

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Τεύχος 111 • Μάρτιος 1991 • Δρχ. 400

Άνοιχτή έπιστολή του Ντεμπραί στους σοσιαλιστές • Τέλος του μαρξισμού; Τέλος του κομμουνισμού; Στόν άστερισμό του λαϊκισμού • Μειονότητες, μή-όνότητες • Τρεις σημαντικές θεατρικές παραστάσεις

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μάρτιος 1991
τεύχος 111
Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα
τηλ. 3239645, 3228791
τιμή τεύχους 400 δρχ.

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιμπούρα, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιντή, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταθρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα

Έκδοτής: Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58, τηλ. 3228791, 3239645. Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας. Έκτύπωση: Θαν. Γκόνης, Χαριλάου Τρικούπη 18, τηλ. 3620383. Έπιμέλεια, διόρθωση: Γιάννα Κατσιπούρα.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ
Όλα τα τεύχη
του ΠΟΛΙΤΗ
από τό 1 έως τό 102
(1976-1989)
μόνο μέ 10.000 δρχ.

Περιεχόμενα

Περί θριάμβων, ...	5
Γιώργου Καρρά, Έκ του Περισσού	6
Χάρη Γολέμη, Νέα εποχή στη Μέση Ανατολή	7
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Τό σύντομο διάλειμμα του πολέμου	9
Ό Πολίτης, Στιγμαία κι αθύρματα	10
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Μειονότητες, μή όντότητες	12
Ρεζίς Ντεμπραί, Άνοιχτή έπιστολή στους σοσιαλιστές	16
Γιώργου Κόκκινου, Λήψεις, καταλήψεις, αντίληψεις	24
Λάκη Δεδουσόπουλου, Η κρίση και ή άνεργία	26
Άριστεΐδη Μπαλτά, Τζιχάντ στό Γενικό Τμήμα του ΕΜΠ	29
Μπάμπη Νούτσου, Έκπαιδευτικοί, έρωτηματολόγιο	33
Μελίνας Σεραφεινίδου, Τά δημοσιογραφικά μηνύματα ως προϊόν γραφειοκρατικών δομών	38
Ζώρζ Λαμπικά, Τέλος του κομμουνισμού; Τέλος του μαρξισμού; ...	45
Άγγελου Έλεφάντη, Στόν άστερισμό του λαϊκισμού	52
Ηλία Κανέλλη, Έλληνικός κινηματογράφος: κλειστό παράθυρο στόν κόσμο	57
Δηώς Καγγελάρη, Θεάτρο Τέχνης: εικόνες από δύο παραστάσεις ..	61
Νίκου Πολίτη, 1843, του Άντρεά Σταΐκου	63
Μαριάννας Δήτσα, Giuseppe Ungaretti	65

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 3.000 δρχ.
Έξάμηνη (6 τεύχη) 1.500 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη έτήσια: 3.500 δρχ.
Άλλες χώρες, έτήσια: 4.000, έξάμηνη 2.000
ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Έτήσια: 2.000.

Περί Θριάμβων...

Ετσι λοιπόν θριάμβευσε ή νέα τῶν πραγμάτων τάξη. 'Ο «πόλεμος τῶν ἄστρον» ἀκτινοβόλησε στήν ἔρημο καί ή φαντασία τῶν σεναριογράφων τοῦ «Ράμπο» βρῆκε ἴσο της καί ὅμοιο τήν πραγματικότητα. "Ενας πρὸς χίλιους ἦταν τά θύματα τοῦ «πολιτισμοῦ» στή μάχη κατά τῆς «βαρβαρότητας». Οὔτε στόν καιρό τοῦ Διγενῆ καί τῶν ἀπελατῶν, οὔτε στόν καιρό τῶν Ζουλού καί τῶν Ἰνδιάνων δέν ἔγιναν παρόμοια. Θριάμβος λοιπόν καί ἀναμόρφωση τῆς τάξης τῶν πραγμάτων...

"Ἐγινε ὁ κόσμος μας τόσο ἀπλός; "Ἐγινε ἔρμαιο τῶν ἐρευνητικῶν κέντρων, τῆς τεχνολογίας καί τοῦ κεφαλαίου πού τά τροφοδοτεῖ, ή ἱστορία; "Ἐχει δικαιώματα καί ἐλπίδες ή θέληση τῶν πολλῶν ἀπέναντι στά μέσα τῶν τεχνικῶν;

Η μάχη τοῦ πετρελαίου καί τῆς ἐρήμου δέν ἀπάντησε στά ἐρωτήματα αὐτά. "Ενα ἄθλιο καθεστῶς θέλησε νά παίξει μέ τή φωτιά, μέ τήν ψευδαίσθηση δύναμης πού δίνουν οἱ ἀριθμοί, τά χημικά ἀέρια, οἱ πύραυλοι καί προπαντός ή ὠμή περιφρόνηση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καί τῶν ὅποιων κανόνων. "Ανακάλυψε μέ ἐκπληξη ὅτι ὅλα αὐτά εἶναι φτωχά καί ἀδύναμα, ὅπως πάμπολλες φορές παρόμοια καθεστῶτα τό ἔχουν, στό παρελθόν, ἀνακαλύψει. Τά ξέραμε καί τά ξέρουμε ὅλ' αὐτά. Δέν μᾶς βοηθοῦν νά ἀπαντήσουμε στήν οὐσία τῶν πραγμάτων. Γιατί τά καθεστῶτα αὐτά εἶναι πρόσκαιρα ὑποπροϊόντα μιᾶς χρονιας ἀνησυχίας καί δυσαρέσκειας, πού σιγοκαίει στά ἑκατομμύρια τῶν Ἀράβων καί ὄχι μόνο αὐτῶν. Εἶναι προβολές μιᾶς βαθιᾶς, ἀδιάκοπης κίνησης πού ὀλοένα καί ὠριμάζει στήν ἀφάνεια σκέψεις, ἀνθρώπους καί κατστάσεις.

Υποφιαζόμεστε βάσιμα ὅτι ή ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων, ή ἱστορία, ὀρίζεται ἀπό αὐτούς τούς ἀφανεῖς κόσμους. Καί περιμένουμε τήν ἐπόμενη ἔκρηξη σ' ἕνα χῶρο πού μυριάδες ἠφαίστεια ψάχνουν διαδρομή πρὸς τήν ἐπιφάνεια. Καλό δέ νά προετοιμαζόμεστε γι' αὐτή καί γιά ὅσα θά ἀλλάξει καί θά φέρει. Πέρα ἀπό τίς ἐκτυφλωτικές ἐντυπώσεις, οἱ ἀριστεροί πρέπει ν' ἀναδεικνύουν τό οὐσιαστικό καί νά συνδιαλέγονται μέ ὅσα εἶναι νά ἔρθουν, γιά νά κατανοήσουν, νά ἐξηγήσουν, νά δυναμώσουν τήν συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ τους καί τῶν γύρω τους, ὥστε νά μήν τούς παρασύρουν ἄβουλα στό διάβα τους τά ἐπερχόμενα γεγονότα.

Ἐκ τοῦ Περισοῦ

Τό ὅτι στό **ΚΚΕ** ὁ κόσμος, τά μέλη εἶχαν ἀποκλειστικό προορισμό νά προπαγανδίζουν τή γραμμή, νά ψηφουσλλέγουν, νά σκαρφίζονται ἐπιχειρήματα, ξεπερνώντας καί τήν ἴδια τήν ἡγεσία τους σέ εὐρηματικότητα, γιά νά δικαιολογοῦν τά ἐκάστοτε καί τά διαρκῶς ἀδικαιολόγητα, νά προτάσσουν τά στήθη καί τήν ἀξιοπρέπιά τους γιά νά δέχονται, αὐτοί, τίς ἐνστάσεις καί ἐνίστε τή χλεύη τῶν ἄλλων ἀριστερῶν καί τοῦ μαζικοῦ χώρου τους, ὥστε νά παραμένουν ἀπρόσβλητοι οἱ ἡγέτες τους πίσω ἀπό τό ἀνθρώπινο αὐτό τεῖχος τῆς σπαταλημένης αὐτοθυσίας, ἐκεῖ στούς πάνω ὁρόφους τοῦ Περισοῦ· καί τό ὅτι, ἀκόμα, αὐτή ἡ «δουλειά πρὸς τά ἔξω» ἦταν ταυτόχρονα καί ἡ βασική δουλειά πρὸς τά μέσα γιατί, βάζοντας ἀπέναντι ἕνα συλλήβδην ἐχθρικό «ἔξω», ὀριζε συνάμα καί τό ἐσωτερικό τοῦ κόμματος σάν χώρο συντεταγμένης προετοιμασίας γιά τή συμπαγή ἐμφάνιση (καί ψυχολογία) τῶν πανταχόθεν πολιορκημένων μελῶν, ἐπιτρέποντάς τους νά ἀναπαράγονται ὁ καθένας ξεχωριστά καί ὅλοι μαζί ὡς κόμμα — ὅλα αὐτά ἦταν γνωστά σέ πολλοὺς ἀπό μᾶς. (*Ἄλλο ἂν αὐτό δέν ὠφέλησε οὔτε ἐμᾶς οὔτε κανέναν ἄλλον· ἴσως γιατί κι ἐμεῖς δέν ἀντέξαμε νά δοῦμε τά τρία κακά τῆς δικῆς μας μοίρας).

Ἄλλά τά μέλη εἶχαν καί «δικαιώματα», τό δικαίωμα στήν ἐνότητα. Οἱ ἀποπάνω —οἱ σεβάσμιοι ἀντάρτες καί οἱ μονιμάδες τοῦ μηχανισμοῦ, οἱ κομμουνιστογιάπηδες «εἰδικοί» καί οἱ ἐπαγγελματίες συνδικαλιστές, μαζί καί τό Γραφεῖο Διεθνῶν Σχέσεων— ὄφειλαν ἀπό τή μεριά τους νά τηροῦν τά συμφωνημένα: νά σέβονται τυπικά τήν ἀξιοπρέπεια τῶν μελῶν, ἀπορροφώντας τίς ἐντάσεις μέ τό τελετουργικό τοῦ ἀπό ἄμβωνος κηρύγματος μέ τίς ἄμεσα ἀναγνωρίσιμες λέξεις. Ἡ πολιτική μποροῦσε συχνά νά εἶναι ἡ ὅποιαδήποτε, ἀρκεῖ ἡ ὄνοματοδοσία τῆς νά τηροῦσε τοὺς τύπους καί ὁ παράλληλος κομματικός λόγος, ὁ πρὸς τά μέσα, νά διατηροῦσε τή συνοχή του. Σύμφυτη μ' αὐτά ἦταν καί ἡ ἄλλη ἀνειλημμένη ὑποχρέωση τῆς ἡγεσίας: νά εἶναι, καί κυρίως νά φαίνεται, παντοῦ καί πάντα, ἐνωμένη — ἔστω καί μόνο ὅπως προσποιοῦνται τή συζυγική ἁρμονία οἱ γονεῖς χάρι τῆς συναισθηματικῆς ἰσορροπίας τῶν παιδιῶν. Καί δέν τῆς ἦταν δύσκολο νά παραμένει ἐνωμένη γιά ὅσο ἐνιαία καί ἀδιαίρετη ἔμοιαζε στά μάτια τῆς ἡ πραγματικότητα μέσα στόν διπολισμό τῆς.

Μέχρι πού ἡ πραγματικότητα πῆρε ἐκδίκηση, δείχνοντας τό καλειδοσκοπικό τῆς πρόσωπο. Τό σάπισμα τῆς ἡμέτερης Εὐρώπης καί ἡ ἀποκάλυψη ὅτι τό Μόσκοβο δέν μποροῦσε πλέον νά ἀποτελεῖ τήν πηγὴ τῆς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου ἀλλά ἀπαιτοῦσε τό ἴδιο ἐρμηνεία — καί ποιά; Οἱ ἀλλαγές, κοινωνικοῦ περισσότερο χαρακτήρα, πού ξετυλίγονταν ἀπὸ καιρὸ μέσα στό **ΚΚΕ**. Οἱ πιέσεις τοῦ πολιτικοῦ συστήματος πού, σέ συνδυασμὸ μέ τά παραπάνω, ἔκαναν τὸ **ΚΚΕ** νά παραπαίει σέ ἕνα παρατεταμένο βάλς ἐξιτασιῶν ἀνάμεσα στοὺς «δύο ἐταίρους τοῦ δικομματισμοῦ». Τοῦτο τὸ ξεσπάθωμα τῆς πραγματικότητας, πού τὸ **ΚΚΕ** μέ ἰδρώτα εἶχε κρατήσει «ἔξω» ἀπὸ τίς γραμμές του, σήμανε καί τὸ τέλος του. Τὸ κόμμα ἦταν κομμένο καί ραμμένο γιά μιὰ πραγματικότητα χωρὶς ἀντιφάσεις.

Ἐξέλιπαν, μέ δύο λόγια, οἱ ἐξωτερικοὶ λόγοι πού μόνοι αὐτοὶ ἐπέτρεπαν τήν ἐσωτερική, τήν κομματική ἐνότητα. Ἄλλά τὸ **ΚΚΕ** δέν ἦταν, τελικά, παρά ἡ ἐνότητά του. Ἐμοιαζε ἀνέκαθεν ἀναμφισβήτητο ὅτι τὸ **ΚΚΕ** στήριζε τὴ συνοχή του στήν ἰδεολογική του ἐνότητα. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐκεῖνο πού κυρίως χαρακτήριζε τὸ κόμμα ἦταν μιὰ «ἄλλη» ἐνότητα: ἡ ψυχική ἐνότητα, ἡ ὁμοθυμία, ἡ ὁμόνοια, ἡ ἀσφάλεια ὅτι αὐτὸ πού κάνω ἐγὼ ἐδῶ τώρα, τὸ ἴδιο ἀκριβῶς κάνουν ἄλλοι καί χιλιάδες ἄλλοι ἴδιοι μέ μένα σέ ὁλόκληρη τὴν ἱεραρχία. Ἡ αἴσθηση τῆς ἐνότητας, ἡ ἐνότητα καθαυτή.

Γιὰ τὸ **ΚΚΕ** καθρέφτης τῆς ἐνότητάς του ἦταν τὸ λεῖο εἶδωλο τῆς πραγματικότητας. Μέ τὸ πού ράγιζε αὐτό, τὸ κόμμα ἔχασε τὴ ραχοκοκαλιά του. Φάνηκε δηλαδή ἀμέσως πόσο —ἐκτός τῶν ἄλλων— τζούφια, σαθρή, ἐπιδερμική ἀλλά καί χρησιμοθηρική ἦταν αὐτὴ ἡ φοβερὴ καί τρομερὴ ἰδεολογική ἐνότητά του, ἔτοιμη νά ἀνοίξει σάν βεντάλια. Ἀπὸ τὸν Μιτερὰν μέχρι τὸν Μαρσέ. Κι ἀκόμα παραπέρα, ἐκατέρωθεν.

Δια γυμνού σφάλλου

Σούμα λοιπόν του συνεδρίου ήταν μοιραία ή βαβούρα του ήγερτικού φραξιοισμού για τό πολιτικό, οικονομικό και άλλο πάπλωμα, μείον τά μέλη, τόν κόσμο τής 'Αριστεράς. Γι' αυτόν δέν περίσσεψε τίποτα. Δέν χωράει στους λογαριασμούς τών αρχηγών του πού δίνουν πιά τή μάχη του δικού τους πολιτικού σαρκίου. Οί μέν δέν έχουν νά του πούν τίποτα· οί δέ δέν έχουν νά του πούν παρά τά ίδια. Οί μέν, οί μοντέρνοι, συγκροτούνται μέσω τηλεόρασης και Συνασπισμού για μιά πολιτική πού ακριβώς θά είναι έξ' όρισμού απαλλαγμένη από τίς δουλείες τής οργανωμένης, τής επικίνδυνα οργανωμένης βάσης. Οί δέ, οί πλειοψηφισαντες, κάνουν τό μόνο πού ξέρουν και πάντα έκαναν: ανάγουν τή χρεοκοπία τους σέ κομματικό καθήκον. Λές και ή βάση παραμένει εκείνο τό παλιό καλό αντικείμενο τής υπερβατικής κομματικής ένότητας, πού οί άποπάνω είχαν μάθει νά ρίχνουν συμπαγές στά τραπέζια τών εκάστοτε πολιτικών τους διαπραγματεύσεων. Λές και τά πράγματα αλλάζουν για νά παραμείνουν, προς χάριν του κ. Φλωράκη και τής κ. Παπαρήγα, ίδια.

Ο κόσμος λοιπόν περισσεύει. ΚΚΕ δηλαδή παύει, και τυπικά μέ τό συνέδριο, νά υπάρχει έτσι όπως τό ξέραμε και έτσι όπως τό ίδιο ήξερε τόν εαυτό του. Δεκαετίες τώρα ή οργανωμένη 'Αριστερά τροφοδοτεί τόν άνενταχτισμό. Σήμερα δλόκληρη ή 'Αριστερά είναι πρακτικά άνένταχτη. Μόνο πού ή λέξη χάνει πλέον τό νόημά της. 'Ακόμα και κείνοι οί άριστεροί πού θά 'θελαν, σήμερα δέν έχουν πλέον πού νά ένταχθούν...

Γιώργος Καρράς

Νέα εποχή στή Μέση 'Ανατολή

Μετά τόν στρατιωτικό θρίαμβο τών συμμαχικών δυνάμεων και τήν άποκατάσταση τής διεθνούς νομιμότητας, μιά νέα εποχή ανατέλλει στή Μέση 'Ανατολή υπό τήν έποπτεία του προέδρου Μπούς και τήν έγγυση του στρατηγού Σβάρτσκοφ. 'Ο έμίρης του Κουβέιτ, 'Αλ Σαμπάχ, επιστρέφει στήν πολυαγαπημένη του πατρίδα, κομίζοντας πακέτο δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων δυτικού τύπου, πού φτάνουν έως και τήν παραχώρηση ψήφου στίς γυναίκες. Και ενώ οί Κουβείτιανές πανηγυρίζουν, οί γυναίκες τής Σαουδικής 'Αραβίας άρκούνται προς τό παρόν στήν άπόλαυση του πρόσφατου δικαιώματός τους νά οδηγούν αυτοκίνητο, άφού ο βασιλιάς τής χώρας τους, Φάχτ, περιορίζει τίς φιλοδοξίες του στή στρατιωτική μετεκπαίδευση και άλλων (άρρένων) μελών τής οικογένειάς του μετά τή συγκλονιστική άπόδοση του άνιμιού του στρατηγού Χαλίτ Μπίν Σουλτάν στά διάφορα «μπίφινγκς», όπως είδαμε και στό CNN. 'Ο πρωθυπουργός του 'Ισραήλ, Σαμίρ, προετοιμάζει τή νέα σειρά επιχειρημάτων του κατά τής ίδρυσης παλαιστινιακού κράτους, ενισχύοντας ταυτόχρονα τό πυρηνικό του όπλοστάσιο, του όποιου τήν τρομοκρατική μοναδικότητα στήν περιοχή άμφισβήτησε προς στιγμήν ο χασάπης τής Βαγδάτης. 'Ο πρόεδρος τής Συρίας 'Ασαντ, άπαλλαγμένος πιά από τό στίγμα του διεθνούς τρομοκράτη, προχωρεί άκάθεκτος στήν εφαρμογή του μπααθικού σοσιαλισμού του, κάμπτοντας κατά τόν γνωστό τριτοκοσμικό τρόπο τίς άντιστάσεις τής αντιπολίτευσης. 'Ο πρόεδρος τής Τουρκίας, 'Οζάλ, χρησιμοποιεί τήν συμβολή του στή σύρραξη ως πολιορκητικό κριό τών πυλών τής ΕΟΚ, προσφέροντας, αντί τής άποχώρησης τών στρατευμάτων του από τήν Κύπρο, ένα νέο κύκλο χρήσιμων συνομιλιών. Τέλος, ο πρόεδρος του 'Ιράν, Ραφσαζανί, άπολαμβάνει τήν άπρόσμενη αναβάθμισή του, συνδυάζοντας τήν ισλαμική του δημοκρατία μέ επιχειρηματικές δραστηριότητες πού άναλαμβάνει από κοινού μέ δυτικούς (μεταξύ τών όποιών και έλληνικούς) επιχειρηματικούς φορείς.

Βέβαια, ή ανατολή τής νέας εποχής σκιάζεται κάπως από τούς καπνούς πού βγάσουν οί καιόμενες πετρελαιοπηγές του Κουβέιτ και του 'Ιράκ. Χιλιάδες 'Ιρακινοί και πολλοί Κουβείτιανοί στρατιώτες και πολίτες έχουν χάσει τή ζωή τους ενώ οί χειρουργικής ακρίβειας βομβαρδισμοί τής Βαγδάτης, τής Βασόρας και άλλων πόλεων έχουν καταστρέψει γέφυρες, δρόμους κι άεροδρόμια, σχολεία κι εργοστάσια και προκάλεσαν μόνο 40.000 θύματα μεταξύ τών άμάχων.

Όμως, όλα διορθώνονται στό οικονομικό επίπεδο, έστω και μέ τόν προσωρινό παραμερισμό

Δια γυμνοί σφάλας

τῶν δυνάμεων τῆς ἀγορᾶς. Οἱ ὑπουργοὶ Ἐξωτερικῶν καὶ Ἐμπορίου τῶν Δυτικῶν Συμμάχων, πρῶην πλασιέ χημικῶν δπλων στὸν Σαντάμ, ἀνασύρουν ἀπὸ τὰ βαλιτσάκια τους τίς προσφορῆς τῶν ἔθνικῶν τους κατασκευαστικῶν ἐταιρειῶν καὶ διεκδικοῦν γιὰ λογαριασμό τους διάφορα κομμάτια τῆς ἀνοικοδομητικῆς πίτας, τοῦ Κουβέιτ κατ' ἀρχήν, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰράκ, ἂν ὁ Χριστὸς τὰ φέρει δεξιὰ καὶ τῆ θέση τοῦ χασάπη πάρει κάποιος νουνεχῆς στρατιωτικὸς, ἄς ποῦμε ὁ στρατηγὸς Ἰμπραήμ ἄλ Νταούντ. Ἐπιπλέον, ἡ παραγωγή τοῦ πετρελαίου στὴν περιοχὴ αὐξάνεται σιγά σιγά, ὥστε νὰ μὴν χρειάζεται ἡ πρόωρη ἐξάντληση τῶν ἀποθεμάτων τῆς Βενεζουέλας γιὰ τὴ διατήρηση τῆς τιμῆς του στὰ γνωστὰ λογικὰ ἐπίπεδα, δηλαδή σ' αὐτὰ πού δέν θά ἐνισχύσουν τίς πρόσφατα ἀναζωπυρούμενες, πληθωριστικῆς τάσεις στίς χώρες τοῦ ΟΟΣΑ.

Καὶ ἐνῶ ὅλα αὐτὰ τὰ θαυμάσια συμβαίνουν στὴ Μέση Ἀνατολή, ἡ σύγχρονη, κατὰ τὴν ἀντίληψή της, εὐρωπαϊκὴ σοσιαλδημοκρατικὴ Ἀριστερὰ κάνει τὸν ἀπολογισμό τῆς εὐγενούς δράσης της, πού ἄφωνοι ἀπὸ θαυμασμό παρακολούθησαν καὶ κάποιοι Ἕλληνες προοδευτικοὶ δημοσιογράφοι τῆς *Αὐγῆς* καὶ τοῦ *Βήματος*. Πρῶτος μεταξύ ἴσων, ὁ Μιτερὰν τοῦ Γαλλικοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος, ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστῆς αὐτοῦ τοῦ «πιὸ δίκαιου στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότη-τας» πολέμου, πού ἄφου μὲ τὰ μιράζ καὶ τοὺς λεγεωνάριους του ἐξαφάνισε τὴ δικτατορικὴ ἀπειλὴ τοῦ Σαντάμ ἀπὸ τὸν Κόλπο, προετοιμάζεται δραστήρια γιὰ νέες διπλωματικῆς πρωτοβουλίες καὶ «διαφοροποιήσεις», οἱ ὁποῖες θά αὐξήσουν τὴν ἐπιρροή τῆς Γαλλίας στὴν περιοχὴ, ἐνῶ παράλληλα εἶναι ἐτοιμὸς νὰ προωθήσει καὶ κάποιες πωλήσεις δπλων σὲ νέους πελάτες, ὅπως π.χ. στὸ Ἰράν ἢ τὴ Συρία. Στὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς Μάγης, ὁ Κίνουκ τοῦ Βρετανικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος, ἄφου λαχάνιασε γιὰ νὰ μὴν αὐξήθῃ ἡ διαφορὰ δημοτικότητος πού τὸν χωρίζει ἀπὸ τὸν νέο συντηρητικὸ «πατέρα τῆς νίκης» Μείτσορ, ἐλπίζει νὰ ἐξαργυρώσει τὴν ἔθνικὴ του ὑπευθυνότητα μὲ κάποιες ψήφους στίς ἐπικείμενες ἐκλογές. Κι ἀκολουθοῦν ὁ Κράξι, ὁ Γκονζάλες καὶ ἄλλοι.

Ἴσως ἔχουν δίκιο ὅσο πιστεῦουν διὸ ὁ πόλεμος στὸν Κόλπο ἐπληξε ἀνεπανόρθωτα τὴν πολιτικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἐπαφὴ τῶν ἀραβικῶν λαῶν μὲ τὸν δυτικὸ κόσμο. Ποιὸς θά ἀρνηθῇ διὸ καὶ ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἀριστερῶν μὲ τὴ φιλοπόλεμη καὶ ὑποκριτικὴ εὐρωπαϊκὴ σοσιαλδημοκρατία εἶναι πιά ἐξίσου προβληματικὴ;

Χαράλαμπος Γολέμης

Τὸ σύντομο διάλειμμα τοῦ πολέμου

Ο πόλεμος τοῦ Ἰράκ μὲ τίς Ἠνωμένες Πολιτείες (γιατὶ περὶ αὐτοῦ πρόκειται) εἶχε πολλές πλευρές. Ἐκεῖ πού εἶχαν φτάσει τὰ πράγματα λίγο πρὶν ἀρχίσουν οἱ χερσαῖες ἐπιχειρήσεις, κανεὶς δέν περίμενε διὸ οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτές θά τελειώσουν τόσο γρήγορα, τόσο εὐκολα γιὰ τοὺς Ἀμερικανούς. Καὶ μόνο ἡ διάθεση τοῦ Ἰράκ γιὰ συνθηκολόγηση τὴν τελευταία ὥρα ἄφηνε νὰ διαφανεῖ διὸ ἡ στρατιωτικὴ του δύναμη εἶχε πλέον ἐξουδετερωθῇ, διὸ οἱ ἀεροπορικῆς ἐπιχειρήσεις εἶχαν πετύχει τὸν στόχο τους: ἡ ἀεροπορία γιὰ πρώτη φορά εἶχε οὐσιαστικὰ κερδίσει ἕναν πόλεμο, οἱ χερσαῖες δυνάμεις ἀπλῶς «διεκπεραίωσαν» τὴ νίκη. Ἡ ἀμερικανικὴ στρατηγικὴ τῆς ἀπὸ ἀέρος ὑπεροχῆς ἀπέδωσε καὶ μὲ τὸ παραπάνω.

Κάπως ἔτσι θά μείνει στὴν ἱστορία καὶ στὴ μνήμη τοῦ μέσου πολίτη τοῦ «πολιτισμένου κόσμου» ὁ σύντομος αὐτὸς πόλεμος. Ὅσο γιὰ τίς καταστροφές στὸν ἐνάμιση μῆνα τῶν ἐπιχειρήσεων, αὐτές μεταφράζονται τώρα πιά σὲ δισεκατομμύρια δολάρια καὶ ὄλοι τρίβουν τὰ χέρια τους, καθὼς τὸ χρῆμα θά κυκλοφορήσει μὲ πιὸ γοργοὺς ρυθμούς. Ἄλλο ἕνα εὐτυχές ἀποτέλεσμα τῆς ἀμερικανικῆς στρατηγικῆς τοῦ ἀπὸ ἀέρος μακελειοῦ.

Ἀλλὰ ἄς πάρουμε τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀνάποδη πλευρὰ. Ἄς φανταστοῦμε διὸ ἦταν οἱ Ἠνωμένες Πολιτείες πού εἶχαν εἰσβάλει σὲ ἕνα ἐλεύθερο καὶ ἀνεξάρτητο κράτος (δέν εἶναι δὲ ἡ πρώτη φορά) καὶ εἶχαν καταλύσει τὴν ἀνεξαρτησία του. Καὶ διὸ (γιὰ πρώτη φορά) πολυεθνικὴ δύναμη τοῦ ΟΗΕ, μετὰ ἀπὸ τηλεσίγραφα καὶ οἰκονομικοὺς ἀποκλεισμούς, ἀναλάμβανε καὶ στρατιωτικὴ δράση γιὰ νὰ ἐκδιώξει τὸν εἰσβολέα (ΗΠΑ) ἀπὸ τὸ κατεχόμενο κράτος. Ἀναλάμβανε δράση πάνω στὴν ἴδια στρατηγικὴ τῆς ἀπὸ ἀέρος ὑπεροχῆς. Πού πάει νὰ πεῖ βομβαρδισμοὶ στὴν καρδιά τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ βιβλικὴ καταστροφή τῶν πάντων: πόλεις, γεφύρια, ἐργοστάσια, ἄμαχοι — τίποτα δέν θά ἔμνε δρθιο ὥσπου νὰ γονατίσει ὁ εἰσβολέας.

Ἀδιανόητο — καὶ δέν ἐννοοῦμε ἐδῶ μόνο τὴν ἀφειτηρία τῆς ὑπόθεσης ἀλλὰ τὴν κατάληξή της. Εἶναι ἀδιανόητο γιὰ τὸν «πολιτισμένο ἄνθρωπο» ἡ στρατιωτικὴ νίκη νὰ ἐπιτευχθῇ μέσα ἀπὸ μιά τέτοια μαζικὴ ἐξόντωση τοῦ ἔμψυχο καὶ τοῦ ἄψυχο ὕλικου τῶν ἀντιπάλων. Εἶναι ἀδιανόητο χιλιάδες τόνοι βομβῶν νὰ σαρώνουν ὅ,τι βρεθῇ στὸ διάβα τους. Ἐνας τέτοιος πόλεμος θά ἔμνε στὴν ἱστορία τῶν πολιτισμένων λαῶν ὡς ὁ πόλεμος τῆς ντροπῆς — οἱ ἄνθρωποι θά δυ-

Δια γυμνού σφραγιστού

σκολεύονταν νά τόν ξεχάσουν περισσότερο απ' όσο δυσκολεύτηκαν νά ξεχάσουν τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Θά δυσκολεύονταν, γιατί δέν θά ήταν αποδεκτό τό επιχείρημα ότι δηλ αυτή ή μαζική έξόντωση είναι απαραίτητη γιά νά ελαχιστοποιηθοῦν τά θύματα τῶν δικῶν μας φαντάρων.

Τί θέλουμε νά ποῦμε μέ δλα αὐτά; "Ότι αὐτό πού πολλοί πιστεύαμε πρὶν ξεκινήσει ὁ πόλεμος, ότι δηλαδή οἱ Ἀμερικανοί διαθέτουν τήν τεχνολογική ὑπεροχή καί τό Ἰράκ ὑπερεῖχε στά «ἰδεολογικά δπλα» ἦταν λάθος. Οἱ Ἀμερικανοί εἶχαν καί ἰδεολογική ὑπεροχή, ἕνα ὑπερσύγχρονο ἰδεολογικό ὄπλοστάσιο πού ἀκούει στό δνομα ρατσισμός. Ὁ ρατσισμός ἦταν ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά νά θεθεῖ σέ ἐφαρμογή ἡ συγκεκριμένη πολεμική στρατηγική, πού τελικά ἔδωσε τή νίκη. Τήν τόσο ἀναίμακτη νίκη, ἀφοῦ στό ρατσισμό μετρᾶνε μόνο τά δικά μας θύματα.

Πολλοί παρομοίωσαν τόν Σαντάμ μέ τόν Χίτλερ. Ἀλλά ἕνα ἀπό τά κύρια γνωρίσματα τοῦ ναζισμού, ὁ ρατσισμός καί ἡ μαζική έξόντωση τῶν ἀλλοφύλων, ἦταν προνόμιο ὄχι τοῦ Χουσεΐν ἀλλά τῶν «πολεμικῶν», ὄχι τοῦ Ἀραβᾶ ἀλλά τοῦ Δυτικοῦ. Ὁ Ἀραβᾶς σ' αὐτόν τόν πόλεμο φέρθηκε σάν τόν φοβισμένο δούλο πού ζητάει τή χειραφέτησή του ἀπό τόν ἀφέντη - δυνάστη, χωρίς καλά νά ἔχει χειραφετηθεῖ μέσα του ὁ ἴδιος, ἀφοῦ φοβᾶται ἀκόμα τήν ὀργή τοῦ ἀφέντη. Ὁ Εὐρωπαῖος φέρθηκε σάν πραγματικός ἀφέντης, πού δέν φοβᾶται τίποτα καί δέν ὑπολογίζει τίποτα, προκειμένου νά κρατήσῃ τόν δούλο στή θέση πού τοῦ ἀρμόζει. Καί κυρίως δέν ὑπολογίζει τόν δούλο, ἀφοῦ ὁ δούλος εἶναι προτιμότερος νεκρός παρά ἐλεύθερος. Ὁ Σαντάμ εἶχε ἀπειλήσει μέ χημικά καί βιολογικά δπλα ἀλλά δέν τόλμησε νά χρησιμοποιήσει «βρώμικα» μέσα κατά τοῦ ξανθοῦ γένους, ἐνῶ τά εἶχε χρησιμοποιήσει μέ περισσή εὐκολία κατά τῶν Ἰρακινῶν ἀδελφῶν του, τῶν Κούρδων καί ἄλλων. Οἱ Δυτικοί, ἀντίθετα, δέν ἀπειλήσαν μέ τίποτα, χρησιμοποίησαν ὁμως δλα τά μέσα, καθαρὰ καί βρώμικα, φροντίζοντας μόνο νά μὴ χαλάσῃ τό ἱματζ τοῦ στρατοῦ καί τοῦ «φαίαρ φαίτ» στά μαζικά μέσα ἐνημέρωσης. Γιά αἰσθητικούς κυρίως λόγους, γιατί στήν οὐσία τήν δυτική κοινή γνώμη δέν τήν πολυένοιαζε — οὔτε κανεῖς ταρακουνήθηκε ἰδιαίτερα ἀπό τίς εἰκόνας μέ τίς κατεστραμμένες πόλεις καί τά πτώματα.

Ἐνα ἀπό τά φοβερά ἰδεολογικά δπλα τοῦ Σαντάμ ἦταν τό ἐπιθετικό Ἰσλάμ, ὁ ἱερός πόλεμος, ὁ πόλεμος πού δλα τά ἐπιτρέπει — καί κυρίως τήν έξόντωση τῶν ἀπίστων. Τρίχες. Ἐνα ἄλλο δυνατό (κατά Σαντάμ) ὄπλο, ἦταν ἡ ἀδυναμία τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν νά πολεμήσουν τά ἀντιπολεμικά κινήματα πού ταραξουν συνειδήσεις καί σπέρνουν ἐσωτερικά ἐμπόδια. Καί πάλι τρίχες. Τά ἀντιπολεμικά κινήματα, ὅσο περιθωριακά κι ἂν εἶναι, δέν παύουν νά εἶναι ἀναπόσπαστο τμήμα καί γνώρισμα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ καί νά ὑπόκεινται σ' αὐτόν. Τό ἀντιπολεμικό κίνημα στή Δύση ἔχει ἐπιτυχία, «βρίσκει τόν ἑαυτό του» θά λέγαμε, κάθε πού ὁ πόλεμος ἀποβαίνει σέ βᾶρος «μας», ὅπως στό Βιετνάμ, κάθε πού ὑπάρχουν θύματα, δεινά, καταστροφές γιά μᾶς. Τότε δικαιώνεται τό ἀντιπολεμικό κίνημα καί φουντώνει. Ἀλλιῶς, ἡ ἀντίθεση στή φρίκη τοῦ πολέμου δέν εἶναι παρά μία γενική, διανοητική στάση, χωρίς ἀντιστοιχία μέ τόν συγκεκριμένο πόλεμο, ἀφοῦ αὐτός δέν μᾶς πλήττει. Ὡς αἰχμές τῆς ἀντίθεσης μέ τόν πόλεμο ἔρχονται ἄλλα πράγματα στήν ἐπιφάνεια, πού μᾶς ἀγγίζουν, ὅπως ἡ οἰκολογική καταστροφή, ἡ ἱεραρχική ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ, ἡ «ἐκπαίδευση στήν καταστροφή», ἡ λογοκρισία κ.ἄ. Τό ἀντιπολεμικό κίνημα εἶναι ἡ φωνή τῆς ἐνστικτώδους ἀμυνας τῆς δυτικῆς κοινωνίας, ὄχι ἡ φωνή τῆς συνειδήσεώς της. Εἶναι ἡ συνείδηση γιά τόν ἑαυτό της καί ὄχι ἡ συνείδηση γιά τούς ἄλλους, ἀφοῦ τέτοια συνείδηση δέν μπορεῖ νά ἔχει ὁ Δυτικός, ἡ κι ἂν τήν ἔχει, περνάει πάντα μέσα ἀπό τόν ἑαυτό του. Τό ἀντιπολεμικό κίνημα, στήν ὑπαρκτή του μορφή, δέν εἶναι οὔτε ἀντιθετικό οὔτε κατ' ἀνάγκη περιθωριακό, εἶναι συμπληρωματικό γνώρισμα τῆς δυτικῆς κοινωνίας. Ὡς τέτοιο συμβάλλει περισσότερο στή συνεκτικότητά της παρά στή διάσπασή της καί δέν μπορεῖ ποτέ νά εἶναι ὄπλο τοῦ ἀντιπάλου. Τό ἀντιπολεμικό κίνημα δέν εἶναι ἐμφύλιος πόλεμος.

Ἀντίθετα, σέ «ἐμφύλιο πόλεμο», σέ ἐσωτερική σύγκρουση στό ἰδεολογικό ἐπίπεδο, ὑπόκειται ὁ Ἀραβᾶς, ἀκριβῶς γιατί ἡ δυτική ἰδεολογία ἔχει εἰσχωρήσει μέσα στόν κόσμο του καί τόν ἐξουσιάζει. Λένε ότι οἱ ἰδεολογικές προϋποθέσεις κρίνουν τήν ἔκβαση ἑνός πολέμου, καί εἶναι σέ μεγάλο ποσοστό ἀλήθεια. Σ' αὐτόν τόν πόλεμο οἱ ἰδεολογικές προϋποθέσεις ἦταν μέ τή μεριά τῆς Δύσης. Κι ἂν ἐμεῖς οἱ Δυτικοί — ὅσο κριτικοί κι ἂν θελήσαμε νά εἶμαστε — δέν τό εἶδαμε αὐτό νωρίτερα, δέν μπορέσαμε δηλαδή νά δοῦμε τή συνεκτικά ἐπιθετική φύση τοῦ δικοῦ μας πολιτισμοῦ, τῆς δικῆς μας κοινωνίας, τήν ἀσύστολα ἀδιατάρακτη αὐτοεπιβεβαίωσή της, ἂν σταθήκαμε μέ τρόπο ἀπέναντι στά δῆθεν φοβερά ἰδεολογικά δπλα τοῦ ξένου, τοῦ Ἀραβᾶ, αὐτό δέν εἶναι παρά μία ἀκόμα ἀπόδειξη τῆς συνεκτικότητας τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Γιατί προϋπόθεση τῆς συνεκτικότητας εἶναι νά μὴν γνωρίζεις, νά μὴν θέτεις ὑπό κρίση τόν ἑαυτό σου καί τίς ἀντιφάσεις τοῦ.

Τόν πόλεμο αὐτό τόν κερδίσαμε δλοι μας — ἀπλῶς τόν διεκπεραίωσαν οἱ ἀπεσταλμένοι στόν Κόλπο στρατιωτικοί μας ἐκπρόσωποι. Μποροῦμε νά εἶμαστε περήφανοι ότι εἶμαστε ἱκανοί γιά ἀκόμα χειρότερα πράγματα απ' ὅσο νομίζαμε.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

ΣΤΥΓΜΙΑΪΑ

Άστικές συγκοινωνίες και φιλελεύθερη ιδιοφυΐα

Ολιβερή είναι πιά ή εικόνα αυτών που μᾶς κυβερνοῦν. Γιατί ἂν οἱ γενικές ἀναφορές στήν ἀνάγκη νά ιδιωτικοποιηθεῖ ἡ οἰκονομία μποροῦν νά ἀντιμετωπισθοῦν ὡς τό ιδεολογικό στίγμα τῆς κυβέρνησης, στήν πράξη τὰ πράγματα εἶναι πάντα πιό σύνθετα καί ὁ καθένας ἀναγκάζεται νά βάλει νερό στό κρασί του. Ἄλλωθς μόνο γιά ιδεολογικό ψῆνιο μποροῦμε πιά νά μιλάμε.

Ὁ λόγος περὶ τῆς ιδιωτικοποίησης τῆς Ἐπιχείρησης Ἄστικῶν Συγκοινωνιῶν (ΕΑΣ), πού μετὰ ἀπό ὠριμη σκέψη ξεφούρνισε πρὶν δύο βδομάδες τό Ὑπουργικό Συμβούλιο. Καί ἔφεραν καί στήν τηλεόραση γραμματεῖς καί φαρισαίους γιά νά μᾶς ἐξηγήσουν γιατί ἡ ιδιωτικοποίηση εἶναι ἡ μόνη λύση: γιά νά ἀποβάλλει, λέει, τό προσωπικό τῆ δημοσιοὑπαλληλικῆς νοοτροπίας. Αὐτό ἦταν τό μόνο ἐπιχείρημα πού εἶχαν.

Μά σοβαρά, γιά τὰ ἑλλείμματα τῆς ΕΑΣ φταίει ἡ «δημοσιοὑπαλληλικῆς νοοτροπίας» τοῦ προσωπικοῦ; Δηλαδή ἂν οἱ ὀδηγοὶ τῶν λεωφορείων ἦταν ιδιωτικοὶ ὑπάλληλοι, θά πήγαιναν πιό γρήγορα μέσα στό κυκλοφοριακό χάος, θά ἔκαναν περισσότερα δρομολόγια; Κι ἂν ἡ τιμὴ στά εισιτήρια τῆς ιδιωτικῆς ΕΑΣ παραμείνει στὶς 50 (ἢ καί στὶς 100) δραχμές, ὑπάρχει περίπτωση ἡ ἐπιχείρηση νά πάψει νά εἶναι ἑλλειμματική; Ἄν ἡ «ιδιωτικὴ» ΕΑΣ δέν καταργήσει ἀγωνα δρομολόγια, ἂν δέν περικόψει δρομολόγια πού γίνονται σέ ἀγονες ὥρες, ὑπάρχει τρόπος νά μειώσει τὰ ἑλλείμματα τῆς;

Ἄλλὰ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὅλα αὐτὰ δέν πρέπει νά γίνου, δέν πρέπει δηλαδή νά λεωφορεῖο νά ἀκριβῆναι ὑπερμετρα οὔτε πρέπει νά καταργηθοῦν τὰ ζημιόγωνα δρομολόγια, γι' αὐτό τὰ λεωφορεῖα ἀνήκουν στό Δημόσιο, ὄχι μόνο στήν Ἀθήνα ἀλλὰ σέ ὅλες τὶς πόλεις τῆς Ἑυρώπης. Οἱ ἀστικές συγκοινωνίες «ἐξ ὀρισμοῦ» δέν εἶναι κερδοφόρος

ἐπιχείρηση, κι ἂν θελήσουμε νά τὴν μετατρέψουμε σέ τέτοια τότε παῦουν νά ὑπηρετοῦν τό σκοπό τους. Μήπως τὴν δεκαετία τοῦ '70, πού οἱ ἀστικές συγκοινωνίες ἦταν ιδιωτικές, δέν εἶχαν τὰ ἴδια ἑλλείμματα καί τὰ ἴδια προβλήματα μέ σήμερα; Τελικά ἡ ιδιωτικοποίηση δέν εἶναι παρά προκάλυμμα τῆς ἀνεπάρκειας καί τῆς ἀνικανότητος τῶν ὑπευθύνων. Γιά νά κρύψουν τὶς δικές τους εὐθύνες καί τὴ δική τους ἀγνοία, τὰ βάζουν μέ τό προσωπικό καί τὴ δημοσιοὑπαλληλικῆς νοοτροπίας του. Μισοῦν τόν κόσμο καί περιφρονοῦν τὶς ἀνάγκες του. «Μά λέτε νά εἶμαστε μαζοχιστές καί νά μᾶς ἀρέσει ἡ πολιτικὴ πού ἀκολουθοῦμε;», ρωτοῦσε κάποτε ὁ κ. Μητσοτάκης. Περὶ μαζοχισμοῦ δέν ξέρουμε, λίγος σαδισμός ὅμως σίγουρα ὑπάρχει.

Θεῖα δίκη;

Περίεργα πράγματα θά συμβοῦν ἀπὸ τὴν ἐρχόμενη Δευτέρα (11 Μαρτίου) καί μετὰ. Τὴν ὥρα πού θά διεξάγεται ἡ δίκη τοῦ Ἄ. Παπανδρέου στό Εἰδικὸ Δικαστήριον, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας Κ. Καραμανλῆς ἔχει κατὰ νοῦ νά βάλει μπροστά τὴ σύσκεψη γιά τὴ συνεννόηση τῶν τριῶν κομμάτων σέ θέματα ἐθνικῆς στρατηγικῆς. Μιά συμφωνία πού ἀρχικά ἐπρόκειτο νά ἀφορᾶ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, ὅπως ἀποκαλύφθηκε ὅμως ἀπὸ τόν κ.

Ἄγγελόπουλο κρίνεται ἀπαραίτητο νά περιλάβει καί τὰ οἰκονομικά θέματα, τό σύνολο τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς δηλαδή. Στὴ σύσκεψη, ἂν ποτὲ γίνε, θά μετέχει βέβαια καί ὁ Ἄ. Παπανδρέου, ἔχοντας ἔτσι ἕναν πρόσθετο λόγο νά ἀπουσιάσει ἀπὸ τὴ δίκη του, πού θά γίνεταί λίγες ἑκατοντάδες μέτρα μακριά.

Εἶναι πλέον φανερό ὅτι βρισκόμαστε μπροστά στὴ χρεοκοπία τῆς μονοκομματικῆς στρατηγικῆς τῆς ὀλομωπῆς σύγκρουσης, πού ἐπέλεξε ἡ Νέα Δημοκρατία (ἡ κυρίαρχη τάση τῆς) τὴν περίοδο τῶν ἀλλεπάλληλων ἐκλογικῶν ἀναμετρήσεων. Ἡ Νέα Δημοκρατία τοῦ κ. Μητσοτάκη ἀπέτυχε ὡς κυβέρνηση καί στήν οἰκονομικὴ πολιτικὴ καί στήν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, πιό σωστά ἀπέδειξε ὅτι δέν εἶχε κᾶν πολιτικὴ, ὅτι ἡ ὅλη τῆς πολιτικῆς πρόταση ἀναλωνόταν καί ἀποσκοποῦσε στήν ἀνοδο τοῦ κόμματος στήν ἐξουσία. Ἐπρεπε ὅμως νά ἀποδειχθεῖ ἡ ἀποτυχία, γιά νά ἐρθοῦν ἀναδρομικά στό φῶς οἱ διαφωνίες γιά τὴ σύνολη πολιτικὴ

λύση καί ἐπέλεξε ἡ Ν.Δ. ἀπὸ τό 1989 καί μετὰ, τὴ λύση τῆς σύγκρουσης ἀντὶ γιά τὴ λύση τῆς συνεννόησης. Ἐνοοοῦμε ἐδῶ βέβαια τὶς διαφωνίες μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ συντηρητικὴ παράταξη καί τοὺς πιό ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τῆς (ἄς μὴν ξεχνᾶμε καί τὶς πρόσφατες δηλώσεις τοῦ κ. Ζολῶτα γιά τὴν ἀνεπάρκεια τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῆς κυβέρνησης).

Νά κάνουμε μία πρόβλεψη; Ἄν ἡ δίκη τοῦ Ἄ. Παπανδρέου δέν ἀναβληθεῖ, ἂν ἡ ἐξέλιξη τῆς δίκης πηγαίνει πρὸς δξυση, τότε τὰ λεγόμενα κεντροδεξιὰ σενάρια καί οἱ ἀντίστοιχες πιέσεις θά ἐνταθοῦν — καί θά προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴ συντηρητικὴ παράταξη. Μιά ἀποτυχημένη κυβέρνηση, ὅπως αὐτὴ τῆς Ν.Δ., δέν μπορεῖ νά στηρίξει, νά «δικαιώσει», τὴν πολιτικὴ τῆς πόλωσης καί οἱ σῶφρονες συντηρητικοὶ θά θελήσουν νά ἐπέμβουν πρὶν εἶναι ἀργά. Ἄν μὴ τί ἄλλο, ἐπειδὴ ξέρονται τὸ ΠΑΣΟΚ εἶναι ἀκόμα σέ θέση νά κινητοποιήσει κάποιους ἐργαζομένους, νά μπλοκάρει τὴν ὀποιαδήποτε σωστή ἢ λάθος οἰκονομικὴ πολιτικὴ, ἰδιαίτερα ἂν αἰσθανθεῖ ὅτι ἀδικεῖται, διώκεται, ἐξοβελίζεται. Ὁ κ. Μητσοτάκης ἀπὸ κατήγορος κινδυνεύει νά βρεθεῖ κατηγορούμενος.

Ἀθθαίρεσία σημερινὴ καί αὐριανή

Πάνω ἀπὸ ἑκατὸ μέρες φυλακισμένοι ὁ Κογιάννης, ἡ Μπέργκενερ, ἡ Μπουκετσίδης. Ἄπὸ αὐτές, οἱ δύο μῆνες προτοῦ νά ἀνοίξει ἡ δικογραφία, τὰ «στοιχεῖα» τῆς ὀποίας φτάνουν στά χέρια τοῦ ἀνακριτῆ κᾶνα δύο μῆνες ἀφοῦ ἐκδόθηκε τό ἔνταλμα σύλληψης. Δακτυλικά ἀποτυπώματα, λέει, καί μάλιστα σέ κινητὰ ἀντικείμενα. Καλὰ καλὰ δέν στοιχειοθετοῦν οὔτε τὴν κλίση τους ὡς μαρτύρων. Τώρα ξανά νέες κατηγορίες χωρὶς κανένα ἀπολύτως νέο στοιχεῖο: ἀπὸ ἀπλὴ συνέργεια, φυσικὴ αὐτοργία. Ἡ ἐξοντωτικὴ ἀπεργία πείνας τῶν φυλακισμένων καταφέρνει ἀπλῶς νά φουντώσει «ἀνθρωπιστικὰ αἰσθήματα» σὸ μεταλλικὸ πρόσωπο τῆς κυβερνητικῆς καί κρατικῆς ἀθθαίρεσίας. Κατὰ τὰ ἄλλα, λέει, ὁ λόγος στήν ἀνεξάρτητη δικαιοσύνη. Ψέματα. Ξανά καί ξανά τό ἴδιο σενάριο. Ἡ ἐπίδειξη «ἀντιτρομοκρατικοῦ ἐργου» στὸν ἴδιο εὐάλωτο χᾶρο τοῦ ἐξωκοινοβουλευτικοῦ ριζοσπαστισμοῦ. Μέ τὴν πρόθεση ἡ

ὅποια συμπαράσταση νά περάσει ὡς «φοκλόρ» ἀντιαυταρχικῶν ἐπιτροπῶν καί συναυλιῶν, νά μείνει δηλαδή ὑπόθεση τοῦ ἴδιου αὐτοῦ εὐάλωτου χώρου, περιθωριακή καί, ἐπομένως, ἀσήμαντη. Καλά θά ἦταν νά γίνει ἔτσι, νά περάσει δηλαδή «στό ντούκου» μιά τόσο τερατώδης παραβίαση στοιχειωδῶν δικαιωμάτων, νά ἐθιζόμαστε δηλαδή σιγά σιγά ὅλοι στό ὅτι — καλῶς ἢ κακῶς— τέτοια περιμένουν ὄσους ἐμφανίζουν συμπεριφορές ἀπειθαρχεῖς καί ἀτίθασες, ἔξω ἀπό τίς νόρμες τῆς «πολιτικῆς». Γιατί τά τρία τωρινά θύματα τῆς κρατικῆς αὐθαιρεσίας, καί ἄλλα παλιότερα, εἶναι καί πειραματόζωα μιᾶς γενικότερης στρατηγικῆς. Ἐκείνης πού θέλει νά σύρει μιᾶ ἀμείλικτη διαχωριστική γραμμή ἀνάμεσα στίς «συντεταγμένες κοινοβουλευτικές διαδικασίες» οἰκουμενικοῦ τύπου καί σέ ὅποιαδήποτε ἄλλη ἀντίληψη καί πρακτική γιά τήν πολιτική. Αὐτή ἡ δεύτερη πρέπει νά ἐξωθηθεῖ διά τῆς βίας στά σκοτάδια τοῦ περιθωρίου καί τῆς «παρανομίας», νά ἐμφανιστεῖ ὡς ὑποκείμενη στήν δικαστηριακή πρακτική. Ἡ ἐπίσημη πολιτική νά μείνει μόνη μέ τόν ἑαυτό της, μόνο κριτήριο καί μέτρο τοῦ ἑαυτοῦ της. Ἄνικανη νά ἀντιπαρατεθεῖ μέ τήν ὅποια ἀρνησῆ της, τήν παραπέμπει ἀπευθείας στόν νόμο. Ὡστε κάποτε τό δίλημμα γιά τούς πολίτες νά γίνει: Μέ τήν «πολιτική» ἢ μέ τήν «τρομοκρατία»;

Τρόπος τοῦ λέγειν

Κατά τήν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τῆς ΕΛΑΣ, ὁ ὑπουργός Δημόσιας Τάξης ἔβγαλε τόν καθιερωμένο λόγο. Κεντρικό σημεῖο του ἡ ἀξίωση τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἀπό τούς ἀστυνομικούς «νά εἶναι τίμιοι κατά τή διάρκεια τῆς ὑπηρεσίας τους». Ἐναν καλῶ λόγῳ εἶχε ὁ κ. ὑπουργός καί γιά τόν ἀπερχόμενο ἀρχηγό: «Σωστός καί τίμιος ἄνθρωπος». Ὁ νέος ἀρχηγός ἔθεσε τό ἴδιο ζήτημα: ζήτησε ἀπό τό σῶμα «σχολαστική ἀποφυγή κάθε ἀναξιοπρεποῦς ἢ παράνομης πράξης».

Ἀξιόπαινες οἱ ἐκκλήσεις τῶν ἐπτελαρχῶν πρὸς τό σῶμα νά κόψει τίς παρανομίες. Ἀλλά ἄς μὴ εἴμαστε καί ἀπόλυτοι. Συχνά συμπαθέστερα εἶναι τά ὄργανα τῆς τάξης ὅταν τήν διασαλεύουν παρά ὅταν τήν τηροῦν. Συμπαθέστερες ἐνίοτε καί οἱ μπαγοντιές, οἱ λοβιτοῦρες καί οἱ παρανομίες τους ἀπό τή νομιμότητά τους.

Ἄμεσα θύματα εἶναι σήμερα οἱ τρεῖς αὐθαίρετα φυλακισμένοι. Μαζί τους

ὅμως ὁ ρόλος τοῦ θύματος ἐπιφυλάσσεται καί γιά ἕνα σωρό ἄλλους. Οἱ τυπικές ἀνακοινώσεις τῆς Ἄριστερᾶς εἶναι λίγες, ἐλάχιστες, γιά τήν ὑπεράσπιση τοῦ Κογιάννη, τῆς Μπέργκνερ, τοῦ Μπουκετσιδη. Ἐξίσου λίγες εἶναι καί γιά τή δική της αὐτοάμυνα, τήν αὐτοάμυνα ὄλων μας.

Δημοκρατικές διαδικασίες

Μέ εὐνοϊκά σχόλια ἔγινε δεκτὴ ἡ παρέμβαση τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἡ ὅποια ἐπέτρεψε νά ψηφιστεῖ ὁμόφωνα στή Βουλὴ ἡ σύσταση ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς γιά τή δολοφονία τοῦ Ν. Τεμπονέρα. Προηγουμένως οἱ κυβερνητικοὶ ἐπιτελεῖς εἶχαν δώσει ὠραία μάχη γιά νά μὴν σηματοποιεῖ ἐπιτροπὴ Ἐφτασαν μάλιστα νά χρησιμοποιοῦν ἐπιχειρήματα τοῦ τύπου: ἐπιτροπές γίνονται μόνο γιά τήν «ἐξέταση ζοφερῆς σημασίας θεμάτων πού ἐγγίζουν τό σύνολο τοῦ λαοῦ», ἐνῶ ἐδῶ προφανῶς ἀγγίχτηκε ἕνα καί μόνο ἄτομο.

Ὁ κ. Μητσοτάκης «ἄδειασε» καί ἐξέθεσε τούς συνεργάτες του γιάτί πολὺ ἀπλά διαπίστωση, στήν πορεία τῆς συζήτησης, ὅτι ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ δέν θά ἦταν τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἀναπαραγωγὴ τῆς συζήτησης πού διεξαγόταν στή Βουλὴ. Ἐκεῖ ἡ ἀντιπολίτευση ἀναφέρθηκε στοὺς κουκουλοφόρους τραμπούκους τῆς Δεξιᾶς, τόν Σπίνο καί τόν Καλαμπόκα, τό παρακράτος. Ἀπὸ τή μεριά του, ὁ εἰσηγητὴς τῆς Ν.Δ. ἐξήγησε ὅτι «κάθε πολίτης ἔχει ὑποχρέωση νά συλλάβει τούς παρανομούντες καί νά τούς ὀδηγήσει στήν Ἀστυνομία. Μέ τίς ἐπιχειρήσεις καταλήψεων παραβιάστηκε τό Σύνταγμα». Ἐπομένως «ὁ τραμπουκισμὸς βρίσκεται σέ ἐκείνους πού μπαίνουν στό σχολεῖο μέ ἐπικεφαλῆς τόν δήμαρχο». Γενικότερα, συνόψισε ὁ ὑπουργός Δημόσιας Τάξης, «ἡ ἀναταραχὴ εἶχε σχεδιαστεῖ ἀπὸ καιρὸ καί προωθήθηκε μέσω τῶν περιφερειακῶν ὀργανώσεων τῆς ΟΛΜΕ».

Τί παραπάνω θά κάνει ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ, σκέφτηκε ὁ κ. Μητσοτάκης, ἀπὸ τό νά ἀναπαράγει αὐτόν τόν «διάλογο»; Ἄφου καί ὅλοι οἱ μάρτυρες θά εἶναι εἴτε καταληψίες καί καθηγητές εἴτε ΟΝΝΕΔίτες καί «ἀγανακτισμένοι γονεῖς»; Πολιτικό τό πρόβλημα καί κάθε ἀπόφαση τῆς ἐπιτροπῆς, ἂν ὑπάρξει, θά εἶναι ἐκ τῶν προτέρων διαβλητὴ ἀπὸ τούς ὑπολοίπους. Ἄφου ἡ κουβέντα γίνεται πού γίνεται, ἄς τήν κάνουμε τήν ἐπιτροπὴ νά ἔχουμε καί

δημοκρατία. Ἡ Βουλὴ ψήφισε ἀπλῶς ὁμόφωνα ὅτι οἱ ἐξεταστικὲς ἐπιτροπές δέν ἔχουν περιεχόμενο. Κατὰ τὰ ἄλλα, ἀκόμα ἀναμένεται παρέμβαση τοῦ πρωθυπουργοῦ γιά ἐκείνη τὴ σύνταξη στήν οἰκογένεια τοῦ καθηγητῆ...

50% + 1

Τό λένε καί τό ξαναλένε πολλοί, τοῦ ΚΚΕ, τῆς ΕΑΡ, τῆς Νέας Πορείας: Κατὰ τὴ συγκρότηση τῆς νέας ἡγεσίας τοῦ Συνασπισμοῦ θά πρέπει ὅπως ὅποτε νά ληφθεῖ ὑπόψη πῶς οἱ «συντηρητικοί» τοῦ ΚΚΕ ἀποτελοῦν «μειοψηφία στόν Συνασπισμό», ὅτι τό «ἀνανεωτικὸ» ρεύμα εἶναι «πλειοψηφικό στόν Συνασπισμό», ὅτι τέλος πάντων ἀριθμητικά κυριαρχεῖ ἡ ἀνανέωση καί ὁ ἐκσυγχρονισμός.

Ἄφου τό θέτουν λοιπὸν ἀριθμητικά, κάναμε κι ἡμεῖς τίς πράξεις ἀλλὰ τὰ νούμερα δέν βγαίνουν. Ἄν θεωρηθεῖ π.χ. ὅτι τό ΚΚΕ εἶναι 10%, τὰ ἀποτελέσματα τοῦ συνεδρίου μεταφράζονται σὺν ὅτι οἱ «συντηρητικοί» εἶχαν τό 5,2% τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος καί οἱ «ἀνανεωτικοί» τό 4,8%. Προσθέτοντας ἕνα 0,3% γιά τὴν ΕΑΡ καί ἕνα 0,1% γιά τὴ Νέα Πορεία, καταλήγουμε σέ ἰσοπαλία. Βέβαια ἀπὸ τόν λογαριασμὸ περισσεύει ὁ κ. Πρωτοπαπᾶς. Ἴσως αὐτὸς νά γέρνει τελικὰ τὴν πλάστιγγα...

Τὰ εἰκοσάχρονα τῆς ΕΑΡ

Ὁ κ. Κύρκος ἔδωσε πρόσφατα μιᾶ συνέντευξη σχετικὴ μέ τό συνέδριο τοῦ ΚΚΕ. Συγκρίνοντας αὐτό μέ τό κόμμα του, εἶπε: «Ἡ ΕΑΡ εἶναι ἐθισμένη στήν ἀναζήτηση τῆς ἐνότητας μέσα ἀπὸ τὴ διαφορετικότητα γιατί, ἐπὶ εἰκοσι χρόνια, ἔχει διαμορφώσει ἤδη μιᾶ διαφορετικὴ στάση σέ πάρα πολλά πράγματα μέ διαδικασίες ἀνοιχτές...».

Μά ἐάν ἡ ΕΑΡ ἦταν εἰκοσι ἐτῶν, τότε δέν θά ἐμφανίζοταν πρό ὀλίγων ἐτῶν ὡς «ὁ νέος φορέας τῆς Ἄριστερᾶς», γιατί θά εἶχε ἤδη παλιώσει. Ἐάν πάλι ἡ ΕΑΡ ἦταν τό ἴδιο τό ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ ὁλόκληρο, θά ἔπρεπε νά εἶχαν ἐγκαίρως ἐνημερωθεῖ τουλάχιστον ἐκεῖνοι πού σήμερα δέν βρίσκονται στήν ΕΑΡ ἀλλὰ καί οἱ ψηφοφόροι, γιά νά ξέρουν τί ψηφίζουν. Ἐάν πάλι ἡ ΕΑΡ ἦταν τό μισό ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ, τότε δέν ὑπάρχει ὡς ΕΑΡ ἐπὶ εἰκοσι χρόνια. Ἐκτός ἐάν ὁ φίλος Κύρκος ἐννοεῖ ὅτι ἡ ΕΑΡ ὑπῆρχε καί λειτουργοῦσε ὡς ἄποψη «μέ ἀνοιχτές διαδικασίες» ἤδη ἀπὸ εἰκοσαετίας. Σέ αὐτὸ πραγματικὰ κανεῖς δέν μπορεῖ νά τοῦ πεῖ τίποτα...

Ἐθνικισμοῦ ἀναβιώσεις:

Μειονότητες, μή ὄντοτες

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου

Παραλίγο νά κατεδαφιστεῖ συθέμελα τὸ ἔθνος. Νέες ἐθνικές συμφορές στὸν ὄριζοντα, νάτη πετάχτηκε ἡ ἀέναη ἐπιβουλή κατὰ τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας πού ἀπεργάζονται ἀπὸ κοινουὶ Τούρκοι καὶ Σέρβοι, ὀπποτες ὀργανώσεις στὸν Καναδά καὶ τίς ΗΠΑ, σέ τελευταία ἀνάλυση τὸ Στέητ Ντηπάρτμεντ πού ἀποφασίζει γιὰ τὴ νέα τάξη πραγμάτων κατὰ βούληση καὶ κρατáει τίς τύχες τοῦ κόσμου στὰ χέρια του.

Ἵστερα ἦρθε ἡ λυτρωτικὴ ἀνακούφιση, ἡ «δικαίωση» μέ τὴν διευκρινιστικὴ ἐπιστολὴ Σωτήρχου πρὸς τὸν ὑπουργό Ἐξωτερικῶν ἀλλὰ βάσταξε λίγο: οἱ δηλώσεις τῆς κας Τατγουίλερ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ Σωτήρχου δέν ἀποτελεῖ ἐπίσημο ἔγγραφο καὶ ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἔκθεση τοῦ Στέητ Ντηπάρτμεντ γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα δέν θά διορθωθεῖ στὰ σημεῖα πού ἀφοροῦν τὴν Ἑλλάδα μᾶς ξαναγύρισαν πίσω στίς μαῦρες σκέψεις γιὰ τὸ ζοφερό ἐθνικὸ μέλλον πού ἀπεργάζονται οἱ γύρω μας, ὁ κόσμος πού μᾶς περιβάλλει. Κανείς δέν μᾶς νιώθει, εἴμαστε μόνοι: Πεισματικά διατρανώνουμε τὸ δίκιο μας καὶ παθητικά ὑπομένουμε τὸ ριζικὸ μᾶς. Ἐνάδελφοι, πού ἄλεγε κι ὁ ἄλλος. Καὶ φοβισμένοι.

Κι ὁμως, ἡ ἐπιστολὴ Σωτήρχου περιεῖχε ὀρισμένες διευκρινήσεις, αὐτονόητες ἴσως ἀλλὰ καθόλου αὐτονόητες σ' αὐτὴ τὴ χώρα πού ζοῦμε. Δέν ἐννοῶ ἐδῶ τίς διευκρινήσεις πού μᾶς ἐνδιέφεραν καὶ γιὰ τίς ὀποῖες πανηγυρίσαμε ἀλλὰ κάποιες ἄλλες παραγράφους, πού τίς προσπεράσαμε ἔτσι, ὡς καχύποπτοι πού ξέροουμε νά ξεχωρίζουμε τὸ ζουμί ἀπὸ τὴ σάλτσα. Ἐς ἐπαναλάβουμε λοιπὸν μερικὲς ἀπὸ τίς σάλτσες τοῦ κ. Σωτήρχου:

«Οἱ ΗΠΑ θεωροῦν τὴν ἐλληνικὴ δημοκρατία ὡς ἓνα σταθερὸ δημοκρατικὸ καθεστῶς, ἀποφασισμένο νά προστατεύει ὀλα τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα ὀλων τῶν πολιτῶν του. Τίποτα στὴν ἔκθεση τοῦ 1991 γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα δέν νομιμοποιεῖ διεκδικητικές βλέψεις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας ἢ τῆς ἐπικρατείας τῆς. (...) Ἡ κυβερνήσή μας καὶ ἡ δική σας ἔχουμε ἐργασθεῖ σκληρὰ γιὰ τὴν προώθηση τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἐλσίνκι. (...) Ὁ ἀμερικανικὸς νόμος ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸ Στέητ Ντηπάρτμεντ νά καταρτίζει καὶ νά ὑποβάλλει στὸ Κογκρέσο μιά ἐτήσια ἔκθεση γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα σέ κάθε χώρα τοῦ κόσμου. Αὐτὸ εἶ-

ναι τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὀποῖο ἔχουμε τὴν ὑποχρέωση νά συζητοῦμε εἰδικότερα τὴν κατάσταση τῶν μειονοτήτων. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο ἔχουμε εἰδικὴ εὐθύνη νά παρέχουμε στὸ Κογκρέσο πλήρεις ἐκθέσεις ἐπ' αὐτῶν τῶν θεμάτων. Ἐῤχομαι ὀτι οἱ παραπάνω παρατηρήσεις προσδίδουν στὴν ἔκθεση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τοῦ 1991 γιὰ τὴν Ἑλλάδα μιά χρήσιμη διάσταση...».

Ἐπομόνωσα εἰδικὰ τίς καθ' ἡμᾶς σάλτσες, ἡ ἔστω κοινοτοπίες, γιὰτί κατὰ τὴ γνώμη μου ἀποτελοῦν τὴν οὐσία, πιὸ σωστά τὸ πλαίσιο τοῦ ὀλου θέματος. Ἐποτελοῦν μιά ρασιοναλιστικὴ ὑπόμνηση στὸ βασίλειο τοῦ ἱρασιοναλισμοῦ, ὀπως εἶναι πιά σήμερα ἡ Ἑλλάδα. Τί λέει λοιπὸν ὁ κ. Σωτήρχος; Λέει μέ ἀπλά λόγια ὀτι στὴν Ἐμερικὴ ἔχουμε ἓνα νόμο πού μᾶς ὑποχρεώνει νά ὑποβάλλουμε στὸ Κογκρέσο μιά ἔκθεση γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Καὶ ἡ ἔκθεση πρέπει νά εἶναι σωστὴ («πλήρης»). Νά μὴν ὑπάρχουν δηλαδὴ ἀποκρύψεις, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ αὐτὲς ἐξυπηρετοῦν τὴν ἐσωτερικὴ ἢ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ φίλων χωρῶν. Αὐτὴ εἶναι μιά «χρήσιμη» διάσταση (ἐννοεῖ ἡ μόνη διάσταση) γιὰ νά τοποθετήσῃ κανείς τὴν ἔκθεση γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα.

Ἐπὸ κεί καὶ πέρα, ὀ,τι κι ἂν ἀναφέρει ἡ ἔκθεση γιὰ μύριες ὀσες μειονότητες «δέν νομιμοποιεῖ διεκδικητικές βλέψεις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας ἢ τῆς ἐπικρατείας τῆς». Καί, μιά καὶ πηγαίνετε φιρί φιρί, «οἱ ΗΠΑ παραμένουν ὑπερασπιστὲς τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς Ἑλλάδας» καὶ «εἶναι ἀποφασισμένες νά ἐνισχύσουν τὴν ἀσφάλεια καὶ τὴν εὐημερία τῆς Ἑλλάδας». Νά πού τούς βάλαμε πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι μας χωρὶς νά ὑπάρχει λόγος. Τοῦ χρόνου θά τρέμουμε μήπως οἱ τριτεγγυητὲς τῆς ἐδαφικῆς μας ἀκεραιότητος ἀνακαλύθουν καμιάν ἄλλη μειονότητα καὶ ἀποσύρουν τίς ἐγγυήσεις. Εἴμαστε ἔθνος ὑπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ ψυχαναλυτῆ μας. Τοῦ ψυχαναλυτῆ τῶν ὀνείρων καὶ τῶν φαντασιώσεῶν μας.

ΜΕ ΤΗ ΣΦΡΑΓΙΔΑ ΤΗΣ ΩΖΑΝΝΗΣ

Ἐς περάσουμε γιὰ λίγο ἀπὸ τὴν οὐσία, δέν βλέπει, ὀσο κι ἂν μᾶς μοιάζει πεζή. Ἐπάρχει λοι-

Κανείς δέν μπορεῖ νά κόψει φέτες τὰ Βαλκάνια, πολὺ περισσότερο πού δέν μπόρεσε (καὶ δέν θά μπόρεσει) νά κόψει φέτες τὸ Ἰράκ.

πόν μία έκθεση, ή όποία μιλάει για μειονότητες και συγκεκριμένα για τουρκικής καταγωγής μειονότητα και για σλαβόφωνους Μακεδόνες, Σλαβομακεδόνες, σκέτους Σλάβους ή σκέτους Μακεδόνες, όπως τό πάρει κανείς. Κατ' αρχήν, έδώ στην Έλλάδα υπάρχει ένα ζήτημα τίτλου, όνομασίας. Άναγνωρίζουμε (λόγω διατύπωσης τής Συνθήκης τής Λωζάννης) μουσουλμανική μειονότητα, δέν άναγνωρίζουμε όμως τήν ύπαρξη Τούρκων μέσα σ' αυτή. Ύπάρχουν, βέβαια, αλλά έμεις κάνουμε πώς δέν τούς ξέρουμε. Άναγνωρίζει λοιπόν ένα τμήμα τής μειονότητας τόν έαυτό τής ως Τούρκους, τήν άναγνωρίζουμε και έμεις αλλά ως μουσουλμάνους. Ζήτημα τίτλου ύπάρχει και μέ τούς Σλαβομακεδόνες. Ή Μακεδονία είναι έλληνική, οι Μακεδόνες είναι Έλληνες, λέμε έμεις. Και μάς είναι άδύνατο νά κατανοήσουμε πώς κάποιοι άλλοι, πού δέν είναι Έλληνες αλλά Σλάβοι, άποκαλούν τούς έαυτούς τους Μακεδόνες. Και τό πράγμα δέν σταματά εκεί αλλά είναι και φορτισμένο ιστορικά από τή διεκδίκηση του σλαβικού παμμακεδονισμού, τής Μακεδονίας του Πιρίν και τής Μακεδονίας του Αιγαίου.

Τό θέμα τής Μακεδονίας και τής Βαλκανικής γενικότερα είναι λοιπόν φορτισμένο ιστορικά, καθώς δέν είναι μόνο ή Έλλάδα αλλά και ή Βουλγαρία και ή Σερβία πού δέν έβαζαν νερό στό κρασί τους. Διεκδικούσαν όλη τήν περιοχή και βάφτιζαν τούς πληθυσμούς κατά βούλησιν ως Έλληνες, Βούλγαρους και Σλάβους αντίστοιχα. Αυτό πριν 70 και 80 χρόνια. Ύστερα ήρθε ή Συνθήκη τής Λωζάννης. Πέρασαν από τότε 60 χρόνια, οι συνθήκες άλλαξαν, τά κράτη τής Βαλκανικής παγιώθηκαν αλλά έμεις κολλήσαμε εκεί. Μιλά ή Συνθήκη τής Λωζάννης για μουσουλμάνους; Ύπάρχουν μουσουλμάνοι. Άναφέρει τίποτα για Σλαβομακεδόνες; Δέν ύπάρχουν Σλαβομακεδόνες. Ή Συνθήκη τής Λωζάννης έχει καταντήσει τό θεμέλιο τής έθνικής μας ενότητας, ή πηγή ύπαρξης του έθνους. Ή τελευταία γραμμή άμυνας μιάς χώρας πού μέ τή Μικρασιατική Καταστροφή τής κόπηκαν τά φτερά τής επέκτασης και γαντζώθηκε στη Συνθήκη για νά χτίσει πάνω σ' αυτήν τό έθνικό της μέλλον: Δέν διεκδικούμε τίποτα, δέν παραχωρούμε τίποτα, τό δόγμα.

Όλα αυτά ήταν δικαιολογημένα, τήν περίοδο του Μεσοπολέμου. Σήμερα, πού οι καιροί άλλαξαν, πού ο κόσμος έχει ευαισθητοποιηθεί άπέναντι στα μειονοτικά προβλήματα, τό νά μένουν οι Έλληνες πολιτικοί προσκολλημένοι στη Συνθήκη τής Λωζάννης, στην έθνική πολιτική του Μεσοπολέμου, είναι τουλάχιστον θλιβερό. Και είναι βλαβερό άκόμα και για τά συμφέροντα πού επιδιώκουν νά έξυπηρετήσουν. Γιατί ποιόν άραγε θά μπορέσουν νά πείσουν ότι δέν ύπάρχει τουρκική μειονότητα στην Έλλάδα, όταν ή άλήθεια είναι ότι ύπάρχει τέτοια μειονότητα. Όταν μάλιστα τό κείμενο τής Διασκέψης τής Κοπεγχάγης άναφέρει ότι τό νά άνήκεις σε μία μειονότητα είναι θέμα συνειδησιακής έπιλογής, τότε πόσους μπορούμε νά πείσουμε ότι δέν ύπάρχουν Τούρκοι, επειδή έτσι τό όρίζουμε έμεις, όταν οι ίδιοι οι μειονοτικοί δηλώνουν Τούρκοι;

Μέ τούς Σλαβομακεδόνες τά πράγματα είναι πιό σύνθετα, καθώς δέν ύπάρχει έκφρασμένη μειονοτική έπιλογή από τήν ίδια τή μειονότητα — τό θέμα για τήν ώρα τίθεται άπ' έξω, από τά Σκόπια. Ίστορικά είναι σχεδόν άδύνατο νά καθοριστεί ο άριθμός των Σλαβομακεδόνων στην Έλλάδα, άφού πολλοί από τούς σλαβόφωνους είχαν έλληνική έθνική συνείδηση (και αντίστροφα). Μετά τόν Έμφύλιο πολλοί πήγαν στη Γιουγκοσλαβία ενώ από αυτούς πού έμειναν πολλοί άφομοιώθηκαν καθώς δέν ύπήρχε τό θρησκευτικό φράγμα. Έν πάση περιπτώσει, όμως, ύπάρχουν μειονοτικά χωριά, σλαβόφωνα χωριά, στη Φλώρινα, τήν Καστοριά και άλλου. Και ανεξάρτητα από τό γεγονός ότι οι άνθρωποι δέν βάζουν κανένα θέμα και πολλοί άπ' αυτούς είναι πιθανό ότι προτιμούν νά ζούν στην Έλλάδα παρά στα Σκόπια, είναι άτοπο για μάς νά λέμε ότι τέτοια μειονότητα δέν ύπάρχει. Είναι και κουτό νά δημιουργούμε θέμα εκ του μή όντος. Γιατί μπορεί, παλιά, πίσω από τό γλωσσικό νά κρυβόταν τό έθνικό και πίσω από τό έθνικό ή έδαφική διεκδίκηση, σήμερα όμως τέτοια διεκδίκηση δέν μπορεί νά ύπάρξει πραγματικά μέ βάση τό μειονοτικό. Κι αν κάποιες χώρες τής περιοχής συνεχίζουν νά έχουν έδαφικές φαντασιώσεις, άπλως σπαταλούν τό χρόνο τους και τήν ένέργειά τους. Όμως δέν είναι δικαίωμά μας νά

Ή έκθεση του Στέητ Ντηπάρτμεντ για τίς μειονότητες «δέν νομιμοποιεί διεκδικητικές βλέψεις έναντίον τής Έλλάδας ή τής Επικρατείας της», λέει ο κ. Σωτήρχος. Και προσθέτει: «Οί ΗΠΑ παραμένουν υπερασπιστές τής έδαφικής άκεραιότητας τής Έλλάδας». Έτσι είμαστε έθνος υπό τήν κηδεμονία του ψυχαναλυτή μας.

τροφοδοτούμε τις φαντασιώσεις αυτές με αντίστοιχες (αντίπαλες) δικές μας φαντασιώσεις περί άνυπαρξίας μειονοτήτων, φαντασιώσεις δέν ρίχνουν λάδι στή φωτιά, συντηρούν τό θέμα δίνοντας έπιχειρήματα στους άλλους, και τελικά καθιστούν τήν συμπεριφορά μας ύποπτη και κατακριτέα.

Είπαμε προηγουμένως ότι με τούς Σλαβομακεδόνες ύπάρχει ένα ζήτημα τίτλου, και ή σχετική διαμάχη ανάζωπυρώθηκε μεταπολεμικά με τήν ίδρυση τής Δημοκρατίας τών Σκοπίων. Ή όνομασία τής Όμόσπονδης Δημοκρατίας ως Μακεδονικής αλλά και ή αντίληψη του έαυτού της ως τμήματος μόνο του μακεδονικού έθνους δέν μπορούσε παρά νά εκληφθεϊ ως μία διαρκής επιθετική παρουσία από τήν Ελλάδα. Άλλά αν πάρουμε τό θέμα τής όνομασίας, θά πρέπει νά παραδεχθούμε ότι όσο δικαίωμα έχουμε έμεις ν' αποκαλούμε ένα τμήμα τής Βόρειας Ελλάδας Μακεδονία, άλλο τόσο έχουν και οι Σκοπιανοί. Τό δικό μας τό δικαίωμα πάει ίσως μακρύτερα, ως τήν αρχαία Ελλάδα. Τό δικό τους δικαίωμα βγαίνει από τή ρωμαϊκή, βυζαντινή και όθωμανική εποχή, όταν ή έπαρχία τής Μακεδονίας είχε διευρυνθεϊ και περιελάμβανε και τή δική μας και τή δική τους Μακεδονία, κι όχι μόνο. Άφού λοιπόν τώρα τελευταία έχουμε πάσει ως έθνος νά αναζητούμε τις πηγές μας στήν αρχαία εποχή και βρίσκουμε τόν έαυτό μας όλοένα περισσότερο μέσα από τό Βυζάντιο και τήν όρθοδοξία, ως είμαστε τουλάχιστον συνεπείς και λιγότερο αντιφατικοί. Τό Βυζάντιο δέν ήταν έθνικό κράτος, ό δρος Μακεδονία δέν περιέγραφε κάποια εθνότητα ή κάποια φυλή, και εν πάση περιπτώσει δίνει και σέ άλλους τό ιστορικό δικαίωμα ν' αποκαλούν τόν τόπο τους Μακεδονία.

Αυτά ως προς τήν Ιστορία, για νά έχουμε τή συνειδησή μας ήσυχη δηλαδή. Γιατί στή σύγχρονη εποχή ή Ιστορία δέν παίζει κανένα ρόλο. Και είναι έτσι άνευ αντικειμένου ή (έθνική) προσπάθεια νά αποδείξουμε τήν ιστορική ελληνικότητα τής Μακεδονίας μέσω ανασκαφών και εύρημάτων πού πάνε 2500 χρόνια πίσω. Ό,τι και νά συνέβαινε πριν 2500 χρόνια, και άνεπιτυχείς δηλαδή νά ήταν οι ανασκαφές, κανείς δέν μπορεί σήμερα νά άμφισβητήσει στά σοβαρά τήν ελληνικότητα τής (δικής μας) Μακεδονίας, με τήν έννοια ότι άποτελεί, εν έτει 1990, αναπόσπαστο τμήμα του ελληνικού κράτους και κατοικείται στή συντριπτική της πλειοψηφία από Έλληνες, από ανθρώπους πού αναγνωρίζουν τούς έαυτούς τους ως Έλληνες, μετέχουν τής ελληνικής παιδείας και δηλώνουν Έλληνες. Αυτό είναι πού ενδιαφέρει, πού μετράει. Και όσο μάταιο είναι για τούς άλλους νά άμφισβητούν τήν (συγχρονική) ελληνικότητα τής ελληνικής Μακεδονίας, άλλο τόσο μάταιο είναι και για μās νά άμφισβητούμε ότι ύπάρχουν κάποιοι πληθυσμοί πού ανήκουν στή σλαβομακεδονική μειονότητα. Όποιος εκατέρωθεν άμφισβητεί τήν πραγματικότητα, στό τέλος θά φάει τό κεφάλι του.

Άν λοιπόν αναγνωρίσουμε ότι στήν εποχή μας, και πολύ σωστά, τό έθνικό - μειονοτικό έχει διαχωρισθεϊ από τό φυλετικό και από τό εδαφικό, αν πάσουμε νά αναζητούμε τή φυλετική προέλευση για νά γνωματεύσουμε τί στήν πραγματικότητα είναι μία μειονότητα και αν «δικαιούται Ιστορικά» νά ύπάρχει, αν πάσουμε

νά βαφτίζουμε έθνικά τούς ανθρώπους ανάλογα με τήν εθνικότητα του έδάφους πού κατοικούν, αν δεχθούμε κοντολογίς αυτό πού γράφει ή εκθεση του Στέητ Ντηπάρτμεντ (20 έως 50 χιλιάδες σλαβόφωνοι δέν μπορούν ακόμα και με τά παλιά κριτήρια νά στοιχειοθετήσουν σοβαρή εδαφική διεκδίκηση) και αν με βάση αυτή τήν παραδοχή διερευνήσουμε τις προθέσεις τών γειτόνων μας για τά περαιτέρω και για τις σχέσεις καλής γειτονίας, είναι σίγουρο ότι τό θέμα θά ελγχε εκεί, άφού κανείς δέν θά είχε τίποτε άλλο νά προσθέσει. Και αν πάλι εβρισκε κάτι νά προσθέσει, τότε θά άποδεικνυόταν ή πραγματική διάσταση τής διαφοράς και ή άνεδαφικότητα τών αιτιάσεων τών γειτόνων μας. Κανείς δέν μπορεί νά χρησιμοποιεί σύγχρονες εύαισθησίες για νά έξυπηρετήσει φθαρμένες επιδιώξεις. Και αν δντως ύπάρχουν τέτοιες φθαρμένες επιδιώξεις, είναι κέρδος νά τις άποκαλύψουμε. Και άκριβώς γι' αυτό τό λόγο είναι σίγουρο ότι δέν θά άποκαλυφθούν. Και αν δέν άποκαλυφθούν, θά σβήσουν — γιατί έτσι σβήνουν αυτά τά πράγματα.

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ ΚΑΙ ΤΟ ΔΑΣΟΣ

Άλλά έμεις, είπαμε, είμαστε πιό πονηροί από τόσο: Δέν βλέπουμε τήν ουσία, βλέπουμε τις Ιντριγκες φτωχοκακόμοιρων γειτόνων, πού προσπαθούν κι αυτοί, όπως κι έμεις, νά επιπλεύσουν όπως όπως σέ μιάν εποχή τής όποιας τις τύχες καθορίζουν άλλοι. Βλέπουμε τούς Σκοπιανούς του Καναδά νά εύαισθητοποιούν τήν εκεί κοινή γνώμη και άνησυχούμε βαθύτατα, χωρίς ν' αντιλαμβανόμαστε ότι κι αν ακόμα οι Σκοπιανοί καταφέρνουν και εύαισθητοποιούν τό Στέητ Ντηπάρτμεντ για τό μειονοτικό, στήν ουσία οι (πολιτικές) επιδιώξεις τών μέν και τών δέ είναι τόσο ξένες μεταξύ τους, τόσο αντίθετες, ώστε νά είναι διαχρονικά ασύμπτωτες. Μās τό ύπενθυμίζει και ό κ. Σωτήρχος («Οί ΗΠΑ θεωρούν τήν ελληνική δημοκρατία ως ένα σταθερό δημοκρατικό καθεστώς») αλλά έμεις παραμένουμε συντονισμένοι σέ άλλες συχνότητες.

Βλέπουμε τήν (ύπερκινητική είναι ή αλήθεια) Τουρκία νά προσβλέπει σέ άπίθανα μουσουλμανικά τόξα και δέν αντιλαμβανόμαστε ότι αν αρχίσουμε νά παρακολουθούμε τήν Τουρκία στήν κινητικότητα της δέν θά χάνει μόνο αυτή τήν ώρα της, θά τήν χάνουμε κι έμεις. Κανείς δέν μπορεί νά κόψει φέτες τά Βαλκάνια, πολύ περισσότερο πού δέν μπόρεσε (δέν θά μπόρεσει) νά κόψει φέτες τό Ίράκ (έστω νά άποκτήσει λόγο στά Ιρακινά πράγματα μέσω κάποιας άσημαντης μειονότητας). Και δέν θά μπόρεσει για τόν ίδιο άπλούστατο λόγο: Οι Ιδιαίτερες επιδιώξεις τής Τουρκίας και τής *rex americana* είναι, σέ τελευταία άνάλυση, ασύμπτωτες. Στόν σημερινό γάμο οι μέν χρησιμοποιούν τούς δέ, πιό πολύ όμως χρησιμοποιούν οι Άμερικανοί τούς Τούρκους — κι αυτό δέν θ' άργήσουν νά τό καταλάβουν οι τελευταίοι. Δέν θ' άργήσουν δηλαδή νά καταλάβουν τά (πολύ στενά) όρια τής πολιτικής του προσκολληματος, πού έχουν επιλέξει ως τρόπο ύπαρξης.

Όσο μάταιο είναι για τούς άλλους νά άμφισβητούν τήν (συγχρονική) ελληνικότητα τής ελληνικής Μακεδονίας άλλο τόσο μάταιο είναι για μās νά άμφισβητούμε ότι ύπάρχουν κάποιοι πληθυσμοί πού ανήκουν στήν σλαβομακεδονική μειονότητα.

Βλέπουμε τίς εξαιρέσεις για τόν άφοπλισμό τής περιοχής τής Μερσίνας και άνησυχούμε βαθύτατα, τόσο ώστε μάς διαφεύγει τελείως τό γενικό πλαίσιο έντός του όποιου «προβλέπονται», «έπιτρέπονται» οι εξαιρέσεις αυτές. Τό γενικό πλαίσιο λοιπόν είναι ή Διάσκεψη για τήν 'Ασφάλεια και τή Συνεργασία στην Εύρώπη, τό δε ειδικότερο πλαίσιο είναι τό κεφάλαιο που άφορά τόν άφοπλισμό. Αύτός λοιπόν είναι ό κανόνας (άσφάλεια, συνεργασία, άφοπλισμός) και είναι κανόνας που ύποχρεώνει, που ύπερπροσδιορίζει. 'Εμείς όμως κατατρωγόμαστε με τίς εξαιρέσεις, βλέπουμε τό δέντρο και χάνουμε τό δάσος.

'Ανεμίζουμε δεξιά και άριστερά τό κουρελιασμένο χαρτί τής Συνθήκης τής Λωζάννης ως διαπιστευτήριο τής έθνικής μας ύπόστασης, λές και ή ύπόσταση αύτή είναι νομικό θέμα που θά τό κρίνει κάποιο διεθνές δικαστήριο. 'Ομως, τά δικαστήρια προϋποθέτουν νόμο και κρατική έξουσία, και σέ διεθνές επίπεδο τέτοιο δικαστήριο δέν ύπάρχει. 'Υπάρχει μία άγραφή συγχρονική τάξη πραγμάτων και παράλληλα ή ισχύς των όπλων. Αύτές είναι οι δύο ύπαρκτοι διεθνείς νόμοι, πάνω στους όποιους συγκροτείται ή δέν συγκροτείται ή έθνική μας ύπόσταση. 'Από κεί και πέρα ό νομικισμός στην έξωτερική μας πολιτική δέν είναι παρά ένας άνευ Ιδιαίτερης αξίας σχολαστικισμός: Ποιά έξουσία, ποιά όπλα, ποιά ισχύς εγγυάται τήν Συνθήκη τής Λωζάννης, ποιός επιβάλλει τό «δικαίο τής Λωζάννης»; Μήπως θά πρέπει κάποτε νά καταλάβουμε ότι δέν όφείλουμε πιά εκεί τήν ύπαρξή μας αλλά σ' αυτό που ως πραγματικότητα είμαστε για τούς έαυτούς μας και για τούς γύρω μας;

Περιδεείς και άνασφαλείς, ένα έθνος σέ άμυνα. 'Αδυνατούμε νά κατανοήσουμε τό δικαίο που κυριαρχεί γύρω μας και νά συγχρονισθούμε μ' αυτό, νά τοποθετηθούμε, όπως έχουμε κάθε δικαίωμα, μέσα σ' αυτό. 'Αντ' αυτού ζητάμε από τούς άλλους, τούς μεγάλους, νά μάς κατανοήσουν, νά αισθανθούν τή «δική μας» δικαίωση, πράγμα που ένίοτε συμβαίνει, όταν ύπάρχει σύμπτωση, ένίοτε όχι. Στην πρώτη περίπτωση είμαστε εύγνώμονες και μιλάμε για φιλελληνισμό, στη δεύτερη για άνθελληνισμό. 'Αδυνατώντας νά κατανοήσουμε τί συμβαίνει, θεωρούμε και τόν μέν και τόν δε ούρανοκατέβατο, τυχαίο, κι άνησυχούμε για τό τί θά μάς ξημερώσει αύριο. Φοβόμαστε, δηλαδή. Φθάσαμε στό σημείο νά φοβόμαστε μία τυχόν διαμελισμένη, αδύναμη, Γιουγκοσλαβία, γιατί άκαθόριστα μυρίζομαστε ότι ένα σερβομακεδονικό κράτος μπορεί νά μάς δημιουργήσει «μπελάδες». 'Αδικοούμε τελικά και τήν ίδια μας τή χώρα, καθώς δέν άντιλαμβανόμαστε τή σημασία τής, ιδιαίτερα στό σημερινά άποσταθεροποιημένα Βαλκάνια. Γενικά άποστρεφόμαστε κάθε ρευστότητα, καθώς θεωρούμε ότι μπορεί νά «μουςκέψει» και έμάς (πρός άρση παρεξηγήσεων, δέν έννοώ ότι πρέπει νά προάγουμε τή ρευστότητα. 'Εννοώ απλώς ότι δέν πρέπει νά μάς άγγίζει περισσότερο από όσο επιβάλλει ή αίσθηση του μέτρου και τής πραγματικότητας).

'Αδυνατούμε νά κατανοήσουμε, σημαίνει αδυνατούμε νά προσαρμοστούμε, αδυνατούμε νά αλλάξουμε τόν έαυτό μας. Κι αυτό τό τελευταίο είναι συνώνυμο με τόν μαρασμό. 'Η έξωτερική

πολιτική δέν είναι βέβαια τό μόνο δείγμα μαρασμού στην 'Ελλάδα. Είναι όμως επίκαιρο δείγμα.

Πρό ήμερών στη Βουλή είδαμε τόν κ. Μητσοτάκη, εκπρόσωπο μιάς γενιάς που στά χρόνια τής δημιούργησε έναν κάποιο πολιτικό λόγο και για τά «έθνικά θέματα», νά τόν ύπερασπίζεται μέχρι θανάτου. Είδαμε τόν κ. Σαμαρά, δύο γενιές νεώτερο, νά μήν μπορεί νά άπομακρυνθεί άπ' αυτόν τό λόγο, τόν όποιο του τόν έμαθαν στό σχολείο. Είδαμε τόν κ. Κύρκο, που, ή παράταξή του τουλάχιστον, δέν συμμεριζόταν αυτό τό λόγο, νά τόν συμμερίζεται και αυτός. Τόν είδαμε ν' άνταποκρίνεται στην πρόσκληση του κ. Μητσοτάκη νά πάρει θέση, και νά παίρνει τή θέση που άρμόζει στον εκπρόσωπο τής ήττημένης παράταξης, που άποδέχεται τό λόγο των νικητών, όσο σκουριασμένος κι άν είναι. Είδαμε, τέλος, τόν κ. Παπανδρέου, γεννημένο μέσα στον άνένδοτο νευτοπατριωτισμό, νά μήν μπορεί νά άποστει από τά εφηβικά του βιώματα. 'Όλοι μαζί βροντοφώνησαν, ως Βουλή των 'Ελλήνων, ότι έμείς αυτοί είμαστε και πάρτε το ύπόψη ότι δέν χαμπαριάζουμε. 'Οπως όλοι, έχουμε κι έμεις τήν έθνική μας ιδιομορφία. Τόν κάλο μας, που λέει ό λαός.

Τό νά μένουν οι 'Ελληνες πολιτικοί προσκολλημένοι στη συνθήκη τής Λωζάννης, στην έθνική πολιτική του Μεσοπολέμου, είναι τουλάχιστον θλιβερό.

Ο πόλεμος στο Κόλπο τέλειωσε, αφήνοντας πίσω του έρείπια, καταστροφές και τήν «νέα διεθνή τάξη» να επιβάλλει τό νόμο της. Αφήνοντας επίσης έκθετες τίς συνειδήσεις πολλών πού συνηγόρησαν μέ πάθος ή μέ τή σιωπή τους στην επέμβαση τών ΗΠΑ καί τής πολυεθνικής. Λίγοι ήταν εκείνοι πού πήγαν ενάντια στό ρεύμα. Άνάμεσά τους ό Ρεζίς Ντεμπραί πού μέσω του γαλλικού περιοδικού *Nouvel Observateur* έστειλε μιά ανοιχτή επιστολή στους σοσιαλιστές. Παρ' όλο πού ό πόλεμος τέλειωσε ή επιχειρηματολογία καί ό προβληματισμός του Ντεμπραί δέν χάνουν τή σημασία τους.

Άνοιχτή επιστολή στους σοσιαλιστές

του Ρεζίς Ντεμπραί

Νά πεθαίνεις κατόπιν διαταγής απαιτεί κάτι περισσότερο από εὐλάβεια. Οί αντιπροσώπωντες σ' αυτόν τόν πόλεμο πώς θά μπορούσαν νά μήν είναι ἀλληλέγγυοι μέ τούς φαντάρους μας πού στάλθηκαν στή φωτιά, στή θυσία; Οί ἐπιλογές του Προέδρου τής Δημοκρατίας δεσμεύουν καί τή Δημοκρατία μας καί τίς συμπεριφορές μας. Δέν μπορούν όμως νά δεσμεύσουν ούτε τίς συνειδήσεις μας ούτε νά μᾶς ἐμποδίσουν νά σκεφτόμαστε μέ τό δικό μας μυαλό. Καί θά ήταν ἀποκαρδιωτικό ἄν αὐριο σ' αὐτή τή χώρα νά λένε ότι ὅλοι οί ἄνδρες κι ὅλες οί γυναῖκες τής Ἀριστερᾶς μπήκαν στά τυφλά σ' αὐτή τήν πολιτική, διπλωματική καί στρατηγική καταστροφή, ὄμοιοι του ἀναπόδραστου καί μιάς πλειοψηφίας παραιτημένων. Ὁ Ζάν Πιέρ Σεβενεμάν ἀπέδειξε θαρραλέα ότι ἡ ἀρετή ὑποταγῆς στό νόμο ἔχει ὡς ἀντιστάθμισμα τήν εὐθύτητα καί τήν ἐνάργεια.

Όταν οί σιγουριές κυριεύουν τό μυαλό, οί λέξεις μέ τά κεφαλαῖα βασιλεύουν στή φυλή. Τότε είναι πού πρέπει κανεῖς ν' ἀσκήσει τό ἄχαρο ἐπάγγελμα του διανοομένου, πού δέν συνίσταται στό νά ὑψώνει τόν τόνο τής διαμάχης, πράγμα εβκολο βεβαίως, ἀλλά νά τόν προσγειώνει κοντά στά γεγονότα, μακριά ἀπό προκατασκευασμένες γνώμες. Σᾶς γράφω, λοιπόν, ὄχι γιά νά ἐπισημάνω τίς αὐταπάτες του περασμένου καλοκαιριοῦ πού ξεσκεπάστηκαν ἀλλά γιά ν' ἀποφύγουμε ἐκείνη τήν πίκρα πού θά αἰσθανθοῦμε ὄταν θά πούμε, κατόπιν ἐορτῆς, ὄσα θά ἔπρεπε νά ἔχουμε τήν ἐντιμότητα νά ἐκφράσουμε ἐγκρίτως, ἀναλαμβάνοντας ὄ καθέννας τούς προσωπικούς του κινδύνους.

Τό γεγονός ὄτι ἡ πλειοψηφία τών συμπολιτῶν μας ἐπιδιοκίμαζε τίς εἰλημμένες ἀποφάσεις δέν προσθέτει τίποτε στήν νομιμότητά τους καί δέν ἀφαιρεῖ τίποτε. Δέν είναι παρά ἓνα γεγονός, πολύ ἀνησυχητικό ὡστόσο γιά τό μέλλον. Τρεῖς στους τέσσερις Γάλλους τάσσονται ὑπέρ του πολέμου. Τρεῖς στους τέσσερις ἦταν ἐπίσης ὑπέρμαχοι τής ἐκστρατείας του Σουέζ (1956), τρεῖς στους τέσσερις ἐπικρότησαν τόν Νταλαντιέ μετά τό Μόναχο (1939). Τέσσερις στους τέσσερις ἦταν στήν ἀρχή ὑπέρ του πολέμου τής Ἀλγερίας, τρεισήμισι στους τέσσερις ἦταν μέ τόν Πεταίν τό 1940-1941. Ὡς πρὸς τήν ἐξωτερική πολιτική, ἡ γαλλική κοινή γνώμη, ἐδῶ κι ἓναν αἶωνα, ἔπεφτε ἀπό πλάνη σέ πλάνη. Αυτό πιστοποιεῖται ἀπό τά γεγονότα. Οί σοσιαλιστές γίνονται πῶ δημοφιλεῖς ὄταν προδίδουν, ξαναδιαβάστε τό «Καλοκαίρι του '14» στό *Thibault*. Κοιτάξτε πόσο ἐγκωμιάστηκε ὄ Γκυ Μολέ ὄταν ἐνέδωσε στίς πατάτες γιά τή «Γαλλική Ἀλγερία». Κοιτάξτε πόσο ἐλεεινολόγησαν οί συνετοί τόν Μαν-

τές Φράνς ὄταν, ἀντίθετα στό ρεύμα, προετοίμαζε, τό 1954, τό μέλλον. Κρατικοί λειτουργοί είναι ἐκείνοι πού παίρνουν ἐπάνω τους τήν κοινή γνώμη ἐκεῖ πού αὐτή θά είναι ἓναν χρόνο ἀργότερα. Είναι κανόνες: ὄταν βγάσουμε τό ντυφέκι, ὑπάρχει πάντα ἓνα λουλούδι στήν ἄκρη. Δέν θά καταλογίσω στους κυβερνῶντες ὄτι ὄρισμένες ἐπιλογές τους γιά τήν ἐξωτερική πολιτική ὑπαγορεύονται ἀπό τίς ἀναγκαιότητες τής ἐσωτερικής πολιτικής. Ξέρουμε ὄτι κάτι τέτοιο είναι συνταγή τής καταστροφῆς.

Όσο λιγότερο αὐτοί πού ἀποφασίζουν γιά τά ἔθνικά θέματα ἔχουν ἐπαφή μέ τά γεγονότα, τόσο περισσότερο νοιάζονται νά προκαθορίσουν τά πνεύματα τών ἀνθρώπων. Τό ἓνα συμψηφίζεται μέ τ' ἄλλο; Ἀπό τήν καταπληκτική ἀμερικανική διαδρομή, λίγο πολύ, βγάζουμε τήν καλύτερη ἰδεολογική μετάφραση γιά ἐσωτερική χρήση. Είναι ἀξιοθαύμαστη ἡ ἀποτελεσματική ἐπιδειξίτητα μέ τήν ὄποια ἡ γαλλική κοινή γνώμη ὄδηγήθηκε ἀπό τίς 2 Αὐγούστου 1990 στό νά ἐπιδιοκίμαζε τά ἀκριβῶς ἀντίθετα ἀπ' ὄσα ἐπιδιοκίμαζε τήν προηγούμενη. Στίς δημοσκοπήσεις οί ἴδιοι οί ἐρωτώμενοι, πού πλειοψηφικά βεβαίαναν ὄτι «καμία αἰτιολογία, ὄτε καν δίκαιη, δέν ἀξίζει ἓναν πόλεμο», σήμερα ὑποστηρίζουν τούς σκοπούς αὐτοῦ του πολέμου. Ἰδού μιά πολιτική ἀγωγή, ἐπιδέξια καθοδηγημένη μέχρι του σημείου πού οί ἴδιοι οί δημοσκοπούμενοι ἐνδεχομένως αὐριο νά ὑποστηρίξουν τήν ἀποχώρηση τών δυνάμεών μας ἀπό τόν Κόλπο.

Ἡ τηλεόραση, μετά τίς ΗΠΑ, είναι ὄ κύριος κηδεμόνας καί τό ἄλλοθι τής κυβέρνησης μας γιά τήν ὄ τηλεοπτικός χρόνος παρουσιάζει τό τεράστιο πλεονέκτημα νά λειτουργεῖ μέ ἄμνησια. Προχωρεῖ μέ ἄλματα, σβήνοντας τά ἴχνη. Είναι τυχαῖο πού οί ἐφημερίδες μας «δέν ἔχουν χώρο» καί οί τηλεοράσεις μας δέν ἔχουν χρόνο γιά νά ξαναπιᾶσουν τά ζητήματα. Ἐτσι περάσαμε, μέ ἀξιοθαύμαστη ἀναισθησία, ἀπό τό ἐμπάργκο καί τήν ἄρνηση ν' ἀποστείλουμε χερσαῖα στρατεύματα, μέχρι τίς 15 Αὐγούστου, στήν ἀποστολή δέκα χιλιάδων ἀνδρῶν, ἀλλά, ὑποτίθεται, γιά τήν ὑπεράσπιση του σαουδαραβικοῦ ἐδάφους καί γιά ἐπαγρύπνηση στό ἐμπάργκο. Ἐστερα τό ἐμπάργκο ξεχάστηκε χωρίς ἐξηγήσεις, καί ἡ συμμετοχή μας δικαιολογήθηκε ὡς ἀναγκαῖα γιά τήν ἀπελευθέρωση του Κουβέιτ ἀλλά αὐστηρῶς κάτω ἀπό γαλλική διοίκηση καί χωρίς νά θιγεί τό ἱρακινό ἐδαφος. Ἐστερα τά στρατεύματά μας τάχθηκαν ὑπό ἀμερικανική διοίκηση. Μετά ἄρχισαν οί ἐναέριες ἐπιθέσεις στό Ἰράκ, στό πλαίσιο ἓνος μαζικοῦ, καταστρεπτικοῦ πολέμου. Κάθε μέρα καί πόνος.

Στήν ἐνδέκατη τηλεοπτική του παρέμβαση, ὄ

Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεσμεύτηκε να μην χρησιμοποιηθούν σαν ανταπάντηση τα χημικά όπλα. Είναι μία σώφρων απόφαση, αναντίστοιχη με τη στρατηγική της άποτροπής, αλλά χωρίς συνέπειες: Δεν έχουμε χημικά όπλα και, επομένως, δεν θα είμαστε εμείς που θ' αποφασίσουμε. Έρωτηθείς την επομένη από 'Αμερικανό δημοσιογράφο ο γενικός διοικητής των δυνάμεων της «πολυθενικής» άρκέστηκε ν' απαντήσει, με ένα άνασήκωμα των ώμων, ότι δεν δουλεύει γιά τον Γάλλο πρόεδρο αλλά γιά τα δικά του άφεντικά, τό joint chiefs of staff και τον πρόεδρο Μπούς. Αδτή είναι ή πραγματικότητα πέρα από τίς οικείες μας φαντασιώσεις. Άρκει ν' άνοιξει κανείς τό CNN και τό BBC 1 γιά νά διαπιστώσει πόσο λίγο μās παίρνουν ύπόψη στά άνώτερα έπιτελεία.

Έλέγχετε τά μαζικά μέσα ενημέρωσης. Πιθανόν νά μην ανταποκρίνονται στις κοσμοθεωρίες σας. Στην πλειοψηφία τους άποδεικνύονται ρατσιστικά και μέ έλάχιστη εϋφύια. Όπως πολλά μέλη της «ύψηλης διανόησης», άκρως συναινετικά και συναινούντα, πού επί μία δεκαετία μās έξηγοϋσαν ότι ή Άνατολική Γερμανία φιλανδοποιούσε τή Δυτική Γερμανία, ότι ό σοβιετικός όλοκληρωτισμός θά κατοβρόχθιζε άναπόδραστα τίς δημοκρατίες, και χθές άκόμη ότι ή Ιστορία τελείωσε στά πόδια του Τείχους του Βερολίνου. Μοϋ φαίνεται ότι ή έξυπνάδα συνίσταται κατ' άρχήν στό νά βγαίνει κανείς έξω από τό σύστημά του, έξω από τό δικό του πλαίσιο σκέψης και ζωής. Έχουμε άπέναντί μας τους Άραβες αλλά στή Γαλλία ή πολιτικο-τηλεοπτική κοινότητα είναι πνευματικά ξεκομμένη από τον άραβικό κόσμο, ό όποιος, όμως, δεν είναι άποκομμένος από μās, και γιά πάρα πολύ σημαντικούς λόγους. Μās γνωρίζει αλλά δεν τον γνωρίζουμε. Ός εκ τούτου, είναι πολιτικά ύπέρτερος, άναμφίβολα είναι έπίσης ύπέρτερος στό επίπεδο της τακτικής, παρά έναν συσχετισμό στρατιωτικών δυνάμεων 1:10. Παράδειγμα άπονεκρωσης και ρατσιστικής άλαζονείας: κάθε μουσουλμάνος είναι ισλαμιστής, κάθε ισλαμιστής είναι φανατικός. Αυτό μās δίνει: «Οί μάζες των φανατικών Άράβων του Μαγκρέμπ». Έμείς βέβαια είμαστε ό Όρθός Λόγος, τό δίκαιο, ή έλεύθερη σκέψη, χωρίς παρωπίδες.

Άκούω νά μιλάνε γιά λαούς κατώτερους, βορά ήλίθιων παθών, φαντασιώσεων και χαμηλών ένστίκτων. Γνωρίζω πολλούς χριστιανούς Άραβες ή άγνωστικιστές. Πολλούς Άραβες μουσουλμάνους πού δεν είναι ισλαμιστές, άκόμη πολλούς μουσουλμάνους πού δεν είναι Άραβες, χωρίς νά λογαριάσουμε και πολλούς ισλαμιστές πού δεν είναι ήλίθιοι. Άντίθετα, όλοι, ό,τι κι άν είναι, έχουν σκανδαλισθεί μέ τον φανατισμό μας, από τά πάθη μας και τίς προκαταλήψεις μας. Και όλοι τους είναι μέ τό Ίράκ (έσχατη ταπείνωση, πραγματική τραγωδία γιati όλοι, λίγο πολύ, άπεχθάνονται τον Σαντάμ Χουσεΐν) γιά πολιτικούς, πολιτισμικούς και στρατηγικούς λόγους, τους όποιους δεν μπορούμε ά priori νά τους καταδικάσουμε ως παιδαριώδεις και χαμερπείς.

Εϋφύια σημαίνει νά άπομυθοποιεί κανείς τους μύθους και νά ξεκαθαρίζει τά λόγια του. Ό μύθος μεταμορφώνει τήν Ιστορία σέ φύση. Η φυσική κατάσταση του Άραβα, λένε, είναι ό φα-

νατισμός. Είναι ή ούσία του, άχρονη και διαρκής, όπως ό Έβραϊός είναι άπληστος και περιπλανώμενος. Οί τηλεοράσεις μας, τά ραδιόφωνα και τά περιοδικά είναι σήμερα γεμάτα από Έβραϊους Süss. Άλλά είναι οί Άραβες πού δεν σκέπτονται όπως εμείς, είναι αυτοί πού «ούρλιάζουν» και «κρῶζουν» στά σύνορά μας. Όσο γιά τό Ίράκ δεν είναι ένας λαός, — ή μικρή όθόνη δεν δείχνει ένα λαό, μία Ιστορία, ένα στρατό, έναν πολιτισμό. Τό Ίράκ είναι ένας άνθρωπος, ένας δικτάτορας. Ένας φριχτός. Άς τον συλλάβουμε, άς τον δικάσουμε, κι όλα θά μπουν σέ τάξη. Η συμμαχία του Άριστοτέλη μέ τον Τζών Γουαϊν δεν είναι μόνο μία παιδαριώδης και έγκληματική μπουρδα. Γιατί, δεν βλέπω πώς μία χώρα μπορεί ν' άντέξει στό Ισοδύναμο δύο βομβών Χιροσίμας. Όστόσο ή ύποτίμηση των Ιρακινών δυνατοτήτων ήταν, νομίζω, λιγότερο ύποτίμηση του στρατιωτικού παράγοντα και περισσότερο ύποτίμηση της Ιστορίας και του πολιτισμού της χώρας αυτής. Δεν είναι σκόπιμο νά δαιμονολογεί κανείς μέ τον αντίπαλό του. Άξίζει περισσότερο νά τον θεωρεί εϋφύ ήστε νά περιμένει τά δυσκολότερα και νά βρίσκεται στό ύψος του.

Στήν πραγματικότητα ύποτιμάτε, μέχρις αυτοκτονίας, τό βάθος, τή σημασία και τό εύρος της διάστασης πνευμάτων άνάμεσα σέ μās και σ' έναν κόσμο πού θά πρεπε νά μās είναι συγγενής. Κι αυτό ισχύει πολύ πέρα από τό Μαγκρέμπ, πού σήμερα γνωρίζει τή δεύτερη άποαποικιοποίησή του, τήν πραγματική, τήν πολιτιστική, μετά από τήν πολιτική άποαποικιοποίηση. Άπό τήν Μαυριτανία ως τό Πακιστάν, από τό Σουδάν ως τή Μαλαισία, περνώντας από τό Λίβανο όπου στρέφονται έναντίον μας όλοι οί χριστιανοί κι όλοι οί σίτες, θά ήταν έντελώς τυχοδιωκτικό γιά έναν Γάλλο τουρίστα, λευκό, νά περπατά στό δρόμο. Η πολιτική της Γαλλίας δεν μοιάζει μ' εκείνη του κλάμπ Μεντιτερανέ. Άλλά δεν βλέπω πώς ή Γαλλία θά μπορεί νά έχει μίαν πειστική έξωτερική πολιτική και νά βαρραίνει ό λόγος της στην ειρήνη άν θά έχει άποξενωθεί από τό πολιτισμικό τόξο Ντακάρ - Τζακάρτα. Δεν μετράμε στον κόσμο αυτόν μέ τήν οικονομική και στρατιωτική μας δύναμη αλλά μέ τό άν είμαστε ικανοί νά κατανοούμε τίς καταστάσεις, μέ τό νά 'χουμε άνεξάρτητες αντιλήψεις, μέ τήν έπιρροή της κουλτούρας μας. Άκούστε τίς φήμες πού έρχονται από κεί κάτω: Οί αϋριανοί άρχηγοί, σ' αυτό τό τρίτο του κόσμου, θά συζητούν μέ τήν Άμερική γιati αδτή αντιπροσωπεύει τή δύναμη και τήν άπόφαση. Στο Τέλ Άβιβ ή στο Άλγέρι δεν θά χάνουν τό χρόνο τους μέ τους λογοκόπους και τους κομπάρσους. Μόνο οί Γερμανοί και οί Γιαπωνέζοι θ' άκούγονται άκόμη, και θά είσακούονται. Η Γαλλία εκτός. Εκτός και ή Εϋρώπη. Και πάντα θά έχετε άπέναντί σας έναν Σαμίρ, όχι όμως γιά πάντα έναν Μουμπάρακ.

Η στρατηγική φτιάχεται μέ παράδοξα. Δεν μετρήσατε καλά τίς αντίθεσεις. Γιατί νομίζετε δύο διαδοχικοί ύπουργοί Άμύνης και τρεις παλαιοί ύπουργοί Έξωτερικών τάχθηκαν έναντια στην στρατιωτική συμμετοχή της Γαλλίας; Μήπως είναι άθεράπευτα φιλοάραβες; Η μήπως έξαιτίας των πραγμάτων αυτών; Άν ήμουν άντιαμερικανός, θά έξωθούσα σέ πόλεμο ρίχνοντας λάδι στή φωτιά. Άλλά αγαπώ πολύ τήν Ά-

Δέν μετράμε στον κόσμο αυτόν μέ τήν οικονομική και στρατιωτική μας δύναμη αλλά μέ τό άν είμαστε ικανοί νά κατανοούμε τίς καταστάσεις, μέ τό νά 'χουμε άνεξάρτητες αντιλήψεις, μέ τήν έπιρροή της κουλτούρας μας.

Δέν ξέρω αν πρέπει να δραματιζόμαστε κάποιον ευτυχισμένο Σίσυφο, κάποιον συνετό Προμηθέα ή κάποια λαϊκιά Κασσάνδρα. Νά τό κουβεντιάσουμε. Άλλά ό καθέννας ξέρει πού τελειώνουν τά φέματα. Έτσι δέν είναι;

μερική, κι άκόμα περισσότερο τή Γαλλία, ώστε να μου επιτρέπεται να διακονώ τήν πολιτική του χειρότερου κακού. Ο Μάρξ, συνεπής φιλοπόλεμος, εύχόταν να δει τόν Πόλεμο τής Κριμαίας να επεκτείνεται πέρα απ' τήν Τουρκία και τή Ρωσία, εγκωμιάζοντας «τὴν ὑπέροχη πλευρά του πολέμου πού βάζει τά ἔθνη σέ δοκιμασία». Όπως οι μούμιες αποσυντίθενται άμέσως όταν εκτίθενται στον άτμοσφαιρικό άέρα, έτσι κι ό πόλεμος, έγραφε, διατυπώνει τή θανατική καταδίκη ενάντια σέ όλους τούς κοινωνικούς θεσμούς πού έχασαν τή ζωτική τους δύναμη». Με τά σύγχρονα δπλα αυτό τό είδος του επαναστατικού ντεφαιτισμού δέν εύσταθεί. Όσο πίο γρήγορα ή κατάπαυση του πυρός, τόσο καλύτερα, έστω κι αν τό κακό από πολιτική άποψη έχει ήδη γίνει.

Θά μου πείτε, καλύτερα σήμερα ένας μικρός πόλεμος παρά αύριο ένας μεγάλος κι άκόμη χειρότερος. Με τό επιπλέον επιχείρημα ότι θά τόν κερδίσετε στά σίγουρα. Αν ό αντίπαλος καταρρεύσει; Βλέπετε, είναι ένας χάρτινος τίγρης, θά πείτε. Αν αντίστέκεται; Βλέπετε, είχε δύναμη και νύχια, ήταν πραγματικός κίνδυνος, είχαμε δίκιο. Η βόμβα; Μιά χειρουργική επέμβαση άρκει. Οι Ίσραηλινοί ξέρουν να χτυπούν, χωρίς «εκατέρωθεν ζημιές». Μήπως χρειάζονται 500.000 άνδρες για τό βομβαρδισμό δύο υποπυρηνικών εργοταξίων; Στην περίπτωση αυτή άς έχουμε τήν τιμιότητα να πούμε σ' ένα δισεκατομμύριο ανθρώπους και σέ τριάντα κράτη του πλανήτη ότι τούς άπαγορεύονται για πάντα τά πυρηνικά δπλα κι ότι αυτά προορίζονται μόνο για τίς έχθρικές γειτονικές χώρες, τό Ίσραήλ και τίς Ίνδιες ένδεχομένως, και βεβαίως για τίς πέντε μεγάλες και υπεύθυνες δυνάμεις. Αυτό θά μās κάνει μερικούς δμορφους προληπτικούς πολέμους για τίς επόμενες δεκαετίες; Πακιστάν, Ίράν, Συρία. Δύο πυρηνικά κράτη δέν πολεμούν μεταξύ τους. Και ένα πυρηνικό κράτος όπως τό Ίσραήλ δέν μπορεί να άποτρέψει έναν αντίπαλο μή πυρηνικό, όπως τό Ίράκ, να χτυπήσει με συμβατικά δπλα, με Σκούντ, διότι τά πυρηνικά άποτρέπουν μόνο τά πυρηνικά. Ο πυρηνικός εξοπλισμός του Ίσραήλ δέν του χρησιμεύει σέ τίποτε, παρά μόνο, και στην καλύτερη περίπτωση, για να προλάβει μια επίθεση στο έδαφος του με χημικά δπλα, πράγμα πού δέν συμφέρει σέ κανέναν από τούς έχθρούς του. Γιατί όμως σ' αυτή τήν περίπτωση να μη βγει κανείς από τή γενική ύποκρισία και ν' αντιμετωπίσει τό μέλλον είτε με συμφωνίες περιφερειακής ίσορροπίας και άμοιβαίου έλέγχου είτε να εφαρμοσθεί στην Μέση Άνατολή ή λογική τής ειρήνης μέσω άμοιβαίας πυρηνικής άποτροπής, τήν οποία εφαρμόζουμε και οι ίδιοι με επιτυχία εδώ και μισόν αιώνα, στο κέντρο τής Δύσης; Δέν μπορούμε να ζούμε αιώνια με δύο μέτρα και δύο σταθιά.

Ο άραβικός κόσμος, θά μου άπαντήσετε, δέν θά ηρεμήσει παρά μόνο αν ξεμπερδέψει με τό Ίσραήλ. Γιατί λοιπόν να είμαστε διαλλακτικοί; Άς πολεμήσουμε. Πηγαίνετε, λοιπόν, ως τό τέρμα τής άπαισιοδοξίας σας και πείτε όπως ό Μπρέχτ: «Ο άραβο-μουσουλμανικός κόσμος δέν αξίζει πιά τήν εμπιστοσύνη του κράτους του Ίσραήλ. Οι φίλοι του Ίσραήλ (μεταξύ τους κι εγώ) άποφάσισαν να τόν διαλύσουν».

Μήπως τάχα ή επιλογή δέν είναι άνάμεσα στο

ένδεχομένο μικρότερο κακό και στην μοιραία σίγουρη έμπλοκή; Έχουμε να κάνουμε με έναν άραβικό περίγυρο στον οποίο προσφέρουν όλους τούς λόγους να πιστεύει σε μια ειρηνική συνύπαρξη των δύο κρατών και έναν περίγυρο πού τραυματίζουν, προκαλούν και έξωθούν στα άκρα άποθαρρύνοντας τούς μετριοπαθείς. Τά τελευταία χρόνια ή ΠΛΟ έγκατέλειψε τίς άρχές της και επεδίωξε λογικές συμφωνίες. Η έθνικιστική ισραηλινή Δεξιά τήν άντάμειψε βρίζοντάς την. Άποτέλεσμα; Η συμμαχία των Παλαιστινίων με τόν Σαντάμ Χουσεΐν. Η λογική του χειρότερου από τή μια μεριά οδηγεί στο χειρότερο και από τήν άλλη.

Θά είχατε δίκιο αν δέν ύπήρχε άλλη έναλλακτική λύση σ' αυτή τήν καταστροφική άυτοτιμωρία παρά μόνο ή καταφυγή στην λογική τής ίσχύος και του τετελεσμένου γεγονότος. Δεδομένου όμως ότι οι ΗΠΑ ήρθαν να ένισχύσουν τή Σαουδική Άραβία (με τήν οποία τό Ίράκ είχε ύπογράψει συμφωνία μη επίθεσης), ή κουβεντιανή έστία άναταραχής ήταν άπομονώσιμη και ίάση με ένα εμπάρκο μακράς διαρκείας, άνάλογο μ' εκείνο πού έξανάγκασε τή Νότιο Άφρική να εγκαταλείψει τό άπαρχάιντ. Επιπλέον, τό Ίράκ έχει μια μόνο πλουτοπαραγωγική πηγή, τό πετρέλαιο (δύο δισεκ. δολάρια τό μήνα). Και ήταν ήδη άπολύτως χρεοκοπημένο. Δέν άφησαν στο εμπάρκο τό χρόνο να λειτουργήσει διότι ή Οάάσιγκτον ήθελε να ξηλώσει τό Ίράκ εύθύς έξ άρχής (δέν στέλνουν 200.000 άνδρες κι ύστερα 500.000 για να στηριχθεί μια διπλωματία). Πιαστήκαμε λοιπόν στο δόκανο τής κοινωνίας του θεάματος πού θέλει άμεσες έξελίξεις και συμβολικές εικόνες. Τό εμπάρκο δέν θά ήταν μια ύπόθεση τριών μηνών αλλά τριών έτών. Οι ειδικοί τό γνώριζαν αλλά οι πολιτικοί τό άποσιώπησαν. Από τή στιγμή όμως πού ή Ίαπωνία, κύριος εισαγωγέας του Ιρακινού πετρελαίου, ύποτάχθηκε στην λογική του εμπάρκο, οι πηγές του κρατικού προϋπολογισμού του Ίράκ και ίδιως του στρατού του ήταν κομμένες και δέν θά μπορούσε να επιβιώσει για καιρό με πετρελαιοφόρα καμιόνια μέσω Ίορδανίας και με λαθραία άνταλλακτικά.

Δέν γνωρίζετε ότι οι καλύτεροι πόλεμοι σήμερα δέν είναι πιά στρατιωτικοί; Ο δυτικός καπιταλισμός ξέρει να τά κάνει όλα εκτός από τόν ώμό πόλεμο, διότι ό μέσος άνθρωπος τής Δύσης δέν είναι πνευματικά και ψυχολογικά έξοπλισμένος ν' αντιμετωπίσει τό θάνατο, τή πείνα, τή δίψα, τήν άμμο, τή φρίκη. Ο πόλεμος, σέ τελευταία άνάλυση, δέν είναι ένα τεχνικό ζήτημα, δέν είναι ύπόθεση πυραύλων και ραντάρ αλλά φυσικής και μεταφυσικής διάπλασης. Όπως οι κομμουνιστές του παλιού καιρού, οι πιστοί του Ίσλάμ, οι έθνικιστές πού πολεμούσαν για τό σπίτι τους, στο έδαφος τους, με τίς μανάδες τους κοντά, ήξεραν και μπορούσαν να πολεμούν πολύ καλύτερα από τούς πεζοναύτες πού θέλουν ζεστό καφέ στο ξύπνημά τους. Και οι Άραβες αν χάσουν αυτό τόν πόλεμο θά τόν ξαναρχίσουν με τήν πρώτη ευκαιρία. Η οικονομία, οι πιστώσεις, ή κουλτούρα, ή επιστήμη, ή κοινωνία, με μια λέξη ή νεωτερικότητα δέν είναι τά ισχυρά σημεία τους. Αυτά είναι τά δικά μας ισχυρά μέσα. Σπάνια είναι συμφέρον ν' αντιμετωπίζει κανείς έναν αντίπαλο στο έδαφος πού είναι ιστορικά ισχυρότερος. Ούτε να του επιτί-

θεται στά μετόπισθεν γιά νά τόν γυρίσουν στή λίθινη εποχή, διότι τότε γι' αυτόν ό πόλεμος γίνεται *απεριόριστος* και ώς πρός τά μέσα και ώς πρός τή διάρκεια, ένώ ό επιτιθέμενος Άμερικανός είναι υποχρεωμένος νά διεξάγει έναν πόλεμο *περιορισμένο* διότι δέν αντιπροσωπεύει γι' αυτόν ζωτικό συμφέρον. Τό χειρότερο (γιά μάς) είναι γραμμένο σ' αυτή τή δισυμμετρία. Γιά τήν Ιρακινή πλευρά είναι ζήτημα επιβίωσης. Γιά τίς ΗΠΑ είναι ζήτημα άπλής ήγεμονίας. "Όσο μυθική κι άν είναι ή υπερροπλία μέσων στήν περίπτωση μιās καταστροφικής μετωπικής σύγκρουσης, ψυχολογικά και στρατηγικά θά βρίσκονταν σέ υποδεέστερη θέση. "Ο χρόνος δρᾷ γιά τόν άμυνομένο και σέ βάρος του επιτιθέμενου. Ξαναδιαβάστε τόν Κλαούζεβιτς.

Τό νά δεχθοῦμε τό Ισλαμικό φουλάρι στό σχολείο, αυτόν τόν δημοκρατικό ναό μας, και, από τήν άλλη μεριά, νά βομβαρδίζουμε τίς πόλεις τους, τόν δικό τους εθνικό ναό, δέν είναι ό χειρότερος τρόπος νά αντιμετωπίσει κανείς τό ύπ' αριθμόν ένα πρόβλημα τής εποχής μας, δηλαδή τή θέση του 'Ισλάμ στόν σύγχρονο κόσμο; Είμαστε χαλαροί εκεί πού θά 'πρεπε νά είμαστε άποφασιστικοί, και βάνουσοι εκεί πού θά κερδίζαμε άν ήμαστε πονηρεμένοι. Παρατάμε τή δημοκρατία και ξεκινᾷμε γιά Σταυροφορίες. 'Αντίφαση; "Όχι. "Όλα όφείλονται στή λογική τής ύποταγής, μεταβατισμένης σέ «λογική του πολέμου», και στήν προκειμένη περίπτωση ύπαγωγή τής πολιτικής βούλησης στή στρατιωτική σχεδιοποίηση, ύποταγή τής συνείδησης στίς έντολές, τού βουλευτή στό κόμμα του, τής Γαλλίας στίς ΗΠΑ, τού έλεύθερου πολίτη στήν εθνική του κοινότητα, τής μικρής μουσουλμάνας μαθήτριας στό νόμο του πατέρα και του αδελφού, τής γυναίκας στόν άνδρα. 'Από πολιτιστική άποψη, άν τολμούσα νά πῶ, ύπάρχει έδῶ ένα είδος λογικής συνέπειας αλλά ακριβῶς δέν πρόκειται γιά τή λογική τής έλευθερίας.

Θέλετε νά θριαμβεύσει τό δίκαιο; Θά τό θάψετε στίς στάχτες τής μνησικακίας καθιστώντας άφερέγγυες τίς λέξεις και τίς έννοιες, ντώνοντας μέ τά μασκαρέματα τής διεθνούς νομιμότητας ένα κυνικό και αυτοκρατορικό συμφέρον, όπως στά 1918. Νά είστε περισσότερο εύρηματικοί. Ποίός πόλεμος δέν βασιζόταν στό δίκαιο; 'Εγώ πάντως προτιμῶ τήν ήμιομιμότητα τών δημοκρατιών από τήν ήμιομιμότητα τών άλλων. 'Αλλά ἄς μήν δελεαζόμαστε μέ τά κεφαλαία γράμματα. Μόνο στή Γαλλία καλλιεργούμε ακόμη τό πλάσμα «πόλεμος τών 'Ηνωμένων 'Εθνών», βλακεία τήν όποία ἤδη ό κύριος Περέζ ντε Κουεγιάρ διέψευσε. Πρόκειται γιά ένα πόλεμο πού άποφασίστηκε στήν Οδάσιγκτον άρχές Αύγουστου, νομιμοποιήθηκε στή συνέχεια από τό Συμβούλιο 'Ασφαλείας μέ βάση μιᾷ διαφορούμενη άπόφαση, μέ τή συμμετοχή πελατών - δορυφόρων, χωρίς νά ξεχνᾷμε και τήν έξαγορά τών διστακτικῶν. Καλό θά ήταν νά μιλάμε γιά «συμμάχους» — αυτό δίνει έναν άέρα ἡμέρας Χ (πρόκειται γιά τήν ἡμέρα πού οι σύμμαχοι θά άποβιβάζονταν στήν Εύρώπη, κατά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο — Σ.τ.Μ.) θυμίζει τίς άκρογαλιές τής Νορμανδίας, πράγμα όχι άχρηστο γιά τόν κοσμάκη, αλλά επιτέλους στό Λονδίνο τά ΜΜΕ μιλοῦν μόνο γιά άγγλοαμερικανικό πόλεμο και στήν Οδάσιγκτον οι σοβαροί ύπεύθυνοι μιλοῦν γιά έναν πόλεμο «κατά 90% α-

μερικανικό σύμφωνα μέ τήν εικόνα τής διεθνούς τάξεως πού πρόκειται νά έπακολουθήσει (Μπρεζίνσκι). "Όταν οι 'Αμερικανοί προτείνουν υπό όρους έκεχειρία στόν Σαντάμ, τό πράττουν μαζί μέ τούς Σοβιετικούς και στό δνομά τους χωρίς νά αναφέρονται και χωρίς νά συμβουλευονται τόν ΟΗΕ. Είναι οι άρχοντες αυτού του πολέμου όχι μόνο γιατί έννεα πολεμιστές στους δέκα είναι δικοί τους αλλά διότι ή άπόφαση νά τόν σταματήσουν όπως και νά τόν ξεκινήσουν είναι δική τους. "Αν ἦταν μιᾷ πράξη τής «διεθνούς κοινότητας», όπως λένε οι προπαγανδιστές μας, θά διεξαγόταν υπό τήν αϊγίδα του επιτελείου του Συμβουλίου 'Ασφαλείας όπως προβλέπεται από τόν Χάρτη τών 'Ηνωμένων 'Εθνών, επιτελείο πού κανείς δέν θέλησε νά αναζωογονήσει. Σταματήστε τά ψέματα.

Παγκόσμιος ή τοπικός, κάθε πόλεμος αναγγέλλεται ως ή έσχατη προσπάθεια πριν τή βασιλεία τής πλήρους ισότητας. Τό χαρούμενο αδριο, Νέα Παγκόσμια Τάξη, παγκόσμια κυβέρνηση κ.λπ., κ.λπ. 'Αλλά στό δνομα του μέλλοντος και τών πιο αισιόδοξων ουτοπιῶν διαπράττονται πάντοτε τά χειρότερα εγκλήματα. Γιά τό καρότο τής Νέας Διεθνούς Τάξης ή βιομηχανική Δύση δέν ἤθελε τίποτε νά ξέρει έχτές όταν ἦταν ό Τρίτος Κόσμος πού τό πρότεινε στόν ΟΗΕ. Δέν ταίριαζε τότε στά συμφέροντά του γιατί θά έπρόκειτο περί νέας οικονομικής τάξης.

Γιατί οι άποφάσεις του ΟΗΕ γιά τήν Παλαιστίνη, πού επί εικοσι τρία χρόνια άποκρούει τό 'Ισραήλ και οι ΗΠΑ θά γίνονταν αδριο άποδεκτές από τούς ίδιους, τόσο σίγουρος μέσα στήν άδιαλλαξία τους και τόσο ισχυρούς άπ' τό αίμα τών άλλων; Πώς θά έμποδίσετε τό άμερικανικό έκστρατευτικό σώμα νά μετατραπεί σέ στρατό κατοχής, μ' έναν άνθύπατο 'Ιρακινό στίς διαταγές του, ένα είδος δηλαδή Παλαιστίνης στόν κύβο; 'Η άμερικανική ειρήνη — όποια κι άν είναι τά διεθνή της ψευδώνυμα — σημαίνει τριάντα χρόνια άντάρτικο περιφερειακό. Μέ μιᾷ έπιβαρυντική περίπτωση: τήν άφερεγγυότητα του ΟΗΕ ως διεθνούς έγγυητή τής ειρήνης. 'Ο "Αρθουρ Σλέσινγκερ τό είδε πολύ καθαρά. Δεδομένου ότι «*θά χρησιμεύει ως προσωπείο και διεθνής κάλυψη σέ μιᾷ σύγκρουση καθαυτό άμερικανική*», οι χώρες του Νότου, εκεί ακριβῶς πού ή επέμβαση του ΟΗΕ θά είναι πιο άναγκαία, στό μέλλον θά άρνούνται τή δαιτησία του Συμβουλίου 'Ασφαλείας γιατί αυτό τό τελευταίο θά είναι εύθυγραμμισμένο άπολύτως σέ μιᾷ μονομερή αντίληψη τής διεθνούς νομιμότητας και ύπάκουο σέ μιᾷ υπερδύναμη, ενός Συμβουλίου 'Ασφαλείας όπου οι ψηφοί τών μη μόνιμων μελών του δέν μετρᾶνε και όπου τό βέτο — έξαιρουμένης τής Κίνας αλλά ή Κίνα γιά τήν ώρα είναι έξω άπ' τό διπλωματικό παιχνίδι — μονοπωλείται από τίς δυνάμεις τών λευκῶν του Βορρά.

Οι 'Αγγλοσάξονες μέ τά μυθώδη κεφάλαια τών πετρελαϊκῶν μοναρχιῶν πού έχουν καταταθεί στίς τράπεζές τους, μαζί μέ τά άποθέματα τής Γερμανίας και τής 'Ιαπωνίας, διαθέτουν μιᾷ κολοσσιαία δύναμη κρούσης. 'Επιπλέον, τό μονοπώλιο τής προχωρημένης στρατιωτικής τεχνολογίας. 'Αλλά, παρά ταῦτα, μέ βάση τίς άρχές τής πλειοψηφίας — *one man, one vote* — είναι πολύ μειοψηφικοί. 'Αμφιβάλλουμε, λοιπόν, ότι θά επικρατεί γιά πάντα ό νόμος τους. Πιστεύετε ότι αυτός ό μονοπολικός, ό μονόπλευρος και μο-

Τό νά δεχθοῦμε τό Ισλαμικό φουλάρι στό σχολείο, αυτόν τόν δημοκρατικό ναό μας, και, από τήν άλλη μεριά, νά βομβαρδίζουμε τίς πόλεις τους, τόν δικό τους εθνικό ναό, δέν είναι ό χειρότερος τρόπος νά αντιμετωπίσει κανείς τό ύπ' αριθμόν ένα πρόβλημα τής εποχής μας, δηλαδή τή θέση του 'Ισλάμ στόν σύγχρονο κόσμο; Είμαστε χαλαροί εκεί πού θά 'πρεπε νά ήμαστε άποφασιστικοί, και βάνουσοι εκεί πού θά κερδίζαμε άν είμαστε πονηρεμένοι.

νοδιάστατος κόσμος, χωρίς φρένα και χωρίς αντίβαρα, θά είναι για πάντα άποδεκτός από 160 κράτη; 'Η Κοινωνία τών 'Εθνών, πού γεννήθηκε από έναν πόλεμο, πέθανε στον επόμενο πού έφερε στή ζωή στον ΟΗΕ. 'Ο Πόλεμος του Κόλπου μπορεί θαυμάσια νά τόν σκοτώσει. 'Η διεθνής Ισορροπία πού βγήκε από τή νίκη του 1945 είχε τήν κακή της πλευρά, τήν Γιάλτα, και τήν καλή της, τόν ΟΗΕ μέ τά πέντε μόνιμα μέλη του Συμβουλίου 'Ασφαλείας. 'Η πρώτη πλευρά εύτυχώς εξαφανίστηκε, έστω κι άν λένε δι τή Εθρώπη μεταφέρθηκε στήν 'Ανατολή. Τί θά γίνει μέ τή δεύτερη; Καί άν οι 'Ινδίες, ή Νιγηρία, ή 'Ιαπωνία, ή Γερμανία, ή Βραζιλία, αύριο θά έχουν άπαυδήσει από τό μονοπώλιο τών νικητών του 1945 πάνω στο δικαίωμα του βέτο;

Θά μου πείτε δι όταν οι δημοκρατίες πολεμούν έναν δικτάτορα, φυσικό είναι οι σοσιαλιστές νά βρίσκονται στο στρατόπεδο τών πρώτων. Καί ο Λέ Πέν μέ τόν δεύτερο, όπως ο Πουζάντ ήταν μέ τόν Νάσσερ τό 1956 (πράγμα πού δέν δικαιώνει άσπτόσο τόν Γκυ Μολέ). Δέν γνωρίζετε δι οι δημοκρατίες είναι ιμπεριαλιστικές από τήν εποχή τής 'Αθήνας και τής 'Αθηναϊκής Συμμαχίας; Τό νά δικαιολογεί κανείς μιά αυτοκρατορική στραβομάρα επειδή ο δράστης της είναι δημοκράτης στο σπίτι του είναι ένα σόφισμα παλαιό όσο ο κόσμος. Συνίσταται στο νά θεωρεί κανείς τήν εξωτερική πολιτική ως άπλή προέκταση τής έσωτερικής πολιτικής, τή στιγμή πού ή ζούγκλα τών κρατών έχει τούς δικούς της νόμους. 'Ηταν ή γαλλική δημοκρατία πού κατέσφαξε ένα εκατομμύριο 'Αλγερινούς, ή άμερικανική δημοκρατία πού έρήμωσε τή βιεναμέζικη οικολογία για τά επόμενα εκατό χρόνια. 'Ο Ζίντ στο Κογκό κι ο Μαλρώ στη 'Ινδοκίνα θά έπρεπε νά κλείσουν τά μάτια για νά μή γίνει ή δουλειά τών δικτατόρων; Τό 'Ισραήλ είναι δημοκρατία αλλά δέν διαθέτει μάσκες άερίων για τούς δικούς του ειλωτες, τούς Παλαιστίνιους.

Δέν υπάρχει ιμπεριαλιστικός πόλεμος χωρίς περιθωριακούς συμπληρωματικούς. 'Αλλά είναι αυτοί, οι φτωχοί, κυρίως πού πληρώνουν τά σπασμένα. Διότι οι αυτοκρατορίες όταν κουράζονται νά είναι ήλίθιες, μπορούν πάντοτε νά τά μαζεύουν και νά γυρίζουν σπίτι τους. Οι «ίθαγενείς» δέν έχουν αυτή τήν πολυτέλεια.

'Ενα άλλο σόφισμα, αντίθετο του προηγούμενου, είναι νά καταγγέλλονται τά φιλελεύθερα καθεστώτα του Βορρά μέ πρόσχημα δι επιδιώκουν νά επιβάλουν στο Νότο τήν ήγεμονία τους μέ τή δύναμη (καταγγελία πού συνήθίζουν οι κομμουνιστές). Μά για νά σέβεται κανείς τό Γουεσμίνστερ και τό habeas corpus πρέπει νά ξεχάσει δι οι 'Αγγλοι ήταν οι πρώτοι πού χρησιμοποίησαν χημικά άερια στο 'Ιράκ, ενάντια στους έξεγερμένους πληθυσμούς τών Κούρδων τό 1920, «μ' ένα εξαίρετο ήθικό αποτέλεσμα» (10.000 νεκροί). Μπορούμε νά κάνουμε και νά σκεφτόμαστε δυό πράγματα ταυτόχρονα: νά υποστηρίξουμε τή δημοκρατία και νά μαχόμαστε τήν άποικιοκρατία; 'Εγώ τό πιστεύω. Προσπαθήστε και σεις, δέν είναι υπεράνθρωπο. 'Η πολιτική προσάρτηση του Κουβέιτ είναι άδικη. 'Η φυσική καταστροφή μιάς μικρής ιμπεριαλιστικής χώρας από μιάν υπεριμπεριαλιστική δέν καταστρέφει τόν μικρό ιμπεριαλισμό αλλά προσθέτει έναν δεύτερο άκόμη πιο μεγάλο.

Δέν εξυπηρετείτε τήν υπόθεση τών ελευθεριών και τής νεωτερικότητας στον άραβικό κόσμο μέ τό νά επιτρέπετε τήν ενσάρκωσή του από ένα καθεστώς όπισθοδρομικό και θρησκευτικό όπου οι γυναίκες είναι σκλάβες, οι 'Εβραίοι απαγορεύονται και οι χριστιανοί άπονεκρώνονται. 'Η Σαουδική 'Αραβία; Μιά καιροσκοπική δικτατορία, κυνικά μειοψηφική, πού τήν άποδοκιμάζουν οι έννέα στους δέκα Σύριοι. 'Η Συρία του 'Ασσάντ, μιά χώρα - δορυφοροποιημένη, μετριοπαθώς άνεκτική, όπου φυλακίζουν μέ συνοπτικές διαδικασίες και όπου τό Κοινοβούλιο περιορίζεται σε άπλό κατάστιχο του 'Εκτελεστικού. 'Η 'Αίγυπτος; 'Αστεία βιτρίνα τής δημοκρατίας. Καί αντίθετα, οι χώρες άκριβώς πού κάπως ξανοίγονται προς τήν δημοκρατία, τόν πολυκομματισμό, τήν ελευθεροτυπία — όπως Τυνησία, 'Αλγερία, 'Υεμένη, 'Ιορδανία κ.λπ.— είναι αυτές πού έξεγειρονται ενάντια στή επέμβαση σας. 'Αν ύμνολογείται ή κοινωνία τών πολιτών στα μέρη μας, δέν θά πρέπει νά βλασφημείται εκεί όπου ή έκφραση δέν μάς συμφέρει.

Κάνετε τήν άρνηση τής πραγματικότητας έπίσημη γραμμή, και όρθώσατε τή διπλή γλώσσα σε όρθοδοξία — κάνουμε πόλεμο αλλά δέν είμαστε εμπόλεμοι, έτσι δέν είναι;— τό τραβάτε για έναν πόλεμο Βορρά - Νότου, Δύσης - 'Ανατολής. Οι όπερετικοί «σύμμαχοί» σας είναι καλοί μόνο για τή γαλαρία. Δέν υπάρχει ιμπεριαλιστικός πόλεμος χωρίς περιθωριακούς συμπάχους, πελάτες συμπληρωματικούς. 'Αλλά είναι αυτοί, οι φτωχοί, κυρίως πού πληρώνουν τά σπασμένα. Διότι οι αυτοκρατορίες όταν κουράζονται νά είναι ήλίθιες μπορούν πάντοτε νά τά μαζεύουν και νά γυρίζουν σπίτι τους. Οι «ίθαγενείς» δέν έχουν αυτή τήν πολυτέλεια. Δεδομένου δι στην προκειμένη περίπτωση φτωχοί είναι οι άλλοτε ζάμπλουτοι: οι πετρελαιομοναρχίες, θύλακες του Βορρά μέσα στο Νότο, βιτρίνες πολυτελείας και ραντιέρηδες, θεοκρατίες μεσαιωνικές αλλά έξοπλισμένες μέ τήν τελευταία λέξη τής πληροφορικής και ένσωματωμένες στην άμερικανική οικονομία. Ξαναδιαβάστε τήν Ιστορία τών Σταυροφοριών και τών λατινικών κρατών στους 'Αγιους Τόπους. Δέν σκοτίζομαι για τούς έμίρηδες και τούς βασιλιάδες ούτε για τόν καλόγνωμο Μουμπάρακ. 'Η αίγυπτιακή εξαίρεση, τόσο έωλη άλλωστε, έχει τούς λόγους της, καλούς ή κα-

κούς: εξάρτηση, απόγνωση, η πρόκληση του Νείλου μπροστά στον Εύφρατη, τον αιώνιο αντίπαλο. "Όποια κι αν είναι η ακριβής διαφορά πληθυσμών και κυβερνήσεων, ο δρόμος στο Κάιρο, τελικά, θά άκουσθει.

Είναι μιά επιστημονική αλήθεια ότι βρισκόμαστε στο 1991 κι όχι στο 1954. "Ότι δηλαδή τό Κουβέιτ δέν είναι γαλλικός νομός, μέ ένα εκατομμύριο δικούς μας έγκατεστημένους εκεί κάτω έδώ κι έναν αιώνα. Ούτε ή πόλη του Κουβέιτ είναι τό Στρασβούργο του 1944. Δέν βρισκόμαστε στον Παγκόσμιο Πόλεμο. 'Η κατάσταση άλλαξε. 'Ο Βιντάλ Νακέ τό ειπε. "Άλλαξαν όμως οί άνθρωποι; Τά άνακλαστικά, ή στάση; Δέν νομίζω ότι μπορούμε νά καταλάβουμε γιατί οί αποφάσεις του μόνου που άποφασίζει σ' αυτή τήν υπόθεση, του Προέδρου τής Δημοκρατίας, αν δέν θυμηθούμε τον Φρανσουά Μιτεράν τής δεκαετίας του '50, τήν συνηγορία του στή Σύγκλητο γιά τήν έκστρατεία του Σουέζ τό 1956, τήν επεξήγηση ψήφου. 'Ο Μιτεράν, άνθρωπος τής Κεντροδεξιάς τήν εποχή τής 4ης Δημοκρατίας, δέν ήταν ποτέ άποικιοκράτης όπως ή παραδοσιακή Δεξιά. Δέν ήταν ωστόσο και ποτέ του άνταποικιοκράτης. 'Απέναντι στήν άλγερινή εξέγερση του 1954 επαναλάμβανε τό νόμο: «'Η 'Αλγερία είναι Γαλλία». "Όποιος έλεγε τήν εποχή εκείνη ή «'Αλγερία είναι 'Αλγερία» —τό θυμάστε;— είχε βέβαια δίκαιο αλλά παραπεμπόταν στα δικαστήρια. Κι όταν ο Μιτεράν ύπουργός 'Εσωτερικών τότε θά προσθέσει: «'Η μόνη συζήτηση είναι ο πόλεμος», δέν ήταν ούτε παράλογο ούτε ήλιθια άντιδραστικό. 'Ο λογαριασμός ήταν ο άκόλουθος: Πρέπει βεβαίως νά μεταρρυθμιστεί αυτή ή άδικη άποικιακή κοινωνία αλλά πρώτα πρέπει «νά άποκατασταθεί ή τάξη». Πολεμάμε τώρα στο πλευρό των 'Αμερικανών γιατί ο Σαντάμ Χουσεΐν, οί δικτάτορες και οί "Αραβες γενικώς δέν καταλαβαίνουν παρά μόνο τή γλώσσα τής δύναμης. 'Αλλά έμεις, σ' αντίθεση μέ τους 'Αμερικανούς, θέλουμε στή συνέχεια μιά πραγματική συζήτηση γιά τήν Παλαιστίνη, τό Λίβανο, κ.λπ., διότι πράγματι ύπάρχει μεγάλη άδικία εκεί κάτω.

Τά γεγονότα έδωσαν άδικο σ' εκείνες τές έλπίδες τής δεκαετίας του '50. 'Ο Μαντές Φράνς τό προείπε και παραιτήθηκε. 'Ο Μιτεράν και οί τότε φίλοι του —ξαναβρίσκει τούς ίδιους σήμερα— δέν είχαν συνειδητοποιήσει ότι ο πόλεμος προσένουσε μιάν ανεξέλεγκτη έμπλοκή τρομοκρατίας και άντι-τρομοκρατίας, μιά κλιμάκωση άκροτήτων που στήν άκρη τους δέν ύπήρχε πιά θέση γιά μεταρρυθμίσεις ούτε τίποτε που θά μπορούσε νά συζητηθεί, διότι όλος ο λαός τής 'Αλγερίας στο μεταξύ συμπαρατάχθηκε μέ τή μικρή μειοψηφία του 'Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου. 'Η Δεξιά πλέκει στεφάνια γιά τούς δραπετές τής 'Αριστεράς, ύστερα τούς αποπέμπει γιατί δέν τής προσφέρουν άρκετά εξαιτίας μιάς κάποιας ντροπαλότητας και λεπτολογίας στήν έκτέλεση του έργου. Οί συγκαταβατικοί σοσιαλιστές είναι ή 'Αριστερά - κινέξ; πετιέται μετά τή χρήση. Κοιτάζτε τούς φιλοπόλεμους τής SFIO, Γκυ Μολέ, Μάξ Λεζέν, Κριστιάν Πινώ, Λακόστ. Δέν άνταμείφθηκαν. Τούς γνώρισα όλους κάπως, πιά άργά. 'Ηταν άνθρωποι ξινισμένοι. Κατασκοτώθηκαν γιά νά άποσπάσουν ένα πιστοποιητικό αλλά κανείς πιά δέν τούς είχε άνάγκη.

Τά άφεντικά έχουν άσθενή μνήμη.

'Απέναντι στον Πόλεμο του Κόλπου γίνεται ο ίδιος ύπολογισμός, έντιμος και καλών προθέσεων, και ύπάρχει ή ίδια πλάνη. Προκαλείται ένα άπερίγραπτο μέρδεμα κι ύστερα δέν θά ύπάρξει μιά όμορφη στρογγυλή τράπεζα άνάμεσα στους έμπολέμους, όπως μäs βεβαιώνουν τώρα γιά νά χρυσώσουν τό χάπι, γιατί τά πνεύματα θά έχουν σκληρυνθεί, τά στρατόπεδα ριζοσπαστικοποιηθεί ύστερα από ένα σημείο μη επιστροφής. Στήν έξωτερική πολιτική οί δυνάμεις είναι προσθέσιμες, και μπορείτε νά διαλέξετε. Παραθέσετε π.χ. μιά άριστερή γλώσσα και μιά πρακτική δεξιά και έχετε δύο στους τρεις Γάλλους. Στήν έξωτερική πολιτική, όταν ποντάρετε σε πολλά ταυτόχρονα, τά χάνετε όλα. Κοιτάζτε: σήμερα οί 'Αγγλοαμερικανοί μäs περιφρονούν, οί 'Ισραηλινοί μäs καταγγέλλουν και οί "Αραβες μäs μισούν. Μέ ποιόν θά καθήσουμε στα στρογγυλά μας τραπέζια;

Δέν μυρίζετε τή μυρουδιά τής 4ης Δημοκρατίας; Τήν επιστροφή των δικηγόρων και των δικηγόρισκων, τήν τακτική χωρίς στρατηγική; 'Η SFIO ξεχύνεται λοιπόν γιά τρίτη φορά νά σπάσει τά μούτρα του "Αραβα. "Έχει πάρει τή συνήθεια: Μπέν Μπελά, Νασέρ, Σαντάμ. Δέν συγκρίνω, άριθμώ τούς διαδοχικούς «Χίτλερ» μας. Ξαναδιαβάστε τές εφημερίδες τής δεκαετίας του '50. Οί προκάτοχοί σας γαλουχοΐσαν τήν κοινή γνώμη μέ τό σύνθημα «Νά πατάξουμε μιάν άπαίσια τρομοκρατία», και οί άκρότητες του FNL ήταν πράγματι άποτρόπαιες, άκόμη κι αν δέν τές θυμάστανε: Οί εφημερίδες *Populaire* και ή *Figaro*, μέ τά άποδεικτικά στο χέρι, ταΐζαν τον Νασέρ μέ τον Χίτλερ, και ο Μιτεράν, ύπουργός Δικαιοσύνης, συνέκρινε τήν «*νασιερική έπιβουλή πάνω στή διώρυγα του Σουέζ σαν κι εκείνη τής νασιερικής Γερμανίας στήν Τσεχοσλοβακία*». Τό Μόναχο χρησίμευε γιά τά πάντα, άκόμα και γιά νά νομιμοποιήσει τά βασανιστή-

Μου φαίνεται ότι ή έξυπνάδα συνίσταται κατ' άρχήν στο νά βγαίνει κανείς έξω από τό σύστημά του, έξω από τό δικό του πλαίσιο σκέψης και ζωής.

ρια, την αεροπειρατεία, τις άγγαρείες. 'Η Δύση επιλέγει τους Χίτλερ της κατά βούληση, ανάλογα με τὰ συμφέροντα τῆς στιγμῆς.

Ίσως μέ τυφλώνει ἡ ἡλικία μου. 'Ο καθένας φορᾶ τὰ δικά του γυαλιά, τῆς δικῆς του παρωπίδες, ἔχει τῆς δικῆς του ἀναμνήσεις. Τό 1954 ἔκλαιγα διαβάζοντας στή *France - Soir* τήν πώση τοῦ Ντιέν - Μπιέν - Φού. 'Αλλά ἀπό ἱστορία κατάλαβα τό 1956, μεταξύ Σουέζ καί Βουδαπέστης. Αὐτό βέβαια φέρνει τήν ὄρεξη νά παίξει κανεῖς τό γνωστό «θυμᾶμαι». 'Η Δεξιά προειδοποιεῖ τήν 'Αριστερά νά συμμορφωθεῖ γιά νά μή χτυπηθοῦν οἱ ἡρωικοί μας φαντάροι πισώπλατα, καθόσον ἡ ἔθνική ἐνότητα ὑποχρεώνει. Κομμουνιστές καί πούζαντιστές ψηφίζουν κατά τοῦ Σουέζ στή Βουλή. Οἱ Γάλλοι μέσα στήν ἐγκάρτηση: ξέρουν ὅτι τίποτε δέν μποροῦν ν' ἀλλάξουν. 'Η Γαλλία διπλώνεται σέ ἔγνοιες ἐπαρχιακές. 'Αναρωτιέται πῶς θά μποροῦσε νά ὑποστῆ τήν ἱστορία μέ τό λιγότερο κόστος, πῶς νά μή βραχεῖ περνώντας ἀνάμεσα ἀπ' τῆς σταγόνες τῆς βροχῆς. Δέν ὑπάρχει ζήτημα νά φτιάξει τήν ἱστορία. Οἱ διανοούμενοί τῆς, ὁ Τύπος, τὰ σαλόνια σχολιάζουν τῆς ἡλίθιες ἀποφάσεις πού ἄλλοι ἐπῆραν, πῶς δυνατοί. Κανείς δέν δέχεται τῆς συνέπειες ὅσων πραγματικά ἤθελε. 'Ο πρωθυπουργός ἔχει τήν ὑπερηφάνεια νά γνωστοποιήσει ὅτι συνομίλησε τήν προηγούμενη στό τηλέφωνο μέ τόν 'Αμερικανό πρόεδρο προσωπικῶς. Αἰσθησιή στήν ἀθουσα, καί ἄλλωστε ἡ τελευταία ἀμερικανοσοβιετική πρωτοβουλία ἐμπνέεται ἀπό τῆς γαλλικές προτάσεις.

'Ας εἴμαστε ὁμοῦ ἀκριβεῖς. Μᾶς φέρατε τήν ἐξωτερική πολιτική τῆς 4ης Δημοκρατίας στό πλαίσιο τῆς 5ης, τήν 4η χωρίς τή Βουλή, τή διεθνή δουλικότητα χωρίς τήν ἐσωτερική ζύμωση, χωρίς τόν πνευματικό ἀναβρασμό, τῆς κονταρομαχίας καί τόν Τύπο γνώμης. Χωρίς τῆς ἐφημερίδες *Combat*, τόν *Parisien*, χωρίς τόν Ζάν Πῶλ Σάρτρ. Συσσωρεύουμε ἔτσι τὰ μειονεκτήματα χωρίς τὰ πλεονεκτήματα. Πλήτταμε πολύ βεβαίως ἐπί Ντέ Γκῶλ ἀλλά ὥστόσο ἡ Γαλλία ὑπῆρχε. Καί οἱ δημοσιογράφοι μας δέν ἦταν ὑποχρεωμένοι νά διαβάσουν τῆς ἀνακοινώσεις τοῦ Πεντάγωνου κάτω ἀπό ἕναν φοῖνικα γιά νά πληροφορηθοῦν γιά τῆς ἐπιχειρήσεις τοῦ δικοῦ μας ἐκστρατευτικοῦ σώματος. 'Αλλοτριώση. Τό Σουέζ ἦταν μιά μικρή βλακεία ἀλλά ἦταν δικιά μας. Σέ τούτη ἐδῶ τήν πελώρια ἐπιχείρηση δέν πρόκειται νά εἰσπράξουμε συγγραφικά δικαιώματα ὅτε οικονομικά ὅτε ἐμπορικά ὅτε πολιτικά. Ταπεινώση. Νά 'μαστε ξανά στό ΝΑΤΟ, στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τήν 'Ιταλία, χωρίς ὁμοῦ τήν μεσογειακή τῆς πολιτική καί τὰ Β52 ἐπιπλέον.

Γιατί αὐτό τό ξέσπασμα; Αὐτή ἡ ἐπιστροφή μέ μικρά πηδαματάκια γιά νά σώσουμε τήν τιμή τῆς «μουσικουλᾶς» του; Γιά τό λόγο ὅτι ἐπαναλαμβάνουμε τήν ἀθηναϊκή συμπεριφορά, ἀλλά καί αὐτή τῆς Τέταρτης Δημοκρατίας καί τοῦ παλιοῦ Γαλλικοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος (SFIO) σέ σχέση μέ τήν Οὐάσιγκτον: Πρέπει νά προσκολληθοῦμε στή Ρώμη γιά νά τήν ἐπηρεάσουμε ἀπό τὰ μέσα.

Ρεφραίν: 'Αν δέν εἴμαστε παρόντες στό συμβούλια πού ἀποφασίζουν, τύπου ΝΑΤΟ ἡ ὅποιοδήποτε ἄλλο, θά βρισκόμαστε στό περιθώριο γιατί ὁ αὐτοκράτορας δέν θά ἔπαιρνε ὑπόψη του τῆς φωτισμένες μας συμβουλές.

'Αποτέλεσμα: 'Η περιθωριοποίηση πού θά ἐπέλθει διαδοχικά, μετά ἀπό μάταιες προσπάθειες. Γιατί νά ἐγκαταλείψουμε τή στάση τῶν Λουδοβίκων πού λέει: «'Ο βασιλιάς εἶναι αὐτοκράτορας στό βασίλειό του», καί ἂν ἡ αὐτοκρατορία σφετερίζεται τὰ προνόμια μου ἡ ἀντιμάχεται τὰ συμφέροντά μου, τόσο τό χειρότερο γι' αὐτή, δέν τῆς ὀφείλω τίποτα; 'Η γαλλο-ἀμερικανική συμμαχία γιά τόν Ντέ Γκῶλ ἦταν μιά κλασική ἔνωση, περιστασιακή, περιορισμένη στό χώρο καί στό χρόνο ἀνάμεσα σέ δύο κυρίαρχες ὀντότητες. Προσδώσατε στήν 'Ατλαντική Συμμαχία μιά πρωτοκαθεδρία, ὀλική, σχεδόν μυστική, συνδεδεμένη μέ τήν ἐμπειρία μιάς γενιάς, τόν ἀπελευθερωτή 'Αμερικανό πεζοναῦτη τοῦ '44, μέ τό αἶσθημα ἑνός ἱστορικοῦ χρέους πού πρέπει νά πληρωθεῖ, μιάς ἠθικῆς ἀξίωσης στήν ὁποία ὑποχρεώνει νά ἀνταποκριθοῦμε.

'Ο Φρανσουά Μιτεράν στρατεύθηκε σ' αὐτόν τόν πόλεμο ἀπό τόν Αὐγουστο. 'Οχι γιατί τό ἀπαίτηση ὁ ΟΗΕ (τό Συμβούλιο 'Ασφαλείας «ἐπέτρεψε» ἀλλά δέν ὑποχρέωσε κανένα ἀπό τὰ ὄντα μέλη του, δεῖτε τήν ΕΕΣΔ ἡ τήν Κίνα, πού ὑπῆρξαν ἀλληλέγγυοι ἀλλά ἀπέχουν) ἀλλά γιατί τοῦ τό ζήτησε ὁ Λευκός Οἶκος. «'Η Συμμαχία εἶναι δισυπόστατη. 'Οχι μόνο ὅταν ἔχουμε ἀνάγκη τοῦς 'Αμερικανούς ἀλλά καί ὅταν οἱ 'Αμερικανοί μᾶς ἔχουν ἀνάγκη». 'Αρα πρέπει νά πληρώσουμε τό ἀντίτιμο. 'Ο φόρος: δέκα χιλιάδες ἄνθρωποι. Πενταροδεκάρες. Θυμώσατε —τό εἶχα ἀπό πολύ καιρό ξεχάσει— ὅτι ὁ Μιτεράν εἶχε ἀντιταχθεῖ στήν ἐξοδα ἀπό τό ΝΑΤΟ τό 1965, ὅπως καί οἱ Λεκανεῖ καί Ντενιῶ τῆς ἐποχῆς, ὅπως τό UDF (τοῦ Ρ. Μπάρ) σήμερα. Αὐτοί ἐδῶ οἱ ἄνθρωποι τό 1966 θά ἔστελναν ἕνα γαλλικό σύνταγμα νά πολεμήσει στό Βιετνάμ πίσω ἀπό τόν Τζόνσον καί τόν Οὐεστμορλάντ, ὅπως πολλοί ἄλλοι σύμμαχοι. Μίσησαν καί ἐξύβρισαν τόν Ντέ Γκῶλ γιά τόν λόγο του στήν Πνὸμ Πένχ. Καί στό Βιετνάμ τό δίκαιο ἔπρεπε νά ὑπερασπισθεῖ, ἡ Δύση, ἡ Δημοκρατία, ἡ τιμή, ἐναντία στόν «κινεζο-σοβιετικό ἐπικρατισμόν». Κατά τή διάρκεια τῆς Τέταρτης Δημοκρατίας ὑπῆρξε ἕνα γαλλικό τάγμα στήν Κορέα, ὑπό ἀμερικανική ἐπιχειρησιακή διοίκηση, ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ ΟΗΕ. Περιέργη, ἡ μήπως ὄχι, ἡ σιωπή πού περιβάλλει τό προηγούμενο τῆς Κορέας, τί φοβόμαστε;

Γιά νά παραστήσουμε ὅτι εἴμαστε πρῶτοι σέ μιά ἀποκλειστικά ἀγγλο-σαξονική ζώνη ἐπιρροῆς, σ' αὐτόν τόν Κόλλο ὅπου κανένας δέν μᾶς κάλεσε, διαλύσαμε τῆς θέσεις μας ἐκεῖ πού ἔχουμε δεσμούς καί ἄμεσα συμφέροντα: Λίβανος, 'Ιορδανία, 'Αλγερία, Τυνησία, κ.λπ. 'Ο ὑπερ-ἀτλαντικός μας ἀρχηγός ἐμπαίζει αὐτές τῆς χώρες, πού εἶναι τόσο μακριά ἀπό τή δική του, τόσο κοντά στή δική μας, καί ἐμεῖς ἀναλαμβάνουμε νά ἐκπληρώσουμε τῆς προτεραιότητές του, μέ τό νά ὑπαγάγουμε τῆς δικῆς μας στά σχέδιά του. Ταυτόχρονα, θυσιάζουμε τήν πολιτική γειτονία μας καί τὰ ἔθνη μας συμφέροντα στήν ἐξωτερική πολιτική μιάς ὑπερδύναμης, πού ἐδῶ καί δέκα χρόνια ποτέ δέν ἔκρυψε ὅτι σχεδίαζε μιά διαρκή στρατιωτική ἐγκατάσταση στόν Κόλλο, γιά νά ἐλέγχει καλύτερα τήν παραγωγή καί τό σύστημα προσδιορισμοῦ τῆς τιμῆς τοῦ πετρελαίου.

'Αρνοῦμαι νά ὑποτάξω τήν παγκόσμια πολιτική τῆς Εὐρώπης, πού ὁ πολιτισμός τῆς βασι-

Παράδειγμα ἀπονέκρωσης καί ρατσιστικῆς ἀλαζονείας: κάθε 'Αραβας γιά μᾶς εἶναι μουσουλμάνος, κάθε μουσουλμάνος εἶναι ἰσλαμιστής, κάθε ἰσλαμιστής εἶναι φανατικός. (...) 'Εμεῖς βέβαια εἴμαστε ὁ 'Ορθός Λόγος, τό δίκαιο, ἡ ἐλεύθερη σκέψη, χωρίς παρωπίδες.

ζεται στο χρόνο, στην πολιτική των ΗΠΑ, πού ο δικός της πολιτισμός βασίζεται στην έκταση. Η κυβερνητική Αμερική δεν έχει μία ιστορική θεώρηση της ανθρώπινης ιστορίας. Της κοστίζει πολύ να παραδεχτεί ότι υπάρχουν κι άλλες μνήμες, κι άλλες ιστορίες πέρα από τη δική της. Αποτέλεσμα, μία δραματική αναρμοδιότητα απέναντι στις κρίσεις του Τρίτου κόσμου. Η φύση των πραγμάτων και των συγκρούσεων ξεφεύγει από τους Αμερικανούς ιθύνοντες. Γνοιάζονται μόνο για τό πώς. Θα ήταν απελπιστικό αν οι Ευρωπαίοι, εμείς, γινόμαστε δημιοί αυτής της κραυγαλέας αναρμοδιότητας. Νά βάζεις ένα αεροπλανοφόρο ενάντια σ' ένα μαχαίρι είναι εν γένει αναποτελεσματικό. Δεν είναι δυνατό τό Ισλάμ να αντιμετωπίζεται σά νά ήταν ένας «στόχος», και δέν λύνεται ένα πρόβλημα πολιτισμού μέ τεχνικούς δρους.

Ζηλεύω τίς ΗΠΑ και τίς θαυμάζω. Είναι η μόνη χώρα όπου μπορείς να αισθάνεσαι υπερέφανος χωρίς να κατηγορείσαι από τους άλλους ως στενόκαρδος εθνικιστής. Όμως, ένας θεός ξέρει ότι είναι δέκα φορές πιο στενόμυαλοι και εθνικιστές από μās. Ο Αντρέ Φοσσάρ τό είπε πολύ ώραία: Υπάρχουν δύο εθνικισμοί στη Γαλλία, ο εθνικισμός της γής και ο εθνικισμός του ούρανού. Ο Πεταίν κι ο Ντέ Γκώλ. Η Γαλλία στους Γάλλους ή Γάλλος είναι όποιος μπορεί. Η σύγχυση ανάμεσα στον συμβιβασμένο και τον πατριώτη δέν μου φαίνεται μόνο άγνοια της ιστορίας αλλά και εγκλημα εναντίον του πνεύματος. Είναι σάν να συγγείεις τον φεουδάρχη γαιοκτήμονα μέ τους ξεβράκωτους του Βαλ-

μύ, τον δοσίλογο μέ τον αντιστασιακό, τό νερό και τή φωτιά. Ζούμε σε μία παράξενη εποχή, στην όποια όποιος δέν θέλει να βλέπει τίς ενοπλες δυνάμεις της χώρας του να υπακούουν στις διαταγές μιας τρίτης χώρας, ονομάζεται «εθνικιστής». Αν οι διεστραμμένοι εφτιαχναν τους νόμους, θα χαρακτηρίζαμε ως κομπλεξικό πουριτανό όποιον δέν βίαζε μικρά κοριτσάκια στις πλατείες. Αν οι γκάγκστερ ήταν οι ιθύνοντες, θα θεωρούσαμε νομιμόφρονες όποιους δέν πυροβολούσαν τίς γηραιές κυρίες καταμεσίς στο δρόμο. Σήμερα οι τρελοί βασιλεύουν και λένε τήν αλήθεια. Θα μέ ποδνε λοιπόν «αρχαϊκό». Αλλά ο τρελός δέν είμαι εγώ. Γιατί για τήν Εύρώπη πρόκειται. Τό ώραίο όνειρο του 1992 καταρρέει μπροστά στα μάτια μας. Η Γαλλία μειώνεται, ή Εύρώπη διώνεται από τό μεγάλο παγκόσμιο παιχνίδι.

Ο Ζωρές όπως κι ο Ντέ Γκώλ ρίχνουν τή σκιά τους σ' αυτή τήν περιπέτεια. Διπλό πένθος. Θα έλεγα περιοδικό. Ο Σεβενεμάν τό κατέστησε σαφές. Ο γαλλικός σοσιαλισμός μοιάζει μέ τον φοίνικα πού ανασταίνεται απ' τίς στάχτες του κάθε είκοσι χρόνια: 1905-1920, 1920-1940, 1945-1971, 1971-1991.

Δέν ξέρω αν πρέπει να δραματιζόμαστε κάποιον εύτυχημένο Σίσυφο, κάποιον συνετό Προμηθέα ή κάποια λαϊκία Κασσάνδρα. Νά τό κουβεντιάσουμε. Αλλά ο καθένας ξέρει πού τελειώνουν τά ψέματα. Έτσι δέν είναι;

Δημοσιεύτηκε
στον *Nouvel Observateur*
Μετάφραση Α.Κ.

Ευφύια σημαίνει να απομυθοποιεί κανείς τους μύθους και να ξεκαθαρίζει τά λόγια του. Ο μύθος μεταμορφώνει τήν ιστορία σε φύση.

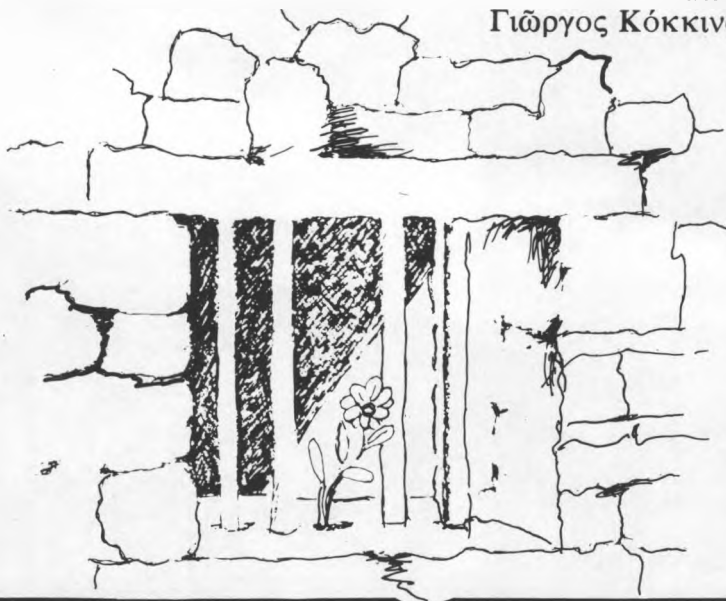

Λήψεις, καταλήψεις, αντιλήψεις

Άγαπητέ Πολίτη,

Διαβάζοντας τό άρθρο του κ. "Α. Έλεφάντη στό τεύχος 110, σελ. 25 - 30 («Μαθητικό κίνημα») ένιωσα τήν ανάγκη νά καταγράψω καί νά μεταδώσω τή δική μου έμπειρία από τό κίνημα τών καταλήψεων, τό όποιο προσπάθησα νά παρακολουθήσω όχι ως μαχόμενος συμπαραστάτης μόνο αλλά καί ως κριτικά τοποθετημένος θεατής. Όσα καταγράφονται στό κείμενο πού σās στέλνω μπορεί νά φαίνονται έμπαθή, πομπώδη καί δραματικά, νομίζω ώστόσο ότι άπηχούν γενικότερες ένστάσεις όχι μόνο για τόν ιδεολογικό προσανατολισμό τών μαθητών αλλά καί για τήν ύστερόβουλη, κατά τή γνώμη μου, υπεράσπιση του κινήματος τών καταλήψεων από μέρους μας. Πάνω άπ' όλα, τό κείμενο αυτό έχει χαρακτήρα αυτοκριτικό. Καί θά 'θελα άρκετοί συνάδελφοι καθηγητές νά μπορούσαν νά κοιτάξουν άφτιασίδωτο τό μίζερο πρόσωπό τους στόν καθρέφτη.

Φιλικά
Γιώργος Κόκκινος

Άναρωτιέμαι τούτες τίς μέρες: Οί έξεγερμένοι έφηβοι κατέλαβαν άραγε τά παραπήγματα τών ήγεμονικών συμβόλων (= σχολεία) ή τά μέσα μας Χειμερινά Άνάκτορα; Θρυμμάτισαν τήν ύλικότητα τών θεσμών ή τό δυναμικό τους φορτίο; Μένω μέ τό έρώτημα άναπάντητο.

Ένα, ώστόσο, είναι βέβαιο: Η έφηβεία άρχισε νά έννοεί τή σημασία καί τή χρήση τών ρημάτων *συνειδητοποιώ, έξεγείρομαι, άπαιτώ*. Δέν είναι όμως άκόμη σέ θέση νά έννοήσει τά ρήματα *όνειρεύομαι, χειραφετούμαι, ήγεμονεύω*.

Παρατηρήστε την.

Φορά τό προσωπίο της άλαζονείας. Ναρκισσεύεται. Η έννοχή της για μία υπερηφάνεια, πού ποτέ δέν κατέκτησε, μετατρέπεται σέ πρωτόγονη συμβολική βία. Γίνεται ολοκληρωτική. Περιφράσσει τό Λόγο. Νομίζει ότι ζει στό ρυθμό μιας νέας καρδιάς, ότι μυρίζει τό άρωμα μιας παρθένας έποχής. Κρατά τά τύμπανα ενός γελοίου κλεφτοπόλεμου.

Η έφηβεία αυτή έκκρίνει τό Kitsch μέ τήν κανονικότητα καθημερινής πράξης. Είναι φερέφωνο στοιχειωμένων έξεγέρσεων, συντηρεί μία μαζική ούτοπία πού γίνεται ύστερία για τό στοιχειώδες καί άπτό, χαρακτηρίζεται από λαγνεία της έξουσίας, προϊούσα άφασία, συντεχνιακή λογική, κουλτούρα άπαρτιζόμενη από άξίες μιας χρήσης.

Η έφηβεία αυτή δραματίζεται Πήγασους λευκούς πού όδηγούν σέ παστέλ ουρανούς.

Η έφηβεία αυτή είναι ντυμένη στά ρόζ: τερατόμορφο βρέφος. Σκλάβος ταυτόχρονα καί έξουσιαστής μιας λιμνάζουσας μητέρας - παράδοσης.

Τότε γιατί ή έξέγερση, τότε γιατί ή ύστερόβουλη από μέρους μας καλλιέργεια ενός χειραφετημένου μύθου, μιας έπιστροφής στόν πόλεμο τών γενεών, μιας φουτουριστικής όφθαλμαπάτης;

Η έφηβεία αυτή άναζητεί τή βασιλική όδό πρós τήν ένσωμάτωση, χαράζει τά ίχνη ενός μαζικού σχολείου πού δέν θά έχει στόχο τήν έμπέδωση μιας πλουραλιστικής παιδείας πολλών πολιτισμικών παραδόσεων αλλά τήν ένεργοποίηση μαζικών έκμαγείων έσωτερικής του ήγεμονικού εργαλειακού λόγου. Δέν άγωνίζεται για τό θρόνο του βασιλιά αλλά για τό δικαίωμα του δούλου νά επιλέγει τά δεσμά του.

Μά οί φύλακες φοβήθηκαν καί τρέχουν νά κρυφτούν στά όστεοφυλάκια τών ιερών παραδόσεων, νομίζοντας πολιορκητικό κρύο τή λεξιλαγνεία τών άριστεριστικών νεανικών συνθημάτων.

Κι έμείς, οί αιώνιοι θεατές, οί άσπιλοι διανοούμενοι, πού κολυμπούμε σάν χέλια στό τέναγος της μετανεωτερικής κουλτούρας, άπωθώντας στίς πιό βαθιές σπηλιές του άσυνειδητου τή φλόγα μιας ρήξης, έμείς πού πλάθουμε τούς μύθους καί φωτογραφίζουμε τά όνειρα, έχοντας άμεση ανάγκη τόν «καθαρό» άέρα της νεανικής έξέγερσης, διαστρέψαμε τό νόημα της έφηβικής κραυγής, φορτίζοντας την μέ πνεύμα άνατροπής για νά ύλοποιήσει, έστω καί συμβολικά, τά φαντάσματα της δικής μας πολιτικής άναπηρίας.

Καί κάτι ακόμα

Πέστε μου, αλήθεια, σέ τί θά χρειαζόταν «ένας φαρμακοποιός πού διανυκτερεύει» σ' ένα σχολείο στό όποιο τό 30% τών μαθητών κάθε τμήματος ίσορροπεί μεταξύ άνοιγας καί σοβαρής δυσλεξίας, χωρίς κανείς νά τολμά τόσα χρόνια νά προφέρει άκόμα καί τούς όρους πού περιγράφουν τό πρόβλημα, μήπως καί θίξει πελαταιακές σχέσεις, γονικές ευαισθησίες, συντεχνιακές πρακτικές, κοινωνικές αναληθισίες;

Ντρέπομαι έπειδή στό τμήματα πού διδάσκω ιστορία, μετά από τόσους μήνες, δέν έχω άκόμα καταφέρει νά έπιτύχω τό παραμικρό, μέ άποτέλεσμα κάθε φορά πού παίρνω στό χέρια μου ένα μαθητικό γραπτό καί νομίζοντας ότι κοιτώ τόν έαυτό μου στόν καθρέφτη, νά φορτώνω στην καμπούρα μου πλήθος κατηγορίες καί άναθήματα.

Θά μου πείτε, άνελαστικές άναγωγές, καλβινιστική νοστροπία, ύφέρπων σαδομαζοχισμός.

Ίσως. Άλλά τά μάτια τών παιδιών είναι τό δικαστήριό μας, άφου δέν τολμάμε ν' άγγίξουμε τίς συλλογικές μας πληγές.

Γι' αυτό σās στέλνω ένα διαγώνισμα ιστορίας, παρ' όλες τίς ήθικές μου άναστολές. Για νά μιλήσουμε μέ τή γλώσσα τών δεδομένων καί όχι μέ προκατασκευασμένα έπιχειρήματα ιδεολογικών συρμών.

Τόσο εύκολο είναι λοιπόν νά καταβάλεις τούς γέροντες; Δηλαδή δέν έχεις παρά νά τούς έμπνεύσεις τό φόβο πώς δέν μπορούν νά έπιτελέσουν μέ τό δέοντα τρόπο τά πατρικά τους καθήκοντα;

Είμαστε άναγκασμένοι, παρ' όλ' αυτά, νά ελπίζουμε. Ν' άναζητούμε μιά έφηβεία πού θά πεί όχι σ' αυτόν, τόν κυρίαρχο σήμερα, κουρελοπούό συμβολικό πατέρα, πού ή όρασή του έξαντλείται στό όλοκαύτωμα ενός Μεσολογγίου, καί όχι σέ κάθε συμβολικό πατέρα.

Ν' άναζητούμε μιά έφηβεία μαθητευόμενων μάγων. Μιά έφηβεία πού θά μάχεται για τό άδύνατο, αναλύοντας μέ ζήλο έντομολόγου τήν ύφή καί τά όρια τού έφικτού.

Γιώργος Κόκκινος

11-2-91
Διαγώνισμα: Ιστορία (τάξη Β') γυμνάσιο
[Redacted]
1) Τι χρονοφήζεσαι για τό νομοθετικό έργο, τού Ιστιανού.
2) Τι πωάν ή θηνατή.
3) Ενω νομήσο πος έκανε τωυ κορά που έκανε αυτό το έργο για να σόση το κόση που δεν είχαν τρώφημα να ζήσουν αυτή και τα παιδια τους. Αλλα ομος θελα να τρώφες για τους στρατιοτε διατή δεν θα είχαν θήνοση η να πηθεναν στο πόλεμο. Ο Ιστιανός ηθελε να πολεση δηνατά μετους άντρες του αλλα πολεμουσε και προση άντρες σκυτόνοκταν στη μάχη.
4) Η θηνατή ηταν Ιστιανός, ο θεμη στοκωής, ο Διομηθης, ο Ρεσα

Η ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ Η ΑΝΕΡΓΙΑ

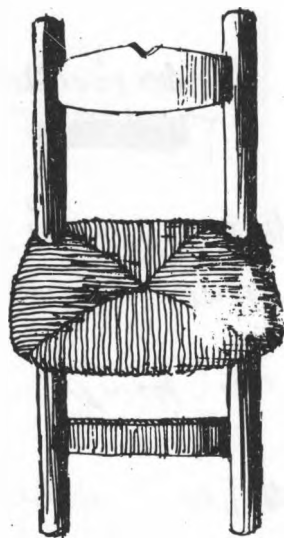
έπιπτώσεις στην αγορά εργασίας

του Λάκη Δεδουσόπουλου

Η πρόσφατη κρίση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος δημιούργησε ένα φαινόμενο μοναδικό στην μεταπολεμική οικονομική ιστορία: την μαζική ανεργία, τον αποκλεισμό εκατομμυρίων ανθρώπων από την εργασία. Τά τελευταία δεκαπέντε χρόνια η ανεργία όχι μόνον αυξήθηκε με ταχύτατους ρυθμούς αλλά και παρουσιάζει μία εξαιρετική ανθεκτικότητα, διατηρούμενη σε ύψηλά επίπεδα. Παράλληλα, έχει αυξηθεί ή μέση διάρκεια της ανεργίας, ο χρόνος, δηλαδή, αποκλεισμού των ανέργων από την εργασία. Δέν είναι τυχαίο, συνεπώς, τό γεγονός ότι τό σημαντικότερο αποτέλεσμα της πρόσφατης κρίσης θεωρήθηκε ή ανεργία και ή περιθωριοποίηση ενός σημαντικού τμήματος του εργατικού δυναμικού.

Τό φαινόμενο είναι πρωτοφανές γιά την λειτουργία του συστήματος από τό τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου αλλά δέν είναι ανεπανάληπτο στην ιστορική διαδρομή του καπιταλισμού. Οί αναμνήσεις της μεγάλης κρίσης του τέλους της δεκαετίας του 1920 έχουν άπαμβλυνθεί σ' έναν κόσμο πού θέλει νά άγνοεί τό παρελθόν του, πού θέλει νά σβήσει από την συνειδησή του την ιστορική μνήμη. Πολύ δέ περισσότερο, όταν ή κενύσιανή πολιτική ρύθμιση της συνολικής ζήτησης, οι θεσμοποιημένες παρεμβάσεις του μεταπολεμικού κράτους εϋημερίας, ή κοινωνική ειρήνευση και ή συναίνεση στις βασικές αρχές συσώρευσης του κεφαλαίου (παραγωγισμός, καταναλωτισμός, συμμετοχικοί θεσμοί βασισμένοι στην Ξμμεση εκπροσώπηση, τεχνοκρατισμός) έδειχναν την δυνατότητα ενός καπιταλισμού χωρίς κρίσεις, χωρίς έντονες ταξικές αντιθέσεις, ενός καπιταλισμού του όποίου ή σταθερή, καθημερινή, βελτίωση ήταν όχι μόνον επιθυμητή αλλά και πραγματοποιήσιμη.

Ή μαζική ανεργία έθεσε τέλος στις αυταπάτες αυτού του τύπου και δημιούργησε νέες. Ή έννοχή της κοινωνίας προσωποποιήθηκε στα έπιμέρους άτομα, τό Έγκλημα άποδόθηκε στα Έδια τά θύματα: γιά την ανεργία θεωρήθηκαν ως υπεύθυνοι οι άνεργοι και οι εργαζόμενοι στο σύνολό τους, γιά την

«παραοικονομία» υπεύθυνοι θεωρήθηκαν εκείνοι πού άναγκάστηκαν νά εργασθούν στα άσαφή όρια ανάμεσα στο έπίσημο, τό αναγνωρισμένο από τό κράτος και την συμβατική οικονομική σκέψη, και τό άνεπίσημο, τό άδιερεύνητο, ανάμεσα στο τυπικό και τό άτυπο.

Όμως, αν ή μαζικότητα των ανέργων, ή επανεμφάνιση της φτώχειας και της άπόλυτης άνέχειας συγκέντρωσαν από την αρχή την προσοχή των οικονομολόγων, των πολιτικών και των κρατικών λειτουργών, οι λοιπές διεργασίες πού συνόδευαν και συνοδεύουν την ανεργία, οι λοιπές πτυχές της κρίσης δέν έγιναν έγκαίρως κατανοητές. Γιατί διά της άνεργίας, και πολύ περισσότερο διά της άπειλης της άνεργίας, εξασφαλίστηκε ή κοινωνική ύποταγή στην διαδικασία αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου, στην άναπροσαρμογή και μορφοποίηση των νέων παραγωγικών διαδικασιών και στην νέα μορφή των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων έξουσίας ανάμεσα στην εργασία και τό κεφάλαιο.

Ή διαδικασία αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου περιλαμβάνει ή μάλλον προϋποθέτει και την ριζική αναδιάρθρωση της αγοράς εργασίας. Ή αγορά εργασίας πού φαίνεται νά διαμορφώνεται μέσα από την κρίση και την αναδιάρ-

θρωση έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά και ρυθμίζεται από ένα διαφορετικό θεσμικό πλαίσιο σέ σχέση με τά χαρακτηριστικά και τους θεσμούς πού την όριζαν πριν από λίγα μόλις χρόνια. Ταυτόχρονα, όμως, διατηρεί τις βασικές λειτουργίες πού έπιτελούσε τότε, λειτουργίες πού στοιχειοθετούν κάθε αγορά εργασίας.

Τί έχει αλλάξει, τί έχει παραμείνει άμετάβλητο; Σκοπός των όσων ακολουθούν στο άρθρο αυτό και στα έπόμενα, πού, έλπίζω σύντομα, θά παρουσιασθούν στον *Πολίτη*, είναι νά δώσουν έρεθίσματα γιά σκέψη και συζήτηση παρά άπαντήσεις, έστω και προσωρινές. Άλλωστε, τά ζητήματα τά όποια άναδεικνύονται μέσα από την διαδικασία της κρίσης είναι τόσο πολύπλοκα και ύπόκεινται σέ πλήθος προσδιορισμών οικονομικού, πολιτικού και ιδεολογικού χαρακτήρα, ώστε κάθε προσπάθεια γιά όριστική άπάντηση νά είναι εκ των πραγμάτων έλλιπής και σχηματική.

Άνεξάρτητα από την ειδική μορφή της κρίσης και του μηχανισμού ή των μηχανισμών πού την προκαλούν, ή κρίση στην αγορά εργασίας εμφανίζεται ως διακοπή της άποτελεσματικής έπιτέλεσης των δύο βασικών λειτουργιών, πού καλείται νά φέρει εις πέρας ή αγορά εργασίας: την λειτουργία της κατανομής της κοινωνικής εργασίας σέ συγκεκριμένες παραγωγικές δραστηριότητες και την εξασφάλιση εισοδημάτων πού συνδέονται με την άπασχόληση και πού έπιτρέπουν την βιολογική και κοινωνική άναπαραγωγή των εργαζομένων. Οί δύο αυτές λειτουργίες, αν και είναι στενά συνδεδεμένες, χαρακτηρίζονται από σημαντικά περιθώρια άυτονομίας, με τρόπο πού νά μās έπιτρέπει νά μιλάμε γιά μία άντιφατική άρμονία: ή άποτελεσματική έπιτέλεση της πρώτης ούδώς διασφαλίζει την δεύτερη ενώ ή εξασφάλιση της δεύτερης ένδέχεται νά άκυρώνει την πρώτη.

Ή κρίση, όταν περιορίσουμε την νάλυσή μας στην αγορά εργασίας, μπορεί συνεπώς νά βοηθεί ως άποτέλεσμα της έντασης της δυσαρμονίας ανάμεσα στις δύο αυτές λειτουργίες της αγοράς. Έτσι γίνονται κατανοητές σέ

θεωρητικό επίπεδο οἱ πολιτικές προτάσεις πού σκοπεύουν στὴν ἀντιμετώπιση τῆς κρίσης: Ἡ ἐνίσχυση τοῦ καταναμητικοῦ ρόλου τῆς ἀγορᾶς (πολιτική γιὰ τὴν ἀξίηση τῆς «εὐκαμψίας» τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας) καὶ ἡ ἐνίσχυση τῶν ἐκτός τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας θεσμικῶν μηχανισμῶν ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως (κράτος πρόνοιας, οἰκογένεια).

Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὸ κύριο ἀποτέλεσμα τῆς κρίσης στὴν ἀγορά ἐργασίας, ἡ μαζικὴ ἀνεργία, ἐξετάζεται ἀπὸ τὴν ὄπτική τῶν δύο αὐτῶν λειτουργιῶν. Τὸ κρίσιμο ἐρώτημα πού διαφαίνεται στὸ σύνολο σχεδόν τῶν σχετικῶν ἀναζητήσεων ἀφορᾶ τὸ κατά πόσον ἡ ἀνεργία συμβάλλει στὴν ἀποτελεσματικότερη καταναμητικὴ λειτουργία τῆς ἀγορᾶς, καθὼς ἀποδιαιροῦναι τὶς «ἀνελαστικότητες» τῶν ἰσχυροσῶν θεσμικῶν ρυθμίσεων ἢ, ἀντίθετα, σέ τί βαθμὸ θέτει σὲ κίνδυνο τὴν κοινωνικὴ συνοχὴ διακυβεύοντας τὴν κοινωνικὴ καὶ βιολογικὴ ἀναπαραγωγὴ μιᾶς σημαντικῆς μερίδας τοῦ πληθυσμοῦ. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ πρώτη προβληματικὴ ἔχει κυριαρχήσει δηλώνει καὶ τὴν ἡγεμονικὴ θέση πού ἀπέκτησε ἡ ἀστική πρόταση, τὴν ἔλλειψη οὐσιαστικῆς ἀμφισβήτησης τοῦ καταναμητικοῦ ρόλου τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας, τὴν ἔλλειψη ἀμφισβήτησης αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας ἀπὸ τὶς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς δυνάμεις πού, κατὰ τεκμήριο, τὴν ἀμφισβητοῦν.

Εἶναι χρήσιμο, στὸ σημεῖο αὐτὸ, νὰ κάνουμε δύο ἐπισημάνσεις: Πρῶτον, ὅτι ἡ ἀγορὰ ἐργασίας δὲν ἀφορᾶ τὸ σύνολο τῶν ἀπασχολήσεων ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνες πού μεσολαβοῦνται ἀπὸ τὴν σχέση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Εἶναι ἀναγκαῖο, συνεπῶς, μιλώντας γιὰ τὴν κρίση καὶ τὴν ἀγορὰ ἐργασίας νὰ λάβουμε ὑπόψη τὴν εἰδικότητα τῆς δομῆς τῆς ἀπασχόλησης (πού εἶναι ἐνδεχομένως τῆς ἐννοίας τῆς ἀπασχόλησης καὶ τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας) καὶ τὶς διασυνδέσεις πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὴν ἀγορὰ ἐργασίας καὶ τὴν δομὴ τῆς ἀπασχόλησης.

Δεύτερον, καταχρηστικὰ μόνον μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ ἀγορὰ ἐργασίας στὸν ἐνικὸ ἀριθμὸ. Στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει μιὰ ἐνιαία ἀγορὰ ἐργασίας ἀλλὰ ἕνα ἀρθρωμένο καὶ ἰεραρχημένο σύνολο ἐπιμέρους ἀγορῶν, πού ὀρίζονται σέ σχέση με ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά, παρουσιάζουν εἰδικές εὐαισθησές στὶς λειτουργίες τους καὶ μεταξύ τῶν ὁποίων οἱ δυνατότητες ὑποκατάστασης ἢ ἡ κινητικότητα εἶναι περιορισμένες. Οἱ ἐπιμέρους ἀγορὲς ἐργασίας ἐσωτερικεύουν με διαφορετικὸ τρόπο καὶ διαφορετικούς ρυθμούς ἢ μὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν γενικὴ κατάσταση ἀπασχόλησης καὶ ἀνεργίας, δείχνουν διαφορετικὲς εὐαισθησές στὶς ἐξωτερικὲς συνθήκες.

Ὁ κατακερματισμὸς τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας σέ ἐπιμέρους ἀγορὲς, σχετικὰ «στεγανοποιημένες» μεταξύ τους, μέ ὀριακὴ κινητικότητα τῶν ἐργαζομένων, καθὼς διαφέρουν οἱ ἀπαιτήσεις τῶν τεχνικῶν προδιαγραφῶν τῶν θέσεων ἀπασχόλησης, καθὼς ὀρθώνονται φραγμοὶ γεωγραφικῆς ἀπόστασης, ἡλικίας, φύλου, ἐθνότητας, γλώσσας ἢ θρησκείας, συνεπάγεται τὸν ἀντίστοιχο κατακερματισμὸ τῶν ἐργαζομένων. Ὁ βαθμὸς «στεγανότητας» μιᾶς ἀγορᾶς ἐργασίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ τῆς ὁμοιογενοποίηση καὶ τὴν δυνατότητα ἀσκησης ἀποτελεσματικῆς πολιτικῆς ἀποκλεισμοῦ πρὸς τὶς ἐκτός αὐτῆς συγγενικὲς ἀγορὲς. Ἡ κρατικὴ πολιτικὴ ἱστορικὰ στόχευσε σέ μιὰ διαδικασία ὁμοιογενοποίησης τῆς «ἐθνικῆς» ἀγορᾶς ἐργασίας. Ὅμως, αὐτὴ ἡ διαδικασία ἐμπεριέχει σημαντικὲς ἀντιφάσεις, ἐφόσον ὁμοιογενοποιεῖ ἐνῶ ταυτόχρονα διαφοροποιεῖ, ἐνοποιεῖ ἐνῶ ταυτόχρονα κατακερματίζει.

Μέ αὐτὲς τὶς παραδοχὲς θὰ προσπαθῆσω νὰ δώσω στὴ συνέχεια ἕνα ἀπλοποιημένο σχῆμα γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς κρίσης στὴν ἀγορὰ ἐργασίας τῆς Ἑλλάδας στὴν δεκαετία τοῦ 1980. Ὡς ἐμπειρικό ὑπόβαθρο, ὁ ἀναγνώστης πρέπει νὰ ἔχει ὑπόψη του ὅτι στὴν διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου ἔχουν σημειωθεῖ οἱ ἐξῆς ἐξελίξεις:

Πρῶτον, σημαντικὴ ἀξίηση τῆς ἀνεργίας, ἰδιαίτερα τῶν γυναικῶν καὶ τῶν νέων. Δεύτερον, σημαντικὴ ἀξίηση τοῦ ποσοστοῦ τῶν ἀνέργων μέ διάρκεια ἀνεργίας πάνω ἀπὸ ἕνα χρόνον στὸ σύνολο τῶν ἀνέργων. Τρίτον, μεγάλη ἀξίηση τοῦ δείκτη συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν στὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ καὶ τὴν ἀπασχόληση. Τέταρτον, σταθεροποίηση καὶ ἑλαφρὰ κάμψη τοῦ δείκτη συμμετοχῆς τῶν ἀνδρῶν στὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ. Καί, τέλος, ἀρχικὴ ἀξίηση καὶ στή συνέχεια μεγάλη πτώση τοῦ δείκτη συμμετοχῆς τῶν νέων ἀνδρῶν στὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ.

Στὴν περίπτωση τῆς Ἑλλάδας, ἡ κρίση φαίνεται νὰ ἐνισχύει ὀρισμένα παραδοσιακά δομικὰ χαρακτηριστικά τῆς κοινωνίας καὶ τῶν ὑποσυνημάτων ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως πού ἀναφέρθηκαν πῶς ἄνω σέ σχέση με τοὺς μηχανισμούς καὶ τὶς λειτουργίες τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας: τὴν συνεκτικότητα τῆς ἐλληνικῆς πυρηνικῆς οἰκογένειας, τὴν ὑποτυπώδη ὑπαρξὴ μηχανισμῶν τοῦ κράτους ἐνδεχομένως, τὸ σχετικὰ χαμηλὸ ποσοστὸ μισθοποίησης τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, τὴν δυνατότητα προσφυγῆς σέ «παραοικονομικὲς» ἢ παράλληλες δραστηριότητες πού δίνει τὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ αὐτοαπασχολούμενων στὰ ἀστικά κέντρα καὶ τὴν ὑπαιθρο.

Ἡ οἰκογενειακὴ ἀλληλεγγύη ἐκδη-

λώνεται ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἀγορὰ μέ διαφορετικὸς τρόπους, καθὼς ἡ διαδικασία τῆς κρίσης διαφοροποιεῖ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς διαχρονικῆς. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι σέ μιὰ πρώτη φάση ἡ κρίση ἐκδηλώνεται μέ τὸν περιορισμὸ τῶν προσλήψεων ἀπὸ τὶς ἐπιχειρήσεις καὶ τὴν ἀξίηση τῶν ἀπολύσεων (ἀξίηση ἀνεργίας). Ἡ συνεκτικότητα τῆς οἰκογένειας καὶ τὸ πλῆθος τῶν οἰκογενειακῶν ἐπιχειρήσεων μικροῦ μεγέθους, πού χαρακτηρίζουν τὴν ἐλληνικὴ οἰκονομία, θὰ ὀδηγήσει στὴν ἀξίηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λεγόμενων «συμβοηθούτων μελῶν», ὥστε σέ πρῶτο στάδιο ἡ κρίση θὰ ἐκδηλωθεῖ μέ τὴν ἀξίηση τῆς ὑποαπασχόλησης παρά μέ τὴν ἀξίηση τῆς ἀνεργίας.

Ἡ παράταση τῆς κρίσης θὰ ἔχει σημαντικὲς ἐπιπτώσεις, σέ δεύτερο στάδιο, ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ οἰκογενειακοῦ εἰσοδήματος. Ἡ διέξοδος τῆς ἀπασχόλησης στὴν οἰκογενειακὴ ἐπιχείρηση καθίσταται σταδιακὰ ἀνεπαρκῆς, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας πού ἀντιμετωπίζουν τὴν εἰσοδο στὴν ἀγορὰ ἐργασίας μέ σκοπὸ νὰ συμπληρώσουν ἢ νὰ ἀποκαταστήσουν τὰ διαφεύγοντα εἰσοδήματα αὐξάνεται. Πρόκειται γιὰ τὴν μαζικὴ εἰσοδο κατηγοριῶν τοῦ πληθυσμοῦ πού παραδοσιακὰ ἔχουν ἀποκληθεῖ «δευτερεύοντες» ἐργαζόμενοι, δηλαδή οἱ γυναικες (κυρίως οἱ ἔργαμες) καὶ οἱ νέοι. Στὸ δεύτερο στάδιο τῆς κρίσης, συνεπῶς, ἡ ἀνεργία αὐξάνεται μέ ταχεῖς ρυθμούς, μέ παράλληλη ἀξίηση τῶν δεικτῶν συμμετοχῆς τοῦ πληθυσμοῦ στὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ, ἰδιαίτερα γιὰ τὶς κατηγορίες τῶν νέων καὶ τῶν γυναικῶν, ἐνῶ ὁ δείκτης συμμετοχῆς τῶν ἀνδρῶν παρουσιάζει στασιμότητα ἢ καὶ ἑλαφρὰ κάμψη.

Τὸ τρίτο στάδιο τῆς κρίσης χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ λεγόμενο «ἀποτέλεσμα ἀπογοήτευσης», δηλαδή ἀπὸ τὴν συναίσθηση τοῦ μάταιου τῆς ἀναζήτησης ἐργασίας, καθὼς ἡ κατάσταση τῆς ἀνεργίας παρατείνεται. Στὸ τρίτο στάδιο τὸ ἀποτέλεσμα ἀπογοήτευσης ἀφορᾶ ὅλες τὶς κατηγορίες τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καὶ ἐξισοροπεῖ ἢ καὶ ὑπερβαίνει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνταξίας τῶν κατηγοριῶν τῶν δευτερευόντων ἐργαζομένων στὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ. Ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ σταθεροποίηση ἢ ἑλαφρὰ κάμψη τοῦ ποσοστοῦ ἀνεργίας, πού ὅμως εἶναι πλασματικὴ καὶ ὄχι πραγματικὴ, ἐφόσον τὰ ὄρια μεταξύ ἀνέργου καὶ μὴ ἐνταγμένου στὴν ἀγορὰ ἐργασίας καθίστανται ἐξαιρετικὰ ἀμφίβολα καὶ ἀσαφῆ.

Στὸ στάδιο αὐτὸ μποροῦμε νὰ εἰσαγάγουμε στὴν ἀνάλυσή μας τὴν κρατικὴ πολιτικὴ καὶ νὰ ἐντοπίσουμε τὶς φάσεις πού τὴν χαρακτηρίζουν. Οἱ πρῶτες ἐνδείξεις τῆς ἐπερχόμενης κρίσης ἀντιμετωπίστηκαν μέ μιὰ ολιγωνομικὴ πολιτικὴ ἀξίημένων κρατικῶν

δαπανών. Έχει σημασία να δομει την ειδικότητα αυτής της πολιτικής. Η ανεπαρκής υποδομή των μηχανισμών του κράτους ευήμερίας μπορούσε να αποτελέσει, στην πρώτη φάση, κίνητρο για την ριζική αναδιάρθρωση και επέκτασή τους. Η λύση που προκρίθηκε ήταν η όριακή βελτίωση της υπάρχουσας υποδομής ενώ ρόλο κοινωνικής πολιτικής διαδραμάτισε η επέκταση της απασχόλησης στον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Στην πρώτη φάση συνεπώς η δράση του Δημόσιου ενίσχυε την έκτός αγοράς εργασίας απορρόφηση του εργατικού δυναμικού, έτεινε προς την ίδια κατεύθυνση με την δράση των οικογενειακών επιχειρήσεων και, συνεπώς, κατέληγε στον περιορισμό της ανοικτής ανεργίας.

Στην δεύτερη φάση το κράτος αντιμετωπίζει όξεια δημοσιονομική κρίση. Αν και συνεχίζει το είδος της παρέμβασης της προηγούμενης περιόδου, αυτή ποσοτικά είναι μικρότερη και

αυξανόμενα ανεπαρκής. Συνεπώς, η κρατική παρέμβαση καθίσταται ανίκανη να αντιμετωπίσει τον μεγάλο αριθμό των νεο-εντασσομένων στην αγορά εργασίας ενώ, ταυτόχρονα, η υιοθέτηση μιας περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής ενίσχυε το κίνητρο για μεγαλύτερη ένταξη στην αγορά εργασίας ομάδων του πληθυσμού, καθώς έθιγε το πραγματικό οικογενειακό εισόδημα.

Στην δεύτερη φάση εισάγονται σε μεγαλύτερη κλίμακα οι μερικές επεμβάσεις στην αγορά εργασίας ενώ σταδιακά εγκαταλείπεται η άσκηση συνολικής μακροοικονομικής πολιτικής για την απασχόληση, με την παράλληλη διατήρηση μιας εξαιρετικά περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής. Αυτή η τάση κυριαρχεί στην τρίτη φάση της κρίσης, με αποτέλεσμα μία ουδέτερη επίπτωση της κρατικής παρέμβασης επί του ποσοστού ανεργίας.

νο αναζήτησης για εργασία, ιδιαίτερα όταν υπάρχει οικογενειακό εισόδημα από εργασία ή από άλλες πηγές. Από την άποψη αυτή, η αυξημένη οικογενειακή αλληλεγγύη αναμένεται να επιδράσει αυξητικά επί του μεγέθους της ανεργίας μακράς διάρκειας. Κατά κάποιον τρόπο, η οικογενειακή συνοχή ενέχει, στην Ελλάδα, τον ρόλο των εισοδηματικών ενισχύσεων που παρέχουν οι μηχανισμοί του κράτους ευήμερίας.

Από την άλλη πλευρά, η οικογενειακή συνοχή επιτρέπει σε μέλη της οικογένειας, τους νέους και τις γυναίκες ιδιαίτερα, να διατηρήσουν μία διαφορούμενη θέση ως προς την ένταξή τους στην αγορά εργασίας. Επιτρέπει δηλαδή μεταβάσεις από την κατάσταση του μη ενεργού στην κατάσταση της απασχόλησης και αντίστροφα, χωρίς να μεσολαβεί η κατάσταση της ανεργίας ή, τουλάχιστον, της παρατεταμένης ανεργίας.

Η δεύτερη αυτή αρνητική επίδραση της οικογενειακής συνοχής επί του επιπέδου και της διάρκειας της ανεργίας αναμένεται να σχετίζεται με την ηλικία, το φύλο, το επίπεδο εκπαίδευσης και τεχνικής - επαγγελματικής κατάρτισης και έμπειρίας, το κοινωνικό στρώμα στο οποίο ανήκει η οικογένεια, την διαθεσιμότητα εργασιών περιορισμένου ή εποχικού χαρακτήρα ή μερικής απασχόλησης. Αναμένεται, επίσης, να εξαντλεί, σταδιακά, την σημασία του με την επέλευση γεγονότων που οριοθετούν την κατάσταση της νεανικότητας από την πλήρη ενηλικίωση: περάτωση σπουδών, έκπληρωση στρατιωτικών υποχρεώσεων, γάμος.

Εμπειρικές μελέτες, που έχουν γίνει για χώρες με αναπτυγμένα συστήματα κάλυψης των εισοδηματικών απωλειών εξαιτίας της ανεργίας, έχουν δείξει ότι για το μεγάλο ποσοστό των ανέργων μακράς διάρκειας η εργασία εξακολουθεί να αποτελεί μία αλτάρια και επομένως διατηρείται η διαθεσιμότητα για ανάληψη μισθωτής ή άλλης απασχόλησης. Αν, συνεπώς, δέν προσφύγουμε σε κάποια «ήρωική» υπόθεση (όπως, λ.χ., η επικράτηση στο ελληνικό εργατικό δυναμικό και στους Έλληνες άνεργους ιδιαίτερα ριζικά διαφορετικών κοινωνικών αξιών έναντι της εργασίας από τις επικρατούσες στις λοιπές χώρες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων), πρέπει να αναμένουμε ότι ο συνεκτικός ρόλος της οικογένειας θα επηρεάζει μάλλον αρνητικά παρά θα αυξάνει το ποσοστό ανεργίας και την μέση διάρκεια ανεργίας. Αναμένεται, δηλαδή, η υπερίσχυση του δεύτερου αποτελέσματος, δηλαδή της αυξανόμενης ασάφειας ανάμεσα στα όρια του άνεργου και του μη ενεργού.

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

	Α ΦΑΣΗ	Β ΦΑΣΗ	Γ ΦΑΣΗ
Κύριο πρόβλημα εργατικού δυναμικού	- Ένταξη νέων στην αγορά εργασίας	- Μείωση πραγματικού εισοδήματος οικογένειας	- Άνεργια - Μείωση οικογενειακού εισοδήματος
Κρατική πολιτική	- Θέσεις απασχόλησης στον δημόσιο τομέα - Όριακές βελτιώσεις μηχανισμών κράτους ευήμερίας	- Περιορισμένη δημιουργία θέσεων στο Δημόσιο - Περιοριστική εισοδηματική πολιτική - Επιλεκτικές παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας	Όπως Β ΦΑΣΗ
Συμπεριφορά εργατικού δυναμικού	- Ένταξη στις οικογενειακές επιχειρήσεις - Απασχόληση στον δημόσιο τομέα	- Ένταξη νέων και γυναικών στην αγορά εργασίας (αποτέλεσμα του πρόσθετου εργαζομένου)	- Απομάκρυνση από την αγορά εργασίας (αποτέλεσμα απογοήτευσης)
Επιπτώσεις στην ανεργία	- Σταθεροποίηση ή μικρή αύξηση	- Μεγάλη αύξηση	- Σταθεροποίηση ή μικρή μείωση

Ποιές είναι οι αναμενόμενες επιπτώσεις από την λειτουργία αυτού του άπλοποιητικού υποδείγματος στη διάρκεια της ανεργίας; Ένας σημαντικός αριθμός εμπειρικών μελετών, που αφορά πολλές χώρες, ευρωπαϊκές και μη, επιβεβαιώνει το γεγονός της στενής σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στο επίπεδο της ανεργίας και την μέση διάρκεια ανεργίας. Αύξηση του επιπέδου ανεργίας αναμένεται να οδηγήσει σε παράταση του μέσου χρόνου παραμονής των ανέργων σε κατάσταση ανεργίας. Προς το παρόν, δέν θά

άσχοληθούμε με την αιτιολόγηση αυτής της σχέσης. Περισσότερο ενδιαφέρον έχει να μείνουμε στην άποψη των όριων μεταξύ ανέργων και μη ενεργού πληθυσμού και τις αναμενόμενες συνέπειες που έχει η προϊούσα ασάφεια των όριων αυτών για τον προσδιορισμό της διάρκειας ανεργίας.

Η συνοχή της οικογένειας επηρεάζει προς δύο αντίθετες κατευθύνσεις το μέγεθος της ανεργίας μακράς διάρκειας. Στην πρώτη περίπτωση, επιτρέπει στον άνεργο έναν μεγαλύτερο χρό-

Τζιχάντ

στό Γενικό Τμήμα του ΕΜΠ

του Άριστειδη Μπαλτά

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΤΟΥ ΕΜΠ

Τό Γενικό Τμήμα του ΕΜΠ άπασχολεί περίπου 130 μέλη ΔΕΠ όλων των βαθμίδων. Άποτελεί τό μεγαλύτερο Τμήμα του Ίδρύματος και ένα από τά πολυπληθέστερα πανεπιστημιακά Τμήματα όλόκληρης τής χώρας. Τό ίδιο δέν έχει «δικούς του» σπουδαστές, δηλαδή δέν άπονέμει πτυχίο. Έκπαιδευτικός σκοπός του είναι ή διδασκαλία των «βασικών» έπιστημών (Μαθηματικά, Φυσική κ.λπ.) στους σπουδαστές πού άνήκουν στά υπόλοιπα 8 Τμήματα του Πολυτεχνείου (Άρχιτεκτόνων, Πολιτικών Μηχανικών, Ήλεκτρολόγων, Μηχανολόγων, Ναυπηγών Μηχανολόγων Μηχανικών, Χημικών Μηχανικών, Μηχανικών Μεταλλείων και Μεταλλουργών, Άγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών), δηλαδή αυτά πού άπονέμουν τά διάφορα διπλώματα μηχανικού. Ούσιαστική προϋπόθεση τής εκπαιδευτικής του λειτουργίας είναι ή επί τής οδσίας συμφωνία του μέ τά άλλα Τμήματα για ό,τι άφορά τό ρόλο και τή σημασία των βασικών έπιστημών στην εκπαίδευση των μηχανικών. Τό Γενικό Τμήμα είναι χωρισμένο σε 4 Τομείς: Μαθηματικών, Φυσικής, Μηχανικής, Άνθρωπιστικών και Κοινωνικών Έπιστημών και Δικαίου (ΑΚΕΔ) — και έτσι, από έπιστημονική άποψη, παρουσιάζεται τό ίδιο ως ιδιαίτερα άνομοιογενές. Τό Γενικό Τμήμα συγκροτήθηκε μέ τό Νόμο - Πλαίσιο του 1982 μέ βάση τή σωστή, κατά βάση, αντίληψη ότι οι έπιστήμονες πού άσκούν τές άπαραίτητες για τήν εκπαίδευση των μηχανικών βασικές έπιστήμες οφείλουν νά συνυπάρχουν στον οικείο Τομέα και στό οικείο Τμήμα για ούσιαστικούς εκπαιδευτικούς και έρευνητικούς λόγους. Ή έλλειψη «δικών του» σπουδαστών και ή έπιστημονική άνομοιογένεια του Τμήματος θεωρήθηκαν, σωστά κατά τή γνώμη μου, ως ζητήματα τά όποια μιά σωστή λειτουργία του Τμήματος και όλόκληρου του Πολυτεχνείου θά μπο-

ρούσε νά αντιμετώπισει έποικοδομητικά.

Είναι προφανές ότι ένα Τμήμα τόσο μεγάλο, τόσο άνομοιογενές και μέ τόσες άπαραίτητες για τή λειτουργία του σχέσεις μέ πολλά άλλα τμήματα είναι ιδιαίτερα δύσκολο νά λειτουργήσει έπιστημονικά και νά διοικηθεί αποτελεσματικά. Ένδεικτικό αυτής τής δυσκολίας είναι τό γεγονός ότι τό άποφασιστικό διοικητικό όργανο του Τμήματος, ή 30μελής Γενική Συνέλευση πού συγκροτείται από εκλεγμένους εκπροσώπους των 4 Τομέων του, είναι ύποχρεωμένη νά συνεδριάζει άνελλιπώς κάθε βδομάδα.

Όστόσο, παρά τές δυσκολίες αυτές, όπως και τά πρόσθετα εμπόδια πού προκάλεσε κατά τά πρώτα χρόνια τής λειτουργίας του μιά προσφυγή στό Συμβούλιο τής Έπικρατείας ενάντια στό νόμιμο τής συγκρότησης του, τό Γενικό Τμήμα του ΕΜΠ κατόρθωσε νά σταθεί στά πόδια του λειτουργικά και διοικητικά, νά έχει μιά άξιοπρεπή διδακτική προσφορά και μιά άρκετά έντυπωσιακή, τουλάχιστον για τά ελληνικά δεδομένα τής εποχής, έρευνητική δραστηριότητα.

Αυτά μέχρι περίπου τά μέσα του 1989. Άπό τότε τό Γενικό Τμήμα έχει άρχισι νά μεταβάλλεται στό θέατρο ενός έμφυλίου πολέμου ό όποιος σήμερα τείνει νά λάβει έκρηκτικές διαστά-

σεις. Τό Γενικό Τμήμα δέν έχει τινάχθει ακόμη στον άέρα μόνο γιατί τά περισσότερα μέλη του διαισθάνονται, παρά τές άφόρητες πιέσεις πού δέχονται, τό μέγεθος τής εθώνης τους άπέναντι στό Πολυτεχνείο συνολικά και προσπαθούν μέ νύχια και μέ δόντια νά διατηρήσουν τήν ψυχραιμία τους.

ΠΩΣ ΦΤΑΣΑΜΕ ΕΔΩ

Οι αίτιες πού όδήγησαν σε αυτήν τήν κατάσταση είναι πολλές και άλληλένδετες. Για νά τές προσεγγίσουμε, πρέπει νά πούμε λίγο περισσότερα πράγματα για τή ζωή του Γενικού Τμήματος και για τές στάσεις και αντίληψεις πού έπικρατούν σ' αυτό.

Ή παροχή κατά τό πρόσφατο παρελθόν δυνατότητας έθελουσίας συνταξιοδότησης στους πανεπιστημιακούς —μέ ιδιαίτερα ευνοϊκούς για τους ίδιους όρους— σε συνδυασμό μέ τήν έλλειψη ούσιαστικών δυνατοτήτων για έξωπανεπιστημιακή άπασχόληση έπιστημόνων μέ ειδικότητες όπως αυτές πού καλύπτει τό Γενικό Τμήμα συνιστούν τές βασικές, ίσως, «έξωτερικές» συνθήκες πού επέτρεψαν στό Τμήμα αυτό νά συγκεντρώσει έπιστήμονες οι όποιοι, στή μεγάλη τους πλειοψηφία, άγαπούν τή δουλειά τους και είναι άφοσιωμένοι στό διδακτικό και στό έρευνητικό τους έργο. Έτσι, τουλάχιστον κατά κανόνα, αυτοί δέν αντιμετώπισαν τήν προοπτική άκαδημαϊκής εξέλιξης πού θέσπιζε ό Νόμος - Πλαίσιο ως άυτοσκοπό. Όλοι υιοθέτησαν τό αίτημα τής έπιστημονικής αναβάθμισης του Γενικού Τμήματος συνολικά και συναίνεσαν, ούσιαστικά χωρίς άντιρρήσεις, στό νά άντικατασταθούν σωπηλά τά κριτήρια πού καθόριζε ό Νόμος για τήν πλήρωση τής κάθε άκαδημαϊκής βαθμίδας μέ άλλα άυστηρότερα. Σε αυτό τό πλαίσιο, ή λειτουργία του Γενικού Τμήματος άνέδειξε τό έρευνητικό έργο (τήν «ποσότητα» και τήν «ποιότητα» του) ως τό κυριότερο κριτήριο άκαδημαϊκής εξέλιξης. Τό γεγονός αύ-

τό συνέτεινε στήν ανάπτυξη μιᾶς μορφῆς ἐρευνητικοῦ κλίματος στό Γενικό Τμήμα, ὠθησε τά μέλη του νά παράγουν ἐρευνητικά μέ ἐντεινόμενους ρυθμούς καί τά ὀδήγησε στό νά ἀντιμετωπίζουν τό ἔργο τους αὐτό ὡς τήν κύρια διάσταση τῆς ὅλης ἐπιστημονικῆς δουλειᾶς τους. Μέ αὐτά τά δεδομένα καί παρά τίς ἀναπόφευκτες κατὰ καιρούς ἐντάσεις, οἱ διαδικασίες ἐκλογῆς στό Γενικό Τμήμα προχωροῦσαν λίγο - πολύ κανονικά ἐνῶ τό ἴδιο κατόρθωνε νά ἐκπληρώνει ἀρκετά ἱκανοποιητικά τό σύνθετο ρόλο του.

Μέσα σ' αὐτό τό κλίμα καί μέ τήν καθοριστική «συμβολή» ἀν ὄχι πρωτοβουλία δύο καθηγητῶν Α' βαθμίδας τοῦ Τομέα Φυσικῆς —οἱ ὁποῖοι ἐπιχειρηματολογοῦσαν ἀφ' ὑψηλοῦ πείθοντας ἔτσι ὅτι πρόκειται γιά ἐπιστήμονες διεθνούς ἀκτινοβολίας— τό ἐρευνητικό ἔργο, ἀποτιμώμενο πλέον μόνον ἀριθμητικά (πλήθος δημοσιεύσεων, πλήθος «ἀναφορῶν» (citations) ἄλλων ἐρευνητῶν στίς δημοσιεύσεις αὐτές), μετατράπηκε σιγά σιγά ἀπό κύριο σέ ἀποκλειστικό κριτήριο γιά τήν ἐκλογή σέ ὁποιαδήποτε βαθμίδα. Ταυτόχρονα, ἄρχισε νά διαχέεται ὄλο καί πῶ καθοριστικά ἡ ἀντίληψη ὅτι μόνο στήν Ἑσπερία —καί εἰδικά στίς ΗΠΑ— γίνεται ἀξιόλογη ἐρευνα ἐνῶ τό ἐρευνητικό ἔργο πού παράγεται στό πλαίσιο τοῦ Γενικοῦ Τμήματος φέρε ἀνεξίτηλα τό στίγμα τῆς καταγωγῆς του, δηλαδή εἶναι ἔτσι ἡ ἀλλιῶς ἀσήμαντο, σέ τελευταία ἀνάλυση μόνο καί μόνο γιὰ αὐτό παράγεται ἐδῶ. Μέ γνώμονα τέτοιες ἀντιλήψεις ἐκλέχθηκαν 4 νέοι καθηγητές Α' βαθμίδας τοῦ Τομέα Φυσικῆς χωρίς καμιά προηγούμενη ἐμπειρία ἀπό ἑλληνικό ΑΕΙ ἐνῶ, τήν ἴδια περίπου περίοδο, συνταξιοδοτήθηκαν 3 καθηγητές τοῦ Γενικοῦ Τμήματος μέ μακρά θητεία στό Πολυτεχνεῖο. Τούς τελευταίους χαρακτήριζε, ἐκτός τῶν ἄλλων καί ἀνεξάρτητα ἀπό τή «συντηρητική» ἢ «προοδευτική» τοποθέτηση τοῦ καθενός, ἀφ' ἑνός ἡ προσωπική ἀξιοπρέπεια καί ἀφ' ἑτέρου ἡ βαθιά γνώση τῶν προβλημάτων τοῦ ΕΜΠ καί, συνακόλουθα, μιᾶ ὑψηλῆ ἀσθηση εὐθύνης ἀπέναντι στό Πολυτεχνεῖο καί τίς λειτουργίες του.

Οἱ 3 νέοι καθηγητές Φυσικῆς (ὁ 4ος παραιτήθηκε —ἀφού ταλαιπώρησε ἀρκοῦντως τόσο τόν Τομέα Φυσικῆς ὅσο καί ὀλόκληρο τό Ἴδρυμα— χωρίς νά πατήσει τό πόδι του οὔτε μιᾶ μέρα στό Πολυτεχνεῖο, παρ' ὄλο πού πληρώνονταν κανονικά παραπάνω ἀπό ἕνα χρόνο) πρωτοστάτησαν, μαζί μέ τούς δύο προαναφερομένους, στήν καταστροφή τοῦ κλίματος συναίνεσης πού εἶχε μέ κόπο ἀποκατασταθεῖ σέ ὀλόκληρη τήν μέχρι τότε λειτουργία τοῦ Γενικοῦ Τμήματος. Ἡ καταστροφή αὐτή ὀλοκληρώθηκε ὅταν ἔγινε ἀντιληπτή χωρίς περιθώρια ἀμφιβολίας καί χωρίς ταλαντεύσεις μιᾶ πολύ συγκεκριμένη

«γραμμῆ» γιά τίς διαδικασίες ἐκλογῶν: κανένας ἐσωτερικός ὑποψήφιος, ἀνεξαρτήτως προσόντων, δέν προάγεται στή βαθμίδα τοῦ ἀναπληρωτή καθηγητή καί κανένας ἐξωτερικός ὑποψήφιος δέν ἐκλέγεται στίς δύο ὑψηλότερες καθηγητικές βαθμίδες ἀν δέν ἀνήκει σέ ἕνα συγκεκριμένο «ἐπιστημονικό κλίμα». (Ἐπ' αὐτοῦ θά ἐπανέλθω). Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι κάποιοι ἀπό τούς καθηγητές τούς ὁποίους θά μπορούσε κανεῖς νά ἀποκαλέσει στούς ὄρους μιᾶς ἐν πολλοῖς ξεχασμένης «γλώσσας» μέλη τοῦ «συντηρητικοῦ καθηγητικοῦ κατεστημένου» ἀντιστάθηκαν ὅσο μπορούσαν. Ὡστόσο, μέ δεδομένο τό γεγονός ὅτι διαφαίνονταν τότε ἡ πτώση τοῦ ΠΑΣΟΚ καί ἔμοιαζε δυνατή ἀν ὄχι πιθανή μιᾶ ἀλλαγῆ τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου πού θά ἀποκαθιστοῦσε κάποια τουλάχιστον ἀπό τά παλιά καθηγητικά προνόμια, ὀρισμένοι ἄλλοι καθηγητές ἀκολούθησαν τούς καθηγητές Φυσικῆς. Τό τελικό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἡ παραπάνω «γραμμῆ» ἔχει μέχρι σήμερα θριαμβεύσει οὐσιαστικά σέ ὅλες τίς διαδικασίες ἐκλογῆς.

Ἔτσι σχεδόν οἱ συγκεκριμένες πε-

ριπτώσεις ἐκλογῆς ὅπου ἡ παραπάνω «γραμμῆ» θριάμβευσε ἀποτελοῦν ἄλλα τόσα ἀκαδημαϊκά σκάνδαλα — καί μετῶ τά λόγια μου. Τά ἐπίσημα πρακτικά τῶν διαδικασιῶν αὐτῶν —δημόσια ἔγγραφα στή διάθεση— τοῦ καθενός— δείχνουν ὅτι ὑποψήφιοι καταψηφίστηκαν μέ σκεπτικά τοῦ τύπου «συμμετείχε σέ Ἐπιτροπή τοῦ ὑπουργείου γιά τή Μέση Ἐκπαίδευση ἄρα εἶναι ὑπεύθυνος γιά τά χάλια τῆς», «εἶναι πολύ καλός ἀλλά διαβλέπω ὅτι δέν θά ἐκλεγεί ὁμόφωνα —ὅπως τοῦ ἀξίζει— γι' αὐτό τόν καταψηφίζω», «μπορεῖ τό ἔργο του νά ἔχει διεθνή ἀναγνώριση —πάνω ἀπό 300 ἀναφορές σέ ἐργασίες του— ἀλλά ἐγώ κρίνω πῶς τό ἔργο αὐτό εἶναι ἐπιτόλαιο», «μπορεῖ ὄλοι οἱ διεθνῶς κορυφαῖοι ἐπιστήμονες τῆς περιοχῆς του νά ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ ἐρευνητική ὁμάδα τήν ὁποία διευθύνει ὁ ὑποψήφιος εἶναι σήμερα ἀπό τίς καλύτερες στόν κόσμο, ἀλλά αὐτά πού κάνει εἶναι προπτυχιακοῦ ἐπιπέδου» κ.λπ. κ.λπ.

Ὡστόσο τό Γενικό Τμήμα ἐξέλεξε καί μερικούς ὑποψηφίους γιά τίς ἀνώτερες καθηγητικές βαθμίδες. Χρειάζεται ἄρα νά δοῦμε τό ζήτημα καί ἀντίστροφα, δηλαδή νά ἐντοπίσουμε τά

προσόντα που απαιτούνται για μία επιτυχή ύποψηφιοτητα. Έτσι θα αποσαφηνιστεί και ο όρος «έπιστημονικό κλίμα» που αναφέρθηκε πιο πάνω.

Τά δεδομένα που έχουν συσσωρευθεί κατά τα τελευταία δύο χρόνια λειτουργίας του Γενικού Τμήματος επιτρέπουν στον καθένα που παρακολουθήσε τις σχετικές διαδικασίες να σκετσαίρει σχετικά εύκολα το πορτρέτο -ρομπότ του ιδανικού καθηγητή ή αναπληρωτή καθηγητή του Γενικού Τμήματος. Ό εν λόγω ιδανικός ύποψφιος πρέπει λοιπόν: 1. Νά διατηρεί έρευνητικές σχέσεις με κάποιο —όποιοδήποτε— πανεπιστήμιο των ΗΠΑ, οι οποίες δέν θά διακοπούν αν αυτός εκλεγεί, ακόμη και αν, για να διατηρήσει αυτές τις σχέσεις, ο ίδιος όφείλει να απουσιάζει για μεγάλα χρονικά διαστήματα με ή χωρίς άδεια. 2. Νά επιδεικνύει παντελή άδιαφορία για ότιδήποτε σχετίζεται με ζητήματα διδασκαλίας ή με τά πραγματικά προβλήματα του Γενικού Τμήματος και του Πολυτεχνείου γενικά. 3. Νά περιφρονεί έμπρακτα και κατά τό δυνατόν συστηματικά τό ΕΜΠ, αν όχι τό σύνολο των ΑΕΙ τής χώρας, και όλους αυτούς που εργάζονται εκεί. 4. Νά καταψηφίζει χωρίς ένδοιασμούς τον όποιοδήποτε έσωτερικό ύποψφιο για τίς δύο άνωτερες καθηγητικές βαθμίδες ανεξαρτήτως έπιστημονικών προσόντων. Η περιγραφή αυτή δέν συνιστά ύπερβολή ή μεροληπτική παρουσίαση κάποιων πραγματικών δεδομένων. Τά πρακτικά των σχετικών διαδικασιών έκλογής, τά όποια είναι —επαναλαμβάνω— δημόσια έγγραφα προσιτά στον καθένα, είναι σε θέση να πείσουν ακόμη και τον πιο έπιφυλακτικό για τό άληθές αυτό του λόγου. Μένει, βέβαια, τό να συσχετισθεί αυτή ή περιγραφή με όλα όσα συμβαίνουν σήμερα στο έλληνικό πανεπιστήμιο. Άλλά αυτό είναι ένα άλλο —και ιδιαίτερα μεγάλο— θέμα.

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Είναι εύλογο να περιμένει κανείς πως μία τέτοια συνολική στάση από την πλειοψηφία αυτών που αποτελούν τους μόνους κατά νόμο αρμόδιους να κρίνουν ένα έπιστημονικό έργο μπορεί να έχει μόνον ένα αποτέλεσμα: Νά ώθήσει στην άπογοήτευση αν όχι την άπελπισία όσους εργάζονται έπιστημονικά θεωρώντας ότι, σε εύθετο χρόνο, ή προσφορά τους θά άποτιμηθεί όσοδήποτε άυστηρά αλλά άντικειμενικά και θά αναγνωρισθεί τουλάχιστον ήθικά. (Οι «ύλικές» διαφορές ανάμεσα στις πανεπιστημιακές βαθμίδες είναι έτσι κι άλλως άμελητέες). Και μία τέτοια άπογοήτευση δέν μπορεί παρά να οδηγήσει αναπόδραστα στην άποδιοργάνωση αν όχι στην πλήρη παράλυση όλων των δραστηριοτήτων του Τμήματος.

Τό ενδιαφέρον όμως είναι ότι κάτι

τέτοιο δέν έγινε. Άντίθετα, παρ' όλων τον κόπο, την ένταση και τελικά την άηδία που αναπόφευκτα δημιουργεί ή βδομάδα με τή βδομάδα έπιβεβαίωση ότι οι καθηγητές Φυσικής που αναφέρθηκαν και όλοι όσοι αυτοί κατορθώνουν να «συσπειρώσουν» δέν πρόκειται να σεβαστούν άπολύτως τίποτε και δέν πρόκειται σε καμιά περίπτωση να αλλάξουν τή «γραμμή» τους, ή μεγάλη πλειοψηφία των μελών του Γενικού Τμήματος ούτε άπογοητεύθηκε ούτε παρέλυσε ούτε άπεμπόλησε τίς εύθύνες της άπέναντι στο Γενικό Τμήμα και στο Πολυτεχνείο συνολικά. Μπορεί μάλιστα να διαπιστώσει ο καθένας ότι αυτή ή πλειοψηφία προσπάθησε με μεγαλύτερο ζήλο να έμπλουτίσει και να συντονίσει καλύτερα τό διδακτικό έργο του Τμήματος, να οργανώσει πιο σωστά τό έρευνητικό του έργο και να βελτιώσει συνολικά τίς σχέσεις του με τά άλλα Τμήματα του Πολυτεχνείου, σχέσεις τίς όποιες ή κατάσταση του έμφυλίου πολέμου που περιγράφουμε είχε, σε όρισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, ζημιώσει σημαντικά.

Η εξήγηση για τό παράδοξο αυτό είναι, κατά τή γνώμη μου, ή εξής απλή: Πολλά μέλη του Γενικού Τμήματος, ανεξάρτητα από τή βαθμίδα όπου σήμερα ύπηρετούν, έχουν πλέον άποκτήσει εκείνη τήν έρευνητική και γενικότερα έπιστημονική έπάρκεια που τους επιτρέπει να γνωρίζουν καλά ποιές διαδικασίες μπορούν να εξασφαλίσουν τήν ουσιαστική κρίση για τό έργο τους, δηλαδή τήν κρίση που θά τους επιτρέψει να τό βελτιώσουν, όπως και ποιοί είναι οι φυσικοί, και όχι απλώς σύννομοι, κριτές του έργου αυτού. Αυτό δέ που έδειξε σε όλους ή μέχρι σήμερα λειτουργία του Γενικού Τμήματος είναι τό ότι αυτές οι διαδικασίες δέν έχουν άπολύτως τίποτε να κάνουν με τίς διαδικασίες έκλογής στο Γενικό Τμήμα του ΕΜΠ και αυτοί οι κριτές δέν ταυτίζονται κατά κανένα τρόπο με την πλειοψηφία των τακτικών καθηγητών του ίδιου Τμήματος. Η γνώση δέ αυτή άποδείχθηκε πολύτιμη. Αυτή όδηγησε στην άυτονόμηση των μελών του Τμήματος από «άκαδημαϊκές» κηδεμονίες και στη συγκρότηση μιας άυτοπεποιθτης ή όποια, χωρίς να έχει τίποτε να κάνει με άλαζονεία, δέν κλονίζεται από τό άρνητικό αποτέλεσμα τής όποιασδήποτε έκλογής.

Δύο ακόμη λόγοι συντέιναν και συντείνουν στην έδραϊωση αυτής τής άυτονόμησης και αυτής τής άυτοπεποίθησης. Με δεδομένη τήν έπιστημονική άνομοιογένεια του Γενικού Τμήματος, πολλοί έπιστήμονες από άλλα πανεπιστημιακά Τμήματα έχουν προσκληθεί ως είσηγητές σε διαδικασίες έκλογών. Αυτοί έχουν άντιληφθεί άπο πρώτο χέρι τήν κατάσταση που επικρατεί και τά «κριτήρια» που πρυτα-

νέουν και έχουν μεταφέρει τίς έντιπώσεις τους στα δικά τους Τμήματα. Τό αποτέλεσμα είναι ότι τό Γενικό Τμήμα του ΕΜΠ έχει ήδη άρχισει να γίνεται διαβόητο στους πανεπιστημιακούς κύκλους όλόκληρης τής χώρας. Άν προστεθεί δέ τό γεγονός ότι έχει ζητηθεί άπο άρκετούς ξένους έπιστήμονες γνωμάτευση σχετική με τό έργο διαφόρων ύποψηφίων, γνωμάτευση ή όποια σχεδόν πάντα κατέληξε στον κάλαθο των άχρήστων, ή άποτυχία έκλογής στο Γενικό Τμήμα τείνει να μετασηματιστεί διεθνώς σε ισχυρό ουσιαστικό προσόν κάθε άποτυχόντος ύποψηφίου!

Ο δεύτερος λόγος έχει να κάνει με τό ότι οι καθηγητές Α' βαθμίδας που πρωτοστατούν στη συντήρηση αυτού του έμφυλιοπολεμικού καθεστώτος, αν δέν άμελούν πλήρως ακόμη και τά στοιχειώδη καθήκοντά τους (π.χ. μερικοί διατηρούν —παράνομα— μία δεύτερη μόνιμη θέση σε ίδρυμα του έξωτερικού και φεύγουν σε κάθε εύκαιρία, ακόμη και χωρίς άδεια, οι ίδιοι ή και άλλοι άποφεύγουν όσο μπορούν να διδάξουν κ.ο.κ.), λάμπουν έκτυφλωτικά διά τής άπουσίας τους ουσιαστικά άπο κάθε έπιστημονική ή άλλη λειτουργία του Γενικού Τμήματος και του Πολυτεχνείου συνολικά. Πρόσφατα, ο καθηγητής του Τμήματος Ναυπηγών Μηχανολόγων Μηχανικών κ. Θ. Λουκάκης περιέγραψε γλαφυρά σε άρθρα του στο «Βήμα» κάποιες τέτοιες περιπτώσεις, οι όποιες (ίσως κατά σύμπτωση!) αναφέρονταν σε καθηγητές του Γενικού Τμήματος. Τό τελικό αποτέλεσμα είναι ότι τό όποιο κύρος κατόρθωσαν ακόμη να διατηρούν οι έν λόγω καθηγητές έχει σήμερα έκπέσει, πράγμα που σημαίνει ότι ή κρίση τους σε διαδικασίες έκλογών στερείται —και αυτό σήμερα τό αισθάνονται όλοι— τής όποιασδήποτε έπιστημονικής ή ήθικής άξιας.

ΓΕΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Η «γραμμή» που προωθούν με τέτοια άταλάντευτη στοχοπροσήλωση οι καθηγητές Α' βαθμίδας του Τομέα Φυσικής δέν μπορεί να έχει για σκοπό τής άπλως τήν καθήλωση των μελών του Γενικού Τμήματος στις δύο κατώτερες βαθμίδες τής άκαδημαϊκής ιεραρχίας. Κάτι τέτοιο δέν μπορεί να δικαιολογήσει τήν έπιθετικότητα, τό πάθος, τή συστηματικότητα, τήν άδιαφορία για τίς συνέπειες ακόμη και στο ίδιο τό δικό τους κύρος, με τίς όποιες αυτοί άσκοφόν τήν πολιτική τους. Με δεδομένο άφ' ενός τό γεγονός ότι τά μέλη του Γενικού Τμήματος στη συντριπτική πλειοψηφία τους είναι μόνιμα και άφ' έτέρου τό γεγονός ότι τά

πιο πολλά από αυτά τά μέλη διαθέτουν πλέον περισσότερα ακαδημαϊκά προσόντα από όσα αντίστοιχούν στη θέση τους (λ.χ. σχετικά πρόσφατα ένας λέκτορας του Τομέα Φυσικής εξέλεγε αναπληρωτής καθηγητής στη Θεσσαλονίκη), ο στόχος αυτής της πολιτικής δεν μπορεί να είναι παρά ο εξαναγκασμός σε παραίτηση όλων, εφόσον είναι δυνατόν, των απροσάρμοστων στο δικό τους «επιστημονικό κλίμα» μελών του Γενικού Τμήματος και ή «άντικατάστασή» τους από ανθρώπους που εντάσσονται φυσιολογικά σε αυτό ακριβώς το «κλίμα». Το κύριο δέ μέσο για την εκπλήρωση αυτού του στόχου είναι το να καταστήσουν με κάθε πρόσφορο τρόπο άπολύτως σαφές στα μέλη του Γενικού Τμήματος ότι, όσο παραμένουν σ' αυτό, δεν πρόκειται να έχουν καμιά προοπτική ακαδημαϊκής εξέλιξης.

Τό ότι οι καθηγητές του Τομέα Φυσικής επιδιώκουν μία τέτοια ριζική εκβάθρων «άνασυγκρότηση» αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι, εδώ και αρκετό καιρό, οι ίδιοι διακινούν προς κάθε κατεύθυνση μία «πρόταση» που ζητάει την ίδρυση ενός νέου Τμήματος Φυσικής στο Πολυτεχνείο, αυτόνομου τόσο ως προς το Γενικό όσο και ως προς τά άλλα Τμήματα του ΕΜΠ. Τόσο τά «έπιχειρήματα» που επικαλούνται όσοι πρωτοστατούν στο εν λόγω «κίνημα» όσο και ή δηλ πολιτεία τους στο πλαίσιο του Γενικού Τμήματος οδηγούν άβιαστα στο συμπέρασμα ότι ή «πρότασή» τους άφ' ενός στοχεύει στην ανεξαρτητοποίηση των ίδιων προσωπικά από τά «δεσμά» του Γενικού Τμήματος και του Πολυτεχνείου γενικότερα, και άφ' ετέρου, στην άπαλλαγή τους, μέσα από την άναμμουμπούλα που αναπόφευκτα θά δημιουργήσει ή ίδρυση ενός τέτοιου νέου Τμήματος, από όσους και όσες άρνούνται και νά παραιτηθούν αλλά και νά ένταχθούν στο δικό τους «επιστημονικό κλίμα». Μέ αυτά τά δεδομένα, ή «πρόταση» αυτή δεν βρήκε καμιά ούσιαστική ανταπόκριση και, παντού όπου διακινήθηκε, συνάντησε κάτι μεταξύ εύγενικής άδιαφορίας και έιρωνικών σχολίων.

Η τύχη της «πρότασης» για την ίδρυση αυτόνομου Τμήματος Φυσικής εικονογραφεί την τύχη που είχε, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, όλόκληρο τό φιλόδοξο πολιτικό σχέδιο των καθηγητών Α' βαθμίδας του Τομέα Φυσικής. Κατά τρόπο παράδοξο —άν αναλογισθεί κανείς ποιά θεωρούνται πώς είναι τά τρέχοντα ακαδημαϊκά ήθη— ή άποτυχία ενός ύποψηφίου νά προαχθεί δεν πτοεί σήμερα τόν ίδιο και όσους μέλλουν νά έχουν την ίδια με αυτόν τύχη, δεν οδηγεί κανέναν σε παραίτηση, δεν ύποτάσσει κανέναν στα κελεύσματα των ιεραρχικά άνωτέρων του, δεν μεταστρέφει τό επιστημονικό

κλίμα που επικρατεί στο Γενικό Τμήμα και δεν παραλείπει τις λειτουργίες του Τμήματος αυτού. Αντίθετα, κάθε νέα έκφανση του πολιτικού σχεδίου των καθηγητών Α' βαθμίδας του Τομέα Φυσικής και όσων τούς άκολουθούν συστηματικά, είτε αυτή άφορά διαδικασίες έκλογής είτε τό ό,τιδήποτε άλλο, συγκροτεί σήμερα ένα πεδίο αντίπαρθεσης όπου δεν λείπουν πιά τά καλαμπούρια που ύποδηλώνουν τό «σας καταλάβαμε». Άξίζει μάλιστα νά προστεθεί εδώ ότι ή άποτυχία του φιλόδοξου σχεδίου των καθηγητών Φυσικής όφείλεται άποκλειστικά στα μέλη του Γενικού Τμήματος. Όλοι όσοι άπέτυχαν νά έκλεγούν και όσοι ήδη ξέρουν ότι θά άποτύχουν άέφυγαν σχολαστικά νά εμπλέξουν στη διαμάχη έξωακαδημαϊκούς, δηλαδή συνδικαλιστικούς, πολιτικούς κ.λπ. χώρους ή φορείς, με άποτέλεσμα ο έμφύλιος πόλεμος που περιγράφουμε νά παραμένει μέχρι σήμερα μακριά από τό δημοσιότητα, μέσα σε άσχηρά ακαδημαϊκά πλαίσια. Η πολιτική των έν λόγω καθηγητών έχει άποτύχει χωρίς νά έχει άσκηθεί έξωτερική πίεση από όπουδήποτε.

Έτσι είχαν τά πράγματα μέχρι τις 12 Φεβρουαρίου 1991.

Τήν ιστορική αυτή ήμερομηνία και ύφου είχαν πλέον άποτύχει όλα τά τοικίλα άλλα μέσα που είχαν μέχρι τότε έπιστρατεύσει, οι ίδιοι πάντα καθηγητές άποφάσισαν νά ανεβάσουν τόν άγώνα τους σε άνώτερο άναβαθμό και νά μετατρέψουν τόν πόλεμό τους σε έρό, έπικαλούμενοι —τί άλλο;— τό Σύνταγμα. Έτσι, μαζί με κάποια έγγραφα που δεν είχαν καμιά νομική ισχύ αλλά προστέθηκαν για νά δημιουργήσουν μπούγιο, κατέθεσαν στο Γενικό Τμήμα για τά παραιτέρω πρόσφατη άπόφαση του Συμβουλίου της Έπικρατείας που άφορούσε τό δικαίωμα έκφορής επιστημονικής κρίσης κατά τις διαδικασίες έκλογών.

Η συγκεκριμένη διατύπωση του Συμβουλίου της Έπικρατείας (Άπόφαση 1853/1990) άξίζει νά παρατεθεί αύτολεξει:

«...|ή| συμμετοχή των λεκτόρων στις συζητήσεις που άφορούν τά επιστημονικά προσόντα των ύποψηφίων και που καθιστά έτσι τους λέκτορες άρμόδιους νά κρίνουν, έστω και χωρίς νά ψηφίζουν, τό επιστημονικό έργο καθηγητών άνώτερες από αυτούς βαθμίδας αντίκειται στο Σύνταγμα και ειδικότερα στην άρχή της ισότητας».

Άξίζει νά παρατεθεί επίσης και ή σχετική πρόταση από τό συνοδευτικό έγγραφο που κατέθεσαν οι καθηγητές του Γενικού Τμήματος, άπευθυνόμενοι στον πρόεδρο του Τμήματος αυτού:

«Θέτουμε ύπόψη σας τόν ύπ. άρ. 1853/1990 άπόφαση της Όλομελείας του ΣΤΕ που άφορτά τη συμμετοχή μελών ΔΕΠ (Προσοχή: όχι μόνο λεκτόρων!) στη συζήτηση πριν από τη ψηφοφορία για έκλογή ή εξέλιξη προσωπικού. Πιστεύουμε ότι ή εφαρμογή της άποφάσεως αυτής θά προστατέψει τό κύρος των έκλογών».

Τόσο ή άπόφαση του Συμβουλίου της Έπικρατείας, ή όποία, 400 σχεδόν χρόνια μετά τη δική του Γαλιλαίου, ύπάγει την άρμοδιότητα κρίσης ενός επιστημονικού έργου στην ακαδημαϊκή ιεραρχία, όσο και τό έγγραφο των καθηγητών του Γενικού Τμήματος, τό όποιο σιωπηλά έκπεκτείνει τόν παραπάνω περιορισμό από την περίπτωση των λεκτόρων σε όλα τά μέλη του ΔΕΠ, είναι υπέρνω κάθε σχολιασμού —ή, σωστότερα, άπαιτεί σχολιασμό έντελώς άλλης τάξης. (Ευτυχώς για όλους μας και για την έπιστήμη γενικώς 5 μέλη του Συμβουλίου της Έπικρατείας διαφώνησαν με την παραπάνω άπόφαση). Άν σκεφθεί κανείς μάλιστα την επιστημονική άνομοιογένεια του Γενικού Τμήματος του ΕΜΠ όπου μαθηματικοί, φυσικοί, μηχανικοί, κοινωνιολόγοι, νομικοί κ.λπ. έκδηλώνουν σύννομα την έπιστημονική τους άρμοδιότητα άλληλοψηφίζόμενοι καθ' όλους τούς δυνατούς συνδυασμούς, ή πρωτοβουλία των καθηγητών που ήσαν την ιστορική εϋθύνη νά θέσουν σε συζήτηση τό ζήτημα άποκτάρ άκόμη μεγαλύτερο ακαδημαϊκό κύρος, κοινωνική αϊγλή και επιστημονική βαρύτητα.

Όπως ήταν άναμενόμενο, κατά τη συζήτηση που έγινε σχετικά στο Γενικό Τμήμα, ή πρωτοβουλία όσων είχαν τη φαινή ιδέα νά «προστατέψουν τό κύρος των έκλογών» έπικαλούμενοι έμμεσα τό δικό τους άλάθητο καταπονητίστηκε άδοξα. Άκόμη και οι καθηγητές και άναπληρωτές καθηγητές - μέλη της Συνέλευσης του Τμήματος που είχαν προσυπογράψει τό παραπάνω συνοδευτικό έγγραφο δήλωσαν ότι τό έκαναν μόνο για νά γνωστοποιήσουν στο Τμήμα την άπόφαση του Συμβουλίου της Έπικρατείας και ότι οι ίδιοι διαφωνούν με την άπόφαση αυτή. Έτσι τό Τμήμα έλαβε όμόφωνα τη δέουσα δική του άπόφαση και όλα συνέχισαν νά είναι όπως πριν. Δηλαδή αυτοί καλά και έμεις άκόμη καλύτερα.

Σήμερα, 18 Φεβρουαρίου 1991, όλοι περιμένουμε, χωρίς, βέβαια, καμιά άγωνία αλλά πάντως με ήρεμο ένδιαφέρον, τη νέα εύφάνταστη πρωτοβουλία που θά εμπλέξει στον έρό πόλεμο και τις χερσαίες δυνάμεις ύποχρεώνοντάς μας, άν μή τί άλλο, νά χάσουμε πολύτιμο χρόνο για νά άντεπεξέλθουμε σχετικά.

Ἐκπαιδευτικοί

Ἐρωτηματολόγιο καὶ Ἀριστερά

τοῦ Μπάμπη Νούτσου

Πρόσεξα, εἶπε ὁ κ. Κ., ὅτι κάνουμε πολλοὺς νά τρομάζουν ἀπὸ τὴ θεωρία μας, ἐπειδὴ βρίσκουμε στὸ κάθε ἐρώτημα καὶ μίαν ἀπάντηση. Δὲ θά μπορούσαμε, γιὰ τὸ καλὸ τῆς προπαγάνδας, νά κάνουμε ἕναν κατάλογο τῶν ἐρωτημάτων ἐκείνων πού μᾶς φαίνονται τελειῶς ἀναπάντητα;

Μπ. Μπρέχτ

Ἐδῶ καὶ κάποια χρόνια τὸ ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον ὀρισμένων πανεπιστημιακῶν στὴ χώρα μας μετατοπίστηκε αἰσθητὰ πρὸς τὴν περιοχὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν τῆς πρωτοβάθμιας καὶ δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς μετατόπισης, ἂν ἐξαιρέσουμε τὶς ὡς τώρα ἐπικριτικές παρατηρήσεις γιὰ μιά - δυὸ σχετικές ἐργασίες,¹ δὲν ἔχουν στὸ σύνολό τους ἀποτιμηθεῖ θεωρητικὰ καὶ πολιτικὰ. Ἡ κριτικὴ πού ἐπιχειρεῖται ἐδῶ δὲν στοχεύει, βέβαια, νά καλύψει αὐτὸ τὸ κενό. Ἐστιάζεται ἀποκλειστικά στὴ λογικὴ ὀρισμένων εὐρημάτων γιὰ τὴν «κοινωνικὴ συνείδηση καὶ διαμόρφωση τοῦ ρόλου στοὺς καθηγητὲς μέσης ἐκπαίδευσης», τὰ ὁποῖα προσκομίζονται σ' ἕνα σχετικὰ πρόσφατο βιβλίο γιὰ νά στηρίξουν ἐμπειρικὰ τὶς ἐπόμενες διαπιστώσεις: 1) Ὁ λόγος τῶν ἐκπαιδευτικῶν γιὰ τὴν ἐκπαίδευση «χαρακτηρίζεται συνολικὰ ἀπὸ ἕναν ἀφηρημένο κοινωνιολογισμό καὶ υπεραιτιοκρατισμὸ καὶ συνάμα ἀπὸ μιά ὑπερ-υποκειμενοποίηση τῶν συγκεκριμένων ἐκφάνσεων τοῦ κοινωνικοῦ στήν καθημερινὴ σχολικὴ ζωὴ». 2) Ἡ ἀντίληψη τῶν ἐκπαιδευτικῶν γιὰ τὸν «ἀναπαραγωγικὸ ρόλο τῆς ἐκπαίδευσης, ἡ συνάρθρωσή της καὶ ἡ ἑτερογένειά της πρὸς τὶς ὑπόλοιπες ἰδεολογικὲς ἐπιλογές τους ἐμφανίζεται ὡς ἕνα ἰδιότυπο θεωρησια-

κὸ κατάλοιπο μιᾶς πολιτισμικῆς ἡγεμονίας (τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἀριστερᾶς μετὰ τὴ μεταπολίτευση), πού δὲν ὀλοκληρώθηκε, γιὰ πολλοὺς λόγους (οἱ ὁποῖοι πρέπει κάποτε, ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος, νά ἀναλυθοῦν). 3) Μιά τέτοια ἀντίληψη «διευκολύνει τελικὰ ἕναν πολιτισμικὸ λαϊκισμό» καὶ παράλληλα ἕναν «φετιχισμό ἐξουσίας», δηλ. μ' ἄλλα λόγια μιά «διορθωτικὴ συμμετοχὴ στὴ λειτουργία τοῦ θεσμοῦ γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἀξιοκρατίας».²

Ἄς μὴ βιαστεῖ κανεὶς νά συναγάγει ἀπ' αὐτὲς τὶς διαπιστώσεις ἕνα πρῶτο γενικὸ συμπέρασμα γιὰ τὰ ἀτελέσφορα θεωρητικὰ - ἰδεολογικὰ ἐργαλεῖα *συλλήβδην* τῆς μεταπολιτευτικῆς Ἀριστερᾶς στὸν τόπο μας. Γιατί ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου θά διακρίνει ἐδκολα πῶς αὐτὲς οἱ διαπιστώσεις ἀπορρέουν, ξέχωρα ἀπὸ μιά ὁμολογημένη ἔλλειψη ἱστορικο-πολιτικῆς ἀνάλυσης, κυρίως ἀπὸ τὴν ἀπουσία στοιχειωδῶν θεωρητικῶν διακρίσεων: Ἡ προβληματικὴ γιὰ τὸν «ἀναπαραγωγικὸ ρόλο τῆς ἐκπαίδευσης» συμφύρεται καὶ οὐσιαστικὰ ὑποκαθίσταται ἀπὸ τὴν προβληματικὴ γιὰ τὴν «κοινωνικὴ ἰσότητα μπροστὰ (sic) στὸ σχολεῖο» (σ. 12). Αὐτὴ ἡ «ἀθῶα» σύμφορηση βαφτίζεται στὴ συνέχεια «ένσωμάτωση κριτικῶν (sic) - ἀριστερῶν θέσεων» (σ. 86) καὶ ἐπιστρατεύονται τε-

λικὰ οἱ «ἐμπειρικὲς ἐνδείξεις» γιὰ νά φανεῖ ὡς «τάση» (σ. 17) ἡ ἑτερογένεια τοῦ «κοινοῦ νοῦ» τῶν ἐκπαιδευτικῶν (σ. 85).

Θά μπορούσα, βέβαια, νά σταματήσω ἐδῶ τὶς παρατηρήσεις μου³ καὶ νά ἀναμείνω τ' ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴ μέλλουσα ἀνάλυση «τῶν πολλῶν λόγων γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ὀλοκληρώθηκε ἡ πολιτισμικὴ ἡγεμονία τῆς μεταπολιτευτικῆς Ἀριστερᾶς». Προτίμησα, ὡστόσο, νά διασκεδάσω αὐτὴ τὴν ἀναμονή, δοκιμάζοντας τὴ λογικὴ ὀρισμένων ἀπ' αὐτὲς τὶς «ἐμπειρικὲς ἐνδείξεις». Καὶ νά τ' ἀποτελέσματα.

Μεροληπτικὲς ἀπαντήσεις

Ἀπὸ τὰ ποσοτικὰ δεδομένα μαθαίνουμε πῶς, χάρις σ' ἕνα ἐρωτηματολόγιο στὸ ὁποῖο ἀπάντησαν 215 ἐκπαιδευτικοὶ τῆς μέσης ἐκπαίδευσης στὴν πόλη τῶν Ἰωαννίνων, ἡ «συντριπτικὴ πλειοψηφία ἀπὸ ὄσους ἐξέφεραν γνώμη συντάχτηκαν μὲ τὴ γνώμη ὅτι ὁ ρόλος τοῦ σχολεῖοι εἶναι ἀναπαραγωγικὸς (65%, περισσότερες γυναῖκες 71%, λιγότεροι ἄντρες 60%), ὅτι δηλαδὴ τὸ σχολεῖο ἀναπαράγει τὶς κοινωνικὲς ἀνισότητες καὶ παθητικοποιεῖ τοὺς πολίτες» (σ. 80-81). Τὸ εὐρημα εἶναι ἐντυπωσιακὸ, γιὰ τὴν ἀπαντήσεως ἦταν, ὅπως λέγε στὴ δειγματοληπτικὴ ἔρευνα, μεροληπτικὲς γιὰ τοὺς ἐπόμενους λόγους:

1. Αὐτὴ ἡ ἔρευνα μ' ἕνα τέτοιο ἐρωτηματολόγιο — ὁ σχεδιασμὸς τοῦ εἶναι

1. Ἡ πιὸ διάτρητη θεωρητικὰ καὶ μεθοδολογικὰ ἀπὸ αὐτὲς εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ἔρευνα τοῦ Παναγιώτη Δ. Ξοχέλλη, *Τὸ ἐκπαιδευτικὸ ἔργο ὡς κοινωνικὸς ρόλος*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1984. Βλ. τὶς κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ Α. Γκότοβου, *Ἡ λογικὴ τοῦ ὑπαρκτοῦ σχολεῖοι*, Σύγχρονη Ἐκπαίδευση, Ἀθήνα 1986, σ. 114 κκ., καὶ τὶς δικές μου, ἀπὸ ἄλλη σκοπιὰ, στὸ ἄρθρο μου «Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ὡς διανοούμενοι», *Ὁ Πολίτης*, 79 (1987), σ. 69-70.

2. Θεοποῦλα Ἀνθογαλίδου, *Κοινωνικὴ κριτικὴ καὶ ἰδεολογία στὴν ἐκπαίδευση*, Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1990, σ. 85-86. (Θά μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ πρὸς τὸ παρὸν μόνον ἡ τρίτη ἀπὸ τὶς ἔρευνες τοῦ βιβλίου).

3. Γιατί ὁ ἐνημερωμένος ἀναγνώστης ξέρει πῶς οἱ πιὸ γνωστοὶ ἐκπρόσωποι τῆς «προβληματικῆς γιὰ τὴν ἀναπαραγωγή» εἶχαν, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας τῆς μεταπολίτευσης, διαχωρίσει τὴ θέση τους ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τῶν «ἰσονομιστικῶν αἰτημάτων». Βλ. π.χ. Κ. Τσοκαλά, «Μιά χίμαιρα: Ἐκπαιδευτικὴ ἰσοπολιτεία καὶ ἰσότητα εὐκαιριῶν», *Τὸ Βῆμα*, 22-2-1976. Πρβλ. Νίκος Πουλιαντζᾶς, *Οἱ κοινωνικὲς τάξεις στὸν σύγχρονο καπιταλισμὸ*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1981, σ. 21 καὶ 41-42. Ὅσο γιὰ τὴν τύχη τῶν ἀλτουσεριανῶν *θέσεων* (1977) βλ. Ἄγγελου Ἐλεφάντη, «Ὁ Ἄλτουσερ κι ἐμεῖς», *Ὁ Πολίτης*, τ. 109 (1990), σ. 44 κκ.

πασίγνωστο πώς αποτελεί μία κρίσιμη έρευνητική φάση— δέν μπορούσε ποτέ νά προσλάβει τό «χαρακτήρα ενός διαλόγου ανάμεσα σέ Ισότιμους συνομιλητές ή σέ δύο πρόσωπα (έγώ -έσύ)», όπως Ισχυρίζεται ή συγγραφέας (σ. 79) —δυστυχώς λείπει ή παραπομπή σ' αυτό τό σημείο γιά νά μάθουμε αυτές τίς «νεότερες τάσεις στήν κοινωνιολογική μεθοδολογία»— γιατί οι έρευνητές (δηλ. ή σ. καί οι φοιτητές «πού πήραν ενεργό μέρος σέ όλη τή διαδικασία τών έρευνών») ταυτίστηκαν *χάρη στό έρωτηματολόγιο* μέ τήν παγκόσμια κοινωνιολογία τής εκπαίδευσης. Τό διαπιστώνει κανείς διαβάζοντας τή σχετική έρώτηση (οι προφανείς έπεξηγήσεις στίς παρενθέσεις είναι δικές μου): «Έδω καί δύο δεκαετίες (δηλ. «φιλολογία πολλών χρόνων») οι κοινωνιολογικές έρευνες (όλες)... σ' όλες σχεδόν τίς χώρες του κόσμου (δηλ. ξύμπασα ή εικοσάχρονη έρευνητική κοινωνιολογία) έχουν οδηγήσει (ποιούς; ειδικούς, πολιτικούς, εκπαιδευτικούς; όλους;) στό συμπέρασμα (ένα, μοναδικό καί άδιαμφισβήτητο) ότι τό εκπαιδευτικό σύστημα (σ' όλες τίς αντίστοιχες χώρες) άναπαράγει τίς κοινωνικές *ανισότητες* (ιδού ή «άθωα» ταύτιση, πού λέγαμε), διότι (ιδού καί τά τεκμήρια τής ταύτισης) δέν προσφέρει σέ όλους τούς νέους τή δυνατότητα νά κάνουν μακροχρόνιες σπουδές καί δέ διαμορφώνει ανθρώπους μέ έλεύθερες καί δημοκρατικές συνειδήσεις άλλα ύποταγμένους (πού;) καί άπρόσωπους (είναι αντίθετο του δημοκρατικού;) πολίτες (έδω τελειώνει τό έγώ του διαλόγου). — Έάν δέν άμφισβητείτε (έδω άρχίζει τό έσύ του διαλόγου) αυτό τό (ένα, κτλ.) συμπέρασμα, ποιός νομίζετε ότι είναι ο δικός σας ρόλος (άτομικός) καί ποιές οι δυνατότητές σας (άτομικές) μέσα στό δεδομένο εκπαιδευτικό σύστημα;» (σ. 79 καί 129-130). Είναι ολοφάνερο πώς ή έρώτηση αυτή δέν εκφράζει τή «διαφάνεια τής θεωρητικής τοποθέτησης τών έρευνητών», όπως Ισχυρίζεται ή σ. (σ. 79). Έπιβάλλεται, γιά νά μήν πώ έπισείεται, στόν «συνομιλητή» -εκπαιδευτικό τής μέσης ένα άπρόσωπο - πρόσωπο τής παγκόσμιας κοινωνιολογικής έρευνας γιά τό σχολείο. Δέν πρόκειται φυσικά νά ξεετάσω έδω αυτή τή γελοιογραφικά συρρικνωμένη εκδοχή τής διεθνούς κοινωνιολογικής έρευνας. Αυτό πού ενδιαφέρει είναι τά αποτελέσματα του έγχειρήματος. "Όταν, λοιπόν, ένας πανεπιστημιακός «έκτοξεύει» στό πρόσωπο ενός εκπαιδευτικού μία τέτοια διαβεβαίωση, καταργείται αυτόματα ο Ισότιμος διάλογος. Γιατί στήν ίδια τήν τεχνική του διαλόγου, τό έρωτηματολόγιο, έχει κιόλας έγγραφεί μία διπλή αξιολογική κρίση υπέρ του έρευνητή: Οι διαβεβαιώσεις του γιά τό κοινωνιολογικό συμπέρασμα άληθεύουν αυτοδίκαια —λόγω τής ειδικής θέσης του στόν διανοητικό καταμερισμό

έργασίας (πανεπιστημιακός)— καί ή προσωπική του τοποθέτηση, ύποχρεωτικά από τά πράγματα —άφου τό συμπέρασμα είναι καθολικό— ταυτίζεται μέ τήν καθολική έπιστημονική θέση. Σ' αυτή τήν άπρόσωπη καθολικότητα τής έπιστήμης ο συνομιλητής - εκπαιδευτικός αντιπροτείνει τήν άτομική του έμπειρία. Ποιός μπορεί νά Ισχυριστεί τώρα πώς σ' έναν τέτοιο «διάλογο» δέν θά υπάρχουν (πόσες άραγε;) μεροληπτικές άπαντήσεις; 'Η θετικιστική ιδεολογία, τήν όποία πασχίζει ή σ. νά έξορκίσει (σ. 79), παίζει έδω κρυφτούλι. Γιατί δέν βρίσκεται εκεί πού τήν ψάχνει. Παραμονεύει όχι τόσο στίς θεωρητικές διακηρύξεις —αυτές άφθονούν στό βιβλίο— όσο στά ίδια τά εργαλεία τής τεχνικής. «Καμιά τεχνική δέν είναι τέλεια (sic)· τό θεωρητικό ύπόβαθρο καί ή κοινωνιολογική φαντασία είναι άλλωστε ο πρώτος καί ο τελευταίος έγγυητής κάθε έμπειρικής έρευνας», μās διδάσκει ή σ. καί συμπληρώνει: «Μέσα στα πλαίσια τών δυνατοτήτων μας, λοιπόν, φροντίσαμε νά *έκμεταλλευτούμε όσο καλύτερα* (ή ύπογράμμιση δική μου) τήν τεχνική μας» (σ. 16). Τελειότητα καί καλύτερη έκμετάλλευση τής τεχνικής, νά πού έξαντλείται ή κοινωνιολογική φαντασία τής σ. 'Η πόρτα έχει άνοίξει διάπλατα στό θετικιστικό ιδεολόγημα γιά τή μεθοδολογική ούδετερότητα τών τεχνικών - εργαλείων. Πράγματι έτσι ή έπιστήμη προοδεύει «κάμρόληπτα» καί φυσικά ο έμπειρισμός θριαμβεύει.

2. Οι μεροληπτικές άπαντήσεις άνιχνεύονται βέβαια στα ίδια τά «εφρήματα». Διαβάζουμε, λοιπόν, πώς ένας σημαντικός άριθμός καθηγητών (19%) δέν θέλησε, σύμφωνα μέ τή σ., νά διατυπώσει γνώμη γιά τήν κοινωνική λειτουργία του εκπαιδευτικού θεσμού. 'Η άρνηση αυτή «πρέπει νά έρμηνευτεί είτε ως διαφωνία μέ τήν προτεινόμενη θέση είτε ως άδιαφορία γιά τέτοιου τύπου προβλήματα» (σ. 80). Μία τέτοια έξήγηση είναι κατ' άρχήν λογικά άστοχη, γιατί παρακάμπτει τό ζητούμενο, δηλ. τίς αίτιες τής διαφωνίας ή τής άδιαφορίας (λήψη του ζητουμένου) καί κατά δεύτερο λόγο περιοριστική γιατί άποκλείει αυθαίρετα π.χ. τήν «άγνοια» ως τρίτη εκδοχή. Γιά ν' άποφευχθούν αυτά τά λογικά άτοπήματα, θά έπρεπε νά προηγηθεί μία συγκριτική μελέτη όχι μόνο τών κοινωνικών αλλά καί τών εκπαιδευτικών - μορφωτικών χαρακτηριστικών αυτής τής ομάδας μέ τά αντίστοιχα τών άλλων ομάδων πού διαφώνησαν ή συμφώνησαν μέ τό κοινωνιολογικό συμπέρασμα. Κάτι τέτοιο δέν έγινε, γιατί δέν έρευνηθηκαν όλα τά «έπαγγελματικά» χαρακτηριστικά του δείγματος. Αυτή ή άπουσία δέν είναι άσχετη μέ τήν «κοινωνιολογική φαντασία» τών έρευνητών. Γιατί όταν διατυπώνει κάποιος μία τέτοια έρώτηση, σάν αυτή πού κρίναμε πιο πάνω, είναι

ύποχρεωμένος ν' άναρωτηθεί καί γιά τό «άντικείμενο» τής δειγματοληπτικής έρευνας. Πρόκειται γιά έναν άκόμα στοιχειώδη μεθοδολογικό κανόνα του έμπειρισμού. 'Η σ. άπάντησε σ' αυτό τό έρώτημα προκαταβολικά μέ μία αυθαίρετη παραδοχή: «Πρόκειται γιά δεδομένα *γνωστά ήδη* στους εκπαιδευτικούς από τήν *εκπαιδευτική φιλολογία πολλών χρόνων*» (σ. 80. Πρβλ. σ. 13). Τί νά πρωτοθαυμάσει κανείς σ' αυτή τή διατύπωση; "Όταν σ' άλλες χώρες μέ μακροχρόνια κοινωνιολογική παράδοση (τήν επικαλείται κανείς, όταν κι όπως τόν βολεύει) οι έρευνητές δέν έπαναπαύονται σέ τέτοιες εύκολες αυθαρεσίες,⁴ όταν στή χώρα μας ή φτώχεια ανάλογων έμπειρικών έπισκοπήσεων ήταν τό 1986 (πού έγινε ή έρευνα) όπως καί σήμα εξαόφθαλμη, όταν δέν ξερούμε πόση καί κυρίως ποιά «εκπαιδευτική φιλολογία» αγοράζουν καί *διαβάθουν* οι εκπαιδευτικοί, όταν δέν τούς ρωτάμε άν ποτέ τουλάχιστον άκουσαν (καί πού) «τά περί άναπαραγωγικού ρόλου», όταν έμεις οι έρευνητές κατασκευάζουμε ιδεολογικά άμαλάματα μέ τήν προβληματική τής άναπαραγωγής κι όταν άκόμα αυτή ή ίδια ή προβληματική σποραδικά καί πολύ πρόσφατα έμφανίστηκε —άφήνω άνοιχτό τό θέμα τών σχέσεών της μέ τόν πολιτικό λόγο καί τήν πρακτική τών κομμάτων— τότε κάθε κοινωνιολογική φαντασία ύποκλίνεται μπροστά σέ τέτοιες «έρμηνείες» περί διαφωνίας ή άδιαφορίας. "Όταν, μ' άλλα λόγια, ένας στους πέντε εκπαιδευτικούς δέν άπαντά σ' αυτή τή βασική έρώτηση του έρωτηματολογίου, αυτό καί μόνο τό δεδομένο ύποχρεώνει κάθε άνοιχτομάτη θετικιστή ν' άναρωτηθεί γιά τό ένδεχόμενο μεροληπτικών άπαντήσεων, πού άπορρέουν άμεσα π.χ. από τή *γνωσιακή διάσταση* του άντικειμένου τής έρώτησης.

3. 'Η σ. Ισχυρίζεται ότι ο λόγος τών εκπαιδευτικών γιά τήν εκπαίδευση χαρακτηρίζεται από τήν «ένσωμάτωση κριτικών - άριστερών θέσεων», χωρίς, ώστόσο, νά έχει θέσει πριν από τή σύνταξη του έρωτηματολογίου τό έρώτημα άν οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί θά «άναγνώσουν» παρόμοιες συνδηλώσεις στό περιεχόμενο τής έρώτησης. Θά έπρεπε δηλ. νά είχε άναρωτηθεί καί ο-

4. 'Η άγγλοσαξονική βιβλιογραφία είναι πλούσια. Περιορίζομαι έδω νά παραπέμψω ως τό 1986 —πού έγινε ή έρευνα τής σ.— τή βιβλιογραφική έπισκόπηση του K.M. Zeichner, «Teacher socialization research and the practice of teacher training», *Education and Society*, άρ. 4 (1986), σ. 25-37. Πρβλ. γιά τή Γαλλία, J.P. Bourgeois, «Comment les instituteurs perçoivent l' échec scolaire», *Revue Française de Pédagogie*, άρ. 62 (1983), σ. 27-39.

κιμάσει —νά τί χρειάζεται η λεγόμενη προέρευνα— αν και σέ ποιά έκταση μιά τέτοια έρώτηση, ευαίσθητη σέ όρισμένες πολιτικές συνδηλώσεις, ήταν πολύ πιθανό νά προκαταλάβει τούς άποκρινόμενους. Γιατί άν υποθέσουμε ότι οί εκπαιδευτικοί άποκρυπτογραφοϋσαν εδκολα αυτές τίς συνδηλώσεις, τότε ή συμφωνία ή διαφωνία τους μέ τό κοινωνιολογικό συμπέρασμα δέν μπορεί ν' άπορρέει άποκλειστικά και μόνο άπό τή γενίκευση τής άτομικής τους έμπειρίας στό σχολείο ή άκόμα άπό τίς γνώσεις τους στήν κοινωνιολογία τής εκπαίδευσης. Στίς άπαντήσεις τους, σ' αυτή τήν περίπτωση, συνδηλώνεται ποικιλότητα και ή πολιτική τους ένταξη. Οί άπαντήσεις, μέ λίγα λόγια, τών εκπαιδευτικών σ' αυτή τήν έρώτηση είναι πιθανό νά προκλήθηκαν άπό έξι τουλάχιστον διαζευκτικές «άναγνώσεις» αυτής τής έρώτησης. Έτσι π.χ. μπορεί νά υποθέσει κανείς ότι ή άρνηση εκείνων τών εκπαιδευτικών, πού «δέν θέλησαν» νά διατυπώσουν γνώμη γιά τήν κοινωνική λειτουργία του σχολείου, όφείλεται στή δυσπιστία τους νά εκφράσουν τήν πολιτική διαφωνία τους μέ τό κοινωνιολογικό συμπέρασμα κι όχι π.χ. στή διαφωνία τους μέ βάση τή γενίκευση τής ώστόσο σχολικής έμπειρίας τους. Η συγκεκριμένη, λοιπόν, έρώτηση δέν εκφράζει μόνο «άνοιχτά τή θεωρητική τοποθέτηση» του έρευνητή, τή θέση του στόν διανοητικό καταμερισμό εργασίας κ.τ.ο. αλλά είναι πολύ πιθανό νά έχει προκαλέσει μεροληπτικές άπαντήσεις στό μέτρο πού οί εκπαιδευτικοί εισέπραξαν έπιπλέον ώς άριστερή αυτή τήν πολιτική συνδήλωση του κοινωνιολογικού συμπεράσματος. Αν, αντίθετα, τό κοινωνιολογικό συμπέρασμα δέν άποκρυπτογραφήθηκε ώς κριτική - άριστερή θέση άπό τήν πλειοψηφία τών εκπαιδευτικών, τότε πρέπει νά υποθέσει κανείς ότι είτε οί εκπαιδευτικοί δέν μπόρεσαν γιά κάποιους λόγους (ποιούς;) νά τό διαβάσουν ώς τέτοιο είτε δέν τό έκριναν ώς άριστερή τουλάχιστον θέση. Σ' αυτή τήν τελευταία περίπτωση τά έρωτήματα άφορούν και τήν εϋστοχία τής διαπιστωτικής περιγραφής τών «εϋρημάτων». Πρόκειται βέβαια γιά έρωτήματα πού θά έπρεπε νά είχαν τεθεί πριν και κατά τή σύνταξη του έρωτηματολογίου. Γιατί ή δυσπιστία π.χ. τών εκπαιδευτικών και τά φαντάσματα του παρελθόντος στά όποια αναφέρεται ή σ. (σ. 85); βρίσκουν άπροσδόκητα έρείσματα μέσα στήν ίδια τήν τεχνική τής έρευνας. Η θετικιστική ψευδαίσθηση γιά τή μεθοδολογική οϋδετερότητα τής τεχνικής του έρωτηματολογίου, βασικό χαρακτηριστικό αυτής τής έρευνας, έχει έδώ ριζώσει γιά τά καλά χάρη στή διακήρυξη γιά τήν «άνοιχτή θεωρητική τοποθέτηση» του έρευνητή.

Διαπιστώσεις άντί γιά εξήγηση

“Ας ξεχάσουμε γιά μιά στιγμή τή μεροληψία τών άπαντήσεων κι άς ψάξουμε γιά τήν εξήγηση αυτών τών εϋρημάτων ή, σύμφωνα μέ τή διατύπωση τής σ., γιά τήν «εξήγηση (μέ τεχνικά και θεωρητικά μέσα) του ανθρώπινου παράγοντα μέσα στίς δομές και τίς συνθήκες» (σ. 79). Μέ δυό λόγια, τέτοια εξήγηση δέν ύπάρχει. Αντί γι' αυτή αναπτύσσεται μιά διαπιστωτική περιγραφή τών εϋρημάτων. Η «εξήγηση» έξαντλείται, γιά νά παραπεμφθεί στίς έλληνικές καλένδες, στό έπινόημα του «ιδιότυπου θεωρησιακού καταλοίου κτλ.». Έτσι ή έτερογένεια τών αντίληψεων τών εκπαιδευτικών θεωρείται άυτονόητη και φυσικά τό έρώτημα γιά τούς λόγους αυτής τής έτερογένειας παραπέμπεται στό μέλλον. Στο παρόν, όμως, ανακύπτει μιά σειρά άπό έρωτήματα, όπως τά έπόμενα:

1. Η σ. μās διαβεβαιώνει πώς οί εκπαιδευτικοί θά γίνονταν πιο δύσπιστοι, αν τούς ρωτούσε γιά τήν «πολιτική ή συνδικαλιστική τους ένταξη» (σ. 85). Έτσι οί άπαντήσεις τους στό κοινο-

νιολογικό συμπέρασμα δέν συσχετίστηκαν μ' αυτή τήν ένταξη. Άκόμα κι αν συμφωνήσουμε μέ μιά τέτοια διαβεβαίωση, δέν μπορούμε, ώστόσο, νά ξεχάσουμε ότι έδώ, σ' αυτήν άκριβώς τή συσχέτιση, βρίσκεται τό κομβικό σημείο κάθε πειστικής εξήγησης γιά τήν ιδεολογική έτερογένεια, όπως φυσικά και τά λογικά έρείσματα γιά τή νομιμότητα του εϋρήματος περί «ιδιότυπου θεωρησιακού καταλοίου». Η σ. δέν σκέφτηκε νά προσφύγει στή χρησιμότητα έξωτερικών ένδειξεων. Μιά τέτοια ένδειξη συνδικαλιστικής και έμμεσα πολιτικής ένταξης είναι άσφαλώς ή εκλογική αντιπροσώπευση τών συνδικαλιστικών παρατάξεων τών καθηγητών στίς άναμετρήσεις γιά τήν εκλογή Δ.Σ. τής ΕΑΜΕ Ίωαννίνων. Γιατί είναι κοινή διαπίστωση («κοινός νους»!) πώς και οί ίδιες οί εκλογές είχαν (σιωπηλά) πολιτικό χαρακτήρα και συνακόλουθα οί συνδικαλιστικές παρατάξεις «επρόσκειντο» σέ πολιτικά κόμματα. Ο έπόμενος πίνακας παρουσιάζει τήν έκτακτοσία άναλογία τών παραταξιακών ψήφων σ' αυτές τίς έτήσιες εκλογές.⁵

	1982	1983	1984	1985	1986
ΑΔΗΣΚ-ΔΑΚΕ (Ν.Δ.)	37,6	35	30,6	31,3	33,5
ΑΣΚ-ΠΑΣΚΕ (ΠΑΣΟΚ)	36,8	40,3	38	30,5	29,5
ΔΗΣΑΚ-ΔΒΕ (ΚΚΕ)	16,8	12	17,6	21,7	24
ΣΥΣΠΕΙΡΩΣΗ (ΚΚΕ Έσ., Άνένταχτοι)	—	7,7	9	10	6,4
ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΟΙ	6,8	4,5	3,4	5	3,4
ΛΕΥΚΑ-ΑΚΥΡΑ	2	0,5	1,4	1,5	3

Άπό τόν πίνακα φαίνεται καθαρά πώς τό 1986, πού έγινε ή έρευνα, οί άριστερές συνδικαλιστικές παρατάξεις στό σύνολο 725 καθηγητών συγκέντρωσαν λιγότερο άπό τό ένα τρίτο τών ψήφων. Η κυβερνητική παράταξη —ή σ. ρητά διαχωρίζει τό ΠΑΣΟΚ άπό τήν Άριστερά (σ. 109)— μαζί μ' εκείνη τής Δεξιάς συγκέντρωσαν τό 63% τών ψήφων. Μιά τρίτη διαπίστωση είναι πιο ένδιαφέρουσα: “Όσο προχωρούμε χρονικά πρός τά πίσω, δηλ. πιο κοντά στή μεταπολίτευση, τόσο βλέπουμε νά μειώνεται ή δύναμη τών άριστερών συνδικαλιστικών παρατάξεων. Μιά άλλη παρατήρηση αναφέρεται στά ποσοστά τής δεξιάς συνδικαλιστικής παράταξης: Σ' αυτή τήν πενταετία τής «πράσινης διακυβέρνησης» διατήρησε σταθερά τή δύναμή της πάνω άπό τό 30%. Αυτά τά δεδομένα άποτελούν μιά ισχυρή έξωτερική ένδειξη πώς δέν ύπάρχει ίσοδυναμία άνάμεσα στή συνδικαλιστική πρακτική τών εκπαιδευτικών (μή άριστερή πλειοψηφία) και στήν αντίληψη τους γιά τόν αναπαραγωγικό ρόλο του σχολείου (άριστερή

θέση). Άνακύπτουν έτσι κάποια κρίσιμα έρωτήματα: Μήπως αυτή ή έξωτερική ένδειξη κάνει άκόμα πιο πιθανή τήν έκδοχή τών μεροληπτικών άπαντήσεων; Αν όχι, αντιφάσκει άραγε ή πλειοψηφία τών εκπαιδευτικών μέ τό νά ψηφίζει μή άριστερές παρατάξεις και μέ τό νά υιοθετεί ταυτόχρονα άριστερές αντίληψεις γιά τήν κοινωνική λειτουργία του σχολείου; Αν ναι, δέν είναι άραγε οί αντιφάσεις τής άτομικής πρακτικής έκφραση κοινωνικών αντιφάσεων, άφού άλλιώτικα οδηγείται κανείς άναγκαστικά στήν παραδοχή μιάς μεταφυσικής - ιδεαλιστικής όπτικής στήν έρευνα τόσο τών άτομικών δραστηριοτήτων όσο και τής κοινωνίας; Αν ναι, ποιά είναι τά ιστορικο-κοινωνικά έρείσματα τής έρμηνευτικής άποτελεσματικότητας του έπινοήματος περί «πολιτισμικού καταλοίου»; Ας δοϋμε άπό πιο κοντά αυτό τό τελευταίο.

2. Γράφει ή σ.: «Όσο γιά τόν παιδευτικό - ήγεμονικό ρόλο τών κομμάτων, είναι χαρακτηριστικό ότι ή δεξιά παράταξη έμφανίσθηκε πιο μονολιθ-

κή στις απόψεις της και συγχρόνως αρκετά ευέλικτη ώστε να αφομοιώνει στον κοινωνιολογικό ρεαλισμό της θέσεις, που στή σύγχρονη ιστορία των ιδεών εμφανίστηκαν αρχικά με τη σφραγίδα της άριστερης πολιτικής κριτικής. Έτσι η ιδέα της αναπαραγωγής και του αναπαραγωγικού ρόλου της εκπαίδευσης παίρνει στο λόγο αυτής της παράταξης το περιεχόμενο στο οποίο την αναβάπτισε ο Ντυρκέμ, το περιεχόμενο δηλαδή της αναγκαίας διαδικασίας με την οποία η κοινωνία εξασφαλίζει τους δρους της επιβίωσής της, υποτάσσοντας τις ατομικές βλέψεις στις κοινωνικά προκαθορισμένες δυνατότητες, αντίληψη που εκφράζει επίσης και τους εκπαιδευτικούς αλλά και μία μεγάλη μερίδα άριστερων φοιτητών» (σ. 106-107). Άνεξάρτητα από την ορθότητα αυτού του ισχυρισμού —θα επανέλθουμε αμέσως πιο κάτω— είναι φανερό πως το επινόημα περί άριστερου πολιτισμικού καταλοίπου καταρρέει αυτόματα. Γιατί η πολιτισμική ήγemonία στή μεταπολιτευτική ελληνική κοινωνία είναι, σύμφωνα με την ίδια τή σ., και για τους εκπαιδευτικούς η ήγemonία της «δεξιάς παράταξης». Η αντίφαση ανάμεσα στον παραπάνω καταληκτικό ισχυρισμό της σ. και στήν παραδοχή περί πολιτισμικής ήγemonίας της Άριστερας είναι σε τέτοιο βαθμό εξόφθαλμη, που ο αναγνώστης τή χαι χαμένα. Γιατί είναι επόμενο πως και η διαπιστωτική περιγραφή περί «ετερογένειας» των αντιλήψεων των εκπαιδευτικών είναι μ' αυτή τή λογική άσπληρη. Ο καθρέφτης τής περιγραφής έχει γίνει κομμάτι και οι λόγοι πρέπει ασφαλώς ν' αναζητηθούν τόσο

στή θεωρητική σύγχυση γύρω από το περιεχόμενο τής προβληματικής περί αναπαραγωγικού ρόλου του σχολείου όσο και σε άγνοια των ιστορικο-κοινωνικών προϋποθέσεων των ισονομιστικών αιτημάτων. Για τήν πρώτη μιλήσαμε πιο πάνω. Για τή δεύτερη σημειώνουμε έντελώς σχηματικά τή έπομενα: α) Η αντίληψη για τις εκπαιδευτικές ανισότητες, που κυριαρχεί στο λόγο των εκπαιδευτικών, έχει τις ιστορικές της καταβολές πολύ πιο πίσω χρονικά από τήν εμφάνιση άριστερων πολιτικών κομμάτων στή δυτικοευρωπαϊκή ιστορία. Διακόσια και ένα χρόνια από τή Γαλλική Έπανάσταση ξεχάστηκε άραγε τό σύνθημα για τήν ισότητα; β) Δέν είναι, στήν ελληνική κοινωνία, η δεξιά παράταξη —έκτός κι αν έτσι βαφτίζει κανείς όλα τή μη άριστερά κόμματα— που «αφομοίωσε» κάποιες θέσεις «άριστερης» πολιτικής κριτικής για τό σχολείο αλλά είναι οι φιλελεύθερες άστικές πολιτικές δυνάμεις που πρόβαλαν αποτελεσματικά τή ισονομιστικά αιτήματα στήν εκπαίδευση. Χρειάζεται νά θυμίσω έδω τή φιλελεύθερη μεταρρύθμιση του 1964-65 ή τή εκπαιδευτικά συνθήματα τής άξωματικής αντιπολίτευσης τό 1977 και τό 1981;

3. Είναι φανερό πως, άφου τή ισονομιστικά αιτήματα παραπέμπουν κατευθείαν στή μικροαστικά ιδεολογικά ύποσύνολα περί άξιοκρατίας, ατομικής προσπάθειας, χαρισματικής ιδεολογίας κτλ., δέν μπορεί νά χαρακτηρίσει κανείς άνομοιογενείς ή μη ισοδύναμες τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για τόν κοινωνικό ρόλο του σχολείου σε σύγκριση με τις αντιλήψεις τους για τή προβλήματα τής καθημε-

ρινης εκπαιδευτικής πράξης. Η ιδεολογική όμοιογένεια των εκπαιδευτικών τους αντιλήψεων είναι άπ' αυτή τή σκοπιά προφανής, άρκει κανείς νά άποφύγει τις θεωρητικές συγχύσεις που επισημάναμε. Μήπως, όμως, ύπάρχει πράγματι μιά άλλου είδους, τυπική θά τήν ονομάζαμε, ετερογένεια στις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών (με τήν ύπόθεση βέβαια πως οι άπαντήσεις τους δέν είναι μεροληπτικές); Νά ένα έρώτημα, γνωστό στή διεθνή κοινωνιολογία τής εκπαίδευσης, που δέν ύπάρχει στο βιβλίο και που θά μπορούσε ν' άποτελέσει έναυσμα για έξήγηση των εύρημάτων.⁶ Δέν θά μπορούσε δηλαδή ή σ. νά κρίνει πως ή έρώτηση με τό κοινωνιολογικό συμπέρασμα τείνει νά προδιαγράψει και νά υποβάλει στον άποκρινόμενο τό πεδίο ή τήν κατάσταση στήν όποια θ' αναφερθεί ή συνείδησή του; Όταν, μ' άλλα λόγια, οι εκπαιδευτικοί άπαντούν σ' αυτή τήν έρώτηση, αναφέρονται άναγκαστικά σ' ένα υπερατομικό, γενικό και καθολικό πεδίο δραστηριότητας. Όταν, όμως, οι έρωτήσεις στο έρωτηματολόγιο παύουν ν' αναφέρονται στήν παγκόσμια κοινωνιολογία (και σ' όλες σχεδόν τις χώρες κτλ.) και άφορούν πιά τήν ατομική δραστηριότητα και πράξη του εκπαιδευτικού στο σχολείο, τότε άναγκαστικά και τό συνειδησιακό πεδίο αναφοράς τους στενεύει και έξατομικεύεται. Οι εκπαιδευτικοί τείνουν συνεπώς ν' άπομακρυνθούν στις άπαντήσεις τους άπό τή λογική των κοινωνικών αναφορών και των γενικών προβλημάτων. Η λογική των δύο επιπέδων αναφοράς δέν μπορεί νά ταυτιστεί, γιατί τότε θά έπεφτε κανείς στις παγίδες ενός αναγωγισμού, λογικό έπακόλουθο μιάς ιδεαλιστικής άν-

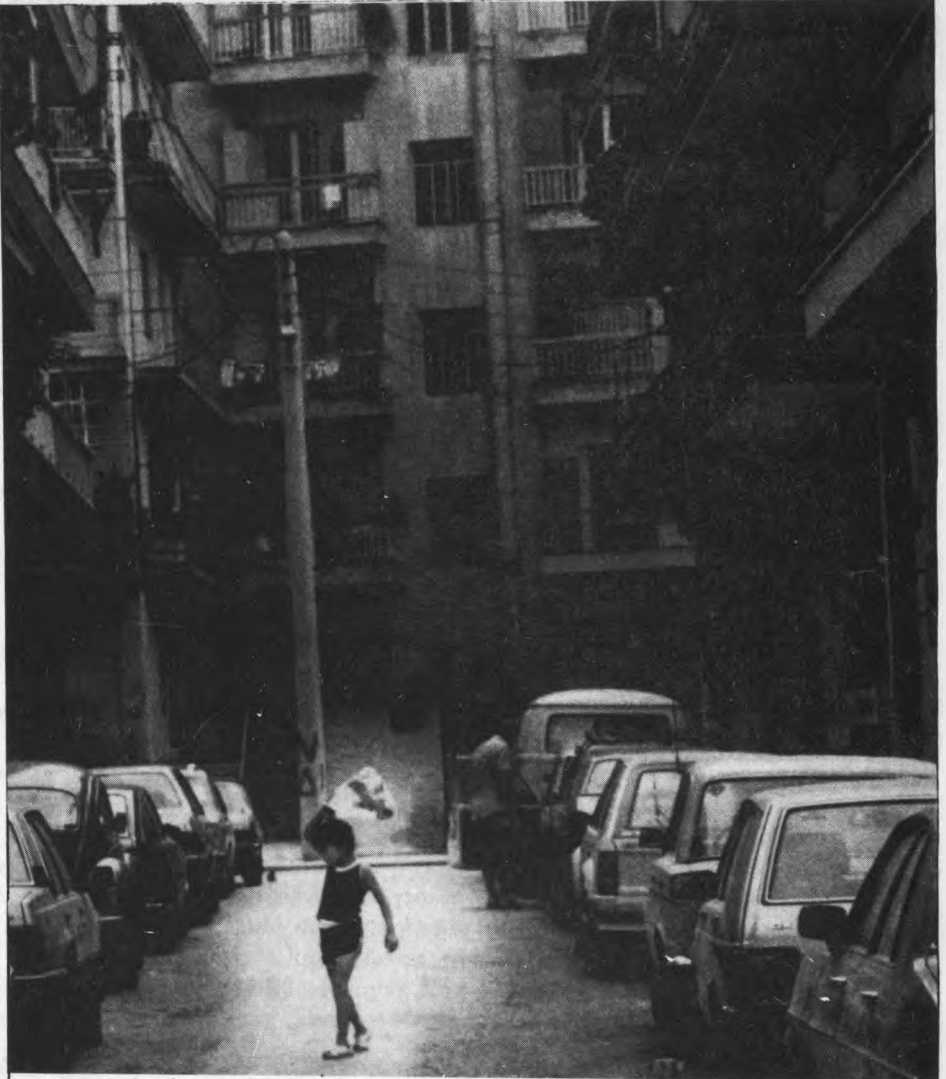
τίληψης γιά τά άτομα καί τελικά γιά τήν κοινωνία.

Θεωρησιακή ὀπτική

Ἄπο μόνον ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ τώρα ν' ἀναρωτηθεῖ: Γιατί ὅλα αὐτά τά ἐρωτήματα δέν τέθηκαν πρῖν καί μετά τήν ἔρευνα, ὥστε νά μειωθεῖ τό ἐνδεχόμενο μεροληπτικῶν ἀπαντήσεων καί ν' ἀποφευχθοῦν ἡ θεωρητική σύμπτυξη, ἡ λογική ἀντίφαση καί ὁ ἀστήριχτος ἰσχυρισμός; Θ' ἀπαντήσω ἔμμεσα, κρίνοντας ἐντελῶς σχηματικά τήν κοινωνιολογική ὀπτική τῆς ἔρευνας.

1. Ἀπό τό ἕνα μέρος ὑπάρχει μιά φραστική καί ἐπαναλαμβανόμενη ἀναγνώριση τοῦ «ἀλληλοσυμπληρούμενου διδύμου ταξική κυριαρχία - ταξική ἡγεμονία» καί ταυτόχρονα ἀπό τό ἄλλο ἡ παραδοχή γιά τήν ἐγκαθίδρυση σχέσεων ἐξωτερικότητας τοῦ διδύμου μέ τήν κρατική ἐξουσία καί τοῦς μηχανισμούς της, τόσο ὡς γενική διακήρυξη ὥς καί ὡς περιγραφή (κυρίως) τῶν σχολικῶν πρακτικῶν. Ἔτσι ρητά ἡ σ. δέχεται πῶς αὐτό τό δίδυμο «παρεισφύει (sic) στή λειτουργία τῶν μηχανισμῶν» καί ἀκόμα πῶς «εἶναι δυνατό νά παρεισφύσουν ἐπίσης (sic) ἀντίπαλοι ἰδεολογικοί λόγοι καί ἀντίπαλες πρακτικές» (σ. 65). Μ' ἄλλα λόγια ἡ ταξική κυριαρχία - ἡγεμονία μπαίνει ἀπέξω καί κατά λάθος ἢ ἀπό παρεξήγηση (παρεισφρέω εἶναι τό ρῆμα) σέ κάποιο μηχανισμό, π.χ. τό σχολεῖο, μέ «ἐνῦπαρκτη καί προγενέστερη ἐργαλειακή οὐσία». Δέν χρειάζεται, συνεπῶς, περαιτέρω ἀνάλυση γιά νά συμφωνήσῃ κανεῖς πῶς ἡ σ. ἐλάχιστα γνῶρισε ἢ κατανόησε τή μαρξιστική προβληματική τῆς ἀναπαραγωγῆς, μόνον πού διατείνεται ὅτι τήν υἱοθετεῖ «ἀνοιχτά» καί φυσικά νά ἀναρωτηθεῖ μήπως μιά τέτοια προσέγγιση τοῦ σχολικοῦ μηχανισμοῦ καί τῶν εκπαιδευτικῶν ἀπό τή σ. ἀποτελεῖ, πῶς ἀπό μιά ἐξεζητημένη γκραμσιολογία, θεωρησιακό κατάλοιπο ἐνός ἐκλεπτυσμένου οἰκονομισμού.

2. Μιά τέτοια ἀντίληψη, ἰδεαλιστική στή λογική της, ἔχει ὡς ἐρευνητική συνέπεια νά ξεχνᾷ ἡ σ. ὅτι καί οἱ σχολικές πρακτικές τῶν εκπαιδευτικῶν δέν βρίσκονται ἔξω ἀπό τά ἴδια τά ὑποκείμενα καί ὅτι, ἐπομένως, χρειάζεται, ὅταν προσεγγίσει κανεῖς τήν ὑποκειμενικότητά τους (π.χ. εκπαιδευτικές ἀντιλήψεις), νά τήν ἐξετάζει καί ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν ἀντιφατικῶν πρακτικῶν. Αὐτό σημαίνει ὅτι δέν μποροῦμε ν' ἀγνοοῦμε, ὅπως κάνει ἡ σ., ὅλες ἐκεῖνες τίς εκπαιδευτικές - μορφωτικές μεταβλητές πού ἀναφέρονται στήν ἐπαγγελματική δραστηριότητα τῶν εκπαιδευτικῶν (ειδικότητα, χρόνια ὑπηρεσίας, ἱεραρχία κ.τ.ο.) καί στήν ἐπαγγελματική τους συνείδηση

ση (γνώση «ἐκπαιδευτικῆς φιλολογίας» κ.τ.ο.). Γιατί, ἀντίθετα, μιά τέτοια ἰδεαλιστική ὀπτική ἀδυνατεῖ στήν πράξη — στή συγκεκριμένη ἔρευνα ἐν προκειμένῳ — νά συλλάβῃ τήν ἰδιαίτερη καί συγκεκριμένη λογική τῶν διαφορετικῶν καταστάσεων (ἀπό τό γενικό - ἐπιστημονικό στό εἰδικό - ἐμπειρικό), εἰσάγει μιά ἀφηρημένη ἀντίληψη γιά τή διαμόρφωση τῆς υποκειμενικότητας (σχέση ἐξωτερικότητας μέ τίς πρακτικές) καί εὐνοεῖ μιά ὑπερπολιτικοποιημένη ἐξήγησή της (ἀναφορά σέ «ἀριστερά κατάλοιπα»).

3. Οἱ ἐπιπτώσεις ἀπό μιά τέτοια θεωρησιακή - ἰδεαλιστική προσέγγιση δέν εἶναι μονάχα θεωρητικές - ἐρευνητικές· εἶναι κυρίως πολιτικές. Μιά, σχεδόν ἀδιόρατη, ὑποτίμηση τῆς κοινωνικῆς συνείδησης τῶν εκπαιδευτικῶν (π.χ. σ. 82, 84, 86) καί μιά ἔμμεση προτροπή γιά ἀποστασιοποίηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἐρευνητῆ ἀπό τήν πολιτική, στό ὄνομα τοῦ «κριτικοῦ ἀναλογισμοῦ» (σ. 12) καί τῆς «κριτικῆς ὑπέρβασης» τῆς εκπαιδευτικῆς πραγματικότητας» (σ. 9) ἀφήνουν ἐλάχιστα περιθώρια στήν ἀναζήτηση μιᾶς ἀντίπαλης πολι-

τικῆς προοπτικῆς γιά καί στό σχολεῖο. Δέν εἶναι ἔτσι ἀνεξήγητο πού ἡ διαπιστωτική περιγραφή στό βιβλίο ἔχει περιοριστεῖ ἐντεῦθεν καί τῆς παραμικρῆς πολιτικῆς ἀνάγνωσης τῶν «ἐξηγημάτων». Ἡ γκραμσιολογία μήπως εἶναι τελικά θεωρησιακό κατάλοιπο μιᾶς διανοουμενίστικης ἀκαδημαϊκῆς περιέργειας; Θά μπορούσε, βέβαια, κανεῖς νά καταγράψῃ κι αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίς ἐπιδόσεις στό βιβλίο. Αὐτές δέν ἔχουν, πρὸς τό παρόν, τόση σημασία ἔδῳ. Θά ἦταν, ὡστόσο, ἄδικο, σταματώντας αὐτές τίς παρατηρήσεις, νά μὴν συμφωνήσω μέ τή σ. σ' ἕνα σημεῖο: Τό μαρξικό μόνον πού κοσμεῖ τήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου της εἶναι ἀπόλυτα πετυχημένο. Πράγματι «ὁ παιδαγωγός ἔχει κι αὐτός ἀνάγκη νά παιδαγωγηθεῖ».

5. Ὁφείλω αὐτά τά δεδομένα στή φροντίδα τοῦ φίλου καθηγητῆ καί συνδικαλιστῆ τῆς ΕΛΜΕ Ἰωαννίνων κ. Ἄρη Κυριαζή.

6. Ἀναπτύσσεται σέ παρόμοια ἔρευνα — γιατί ἄραγε δέν τήν ἀναφέρει ἡ σ.; — τοῦ Α. Léger, *Enseignants du secondaire*, PUF 1983, σ. 220 κκ.

7. Σύμφωνα μέ τή διατύπωση τοῦ Ν. Πουλαντζά, *δ.π.*, σ. 32.

ΤΑ ΕΙΔΗΣΕΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΩΣ ΠΡΟ·Ι·ΟΝ ΓΡΑΦΕΙΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΔΟΜΩΝ

Ἡ περίπτωση τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου

τῆς Μελίνας Σεραφετινίδου

3. Οἱ «πύλες» τῆς ἐπικοινωνίας

Μέσα στά ὀργανωτικά πλαίσια τῆς γραφειοκρατικῆς δομῆς τῶν ἐφημερίδων τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου, ἀκριβῶς ὅπως καί στους ἀμερικάνικους καί εὐρωπαϊκούς δημοσιογραφικούς ὀργανισμούς, ὀρισμένες θέσεις λειτουργοῦν ὡς «πύλες» μέσα ἀπό τίς ὁποῖες περνᾶνε ὅλα τὰ εἰδησεογραφικά μηνύματα. Τά ἄτομα πού κατέχουν αὐτές τίς θέσεις καί παίζουν τόν ρόλο τοῦ «πυλωροῦ» (συντάκτες ὕλης, ὑπεύθυνοι τμημάτων ἢ τομέων, ἀρχισυντάκτες, διεθυντές σύνταξης ἢ, τέλος, διεθυντές καί ἐκδότες), καθορίζουν τήν τελική μορφή καί περιεχόμενο τῆς εἰδησεογραφικῆς παραγωγῆς, καθῶς αὐτοί εἶναι πού καθημερινά ἀποφασίζουν τό ποιά γεγονότα θά γίνουν εἰδησι. τί ἔμφαση θά δοθεῖ σέ κάθε γεγονός, ποιά θά εἶναι ἡ πρώτη σελίδα, κ.λπ.

«Ὅταν πρωτομπαίνομε στή δημοσιογραφία μαθαίνομε ὅτι δίνεις χειρόγραφα καί τό ξεχνᾶς. Ὁ δημοσιογράφος, ἕνα ἀπό τὰ καθήκοντά του, εἶναι νά παραδίνει χειρόγραφα. Ἀπό κεῖ καί πέρα τὰ ξεχνᾶς. Διότι ὑπάρχει μιά σωρεία ὕλης, ὑπάρχει ἕνας πεπερασμένος χῶρος, ὁ ὁποῖος συρρικνώνεται μέ τή διαφήμιση, τίς καταχωρήσεις, κ.λπ.» (Διευθυντής σύνταξης κυριακάτικης ἐφημερίδας).

«Ἡ δουλειά τοῦ δημοσιογράφου στό μεγαλύτερο ποσοστό τῆς εἶναι ἐπιλογή... Ἔχει ἕναν ὄγκο ὕλικό, μαζεύει γραπτά, προοφορικες σημειώσεις, μαγνητοταινίες καί ἐν συνεχείᾳ κάθεται καί ἀπ' αὐτό τό ὕλικό φτιάχνει μιά ἱστορία 200, 300, 400 λέξεων. Κάνει ἐπιλογή. Τό ἴδιο κάνω κι ἐγώ σάν ἀρχισυντάκτης. Ἔχω 50 θέματα. Τά 10 θά πάρω. Τό ἴδιο κάνει καί ὁ ἄλλος, τό ἴδιο κάνουν καί οἱ ἐφημερίδες. Παντοῦ, σέ ὅλα τὰ στάδια καί σέ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ἐφημερίδας γίνεται μιά ἐπιλογή». (ἀρχισυντάκτης ἀπογευματινῆς ἐφημερίδας).

Αὐτή ἡ «ἐπιλογή» ἢ, ὅπως τήν ἀποκάλεσε ἕνας πολιτικός συντάκτης, αὐτή «ἡ διαδικασία συνεχοῦς φιλτραρίσματος», γίνεται κατά τή διάρκεια ἀλυσσιδωτῶν συσκέψεων μεταξύ στελεχῶν τοῦ δημοσιογραφικοῦ ὀ-

ργανισμοῦ: οἱ συντάκτες συσκέπτονται μέ τόν ὑπεύθυνο τοῦ τομέα ἢ τμήματός τους, οἱ ὑπεύθυνοι τῶν τμημάτων μέ τούς ἀρχισυντάκτες ἢ / καί τόν διεθυντή σύνταξης, ὁ ὁποῖος μέ τή σειρά τους ἐνημερώνει τόν διεθυντή ἢ / καί ἐκδότη τῆς ἐφημερίδας. Ἡ ἐνημέρωση αὐτή γίνεται εἴτε σέ διαπροσωπική βάση, ἢ σέ συλλογική, μέ τὴ συμμετοχή καί ἄλλων διεθυντικῶν στελεχῶν, καί λαμβάνει χώρα τουλάχιστον δύο φορές τό εἰκοσιτετράωρο: τίς πρωινές ὥρες, ὅταν ἐπιλέγονται τὰ γεγονότα ἢ θέματα πού θά καλυφθοῦν οἱ συντάκτες (ρεπόρτερ) ἐκείνη τήν ἡμέρα, καί τίς βραδυνές ὥρες γιά νά ἀποφασιστεῖ ἡ τελική μορφή καί περιεχόμενο τοῦ φύλλου πού θά κυκλοφορήσει τό ἐπόμενο πρωί. Ὅπως προκύπτει ἀπό τίς ἀπαντήσεις τῶν στελεχῶν ὅλων τῶν ἐφημερίδων, σέ ὅλες αὐτές τίς συσκέψεις ὑπάρχει ἀνταλλαγή ἀπόψεων, καί οἱ ἀποφάσεις συχνά λαμβάνονται «ἀπό κοινοῦ».

«Τήν ἐπιλογή τῶν θεμάτων, τῶν εἰδήσεων πού θά γίνουν κομμάτια, τήν κάνει ὁ συντάκτης σέ συνδυασμό μέ τόν ἀρχισυντάκτη καί τόν διεθυντή σύνταξης. Μαζί τήν κάνουν. Τούς προτείνει, τοῦ ἀντιπροτείνουν... Ὑπάρχει ἕνα πάρε δῶσε». (οἰκονομικός συντάκτης κυριακάτικης ἐφημερίδας).

«Νά, γεμίζει ἐδῶ τό γραφεῖο πάκα ὀλόκληρα. Διοχετεύεται στους συντάκτες ὕλης, οἱ ὁποῖοι ἔχουν μπροστά τους τό πλάνο τῆς ἐφημερίδας, παίρνουν καθορισμένη ὕλη. Γιά τή σελίδα 13 αὐτό, αὐτό εἶναι βασικό θέμα, αὐτό εἶναι δεύτερο, ἂν ἔχει ἀντίρρηση τή συζητᾶμε μήπως καί δέν πρέπει νά μπεῖ, καί γιά νά τό πεῖ ἔχει δίκιο τίς περισσότερες φορές, γιατί ἐδῶ γίνεται ἕνας χαμός ἀπό χειρόγραφα καί τό τί θεωρῶ βασικό γίνεται μέ μιά ματιά στό κείμενο, ἐνῶ ἐκεῖνος πού τὰ διαβάζει προσεκτικά βλέπει, «αὐτό τό πρόσεξες; ἔχει κι αὐτή τήν παράγραφο». Κι αὐτοί σχεδιάζουν σ' ἕνα κασέ, σ' ἕνα χαρτί πού εἶναι στό μέγεθος τῆς σελίδας ἀκριβῶς, πού θά πάει τό καθένα. Πόσα γράμματα θά γίνουν ἄσπρα, ποιά μαῦρα, τὰ τιτοφοροῦν καί τὰ στέλνουν στό τυπογραφεῖο.» (ἀρχισυντάκτης ἀπογευματινῆς ἐφημερίδας).

Σέ κάθε μιά ἀπ' αὐτές τίς συσκέψεις ἂν ὑπάρξει διαφωνία τόν τελικό λόγο τόν ἔχει πάντα ὁ ἀνώτερος στήν

Ιεραρχία.

«Οι ιδέες είναι από κάτω προς τα πάνω και από πάνω προς τα κάτω. Τό τελικό ναί, όμως ή τό τελικό όχι είναι θέμα τής διεύθυνσης τής εφημερίδας» υπεύθυνος τμήματος απογευματινής εφημερίδας).

«Γίνεται ή σύσκεψη γύρω στίς όκτώμιση τό βράδυ όπου θά καθοριστεί τί θέμα θά μπει πρώτο... εκεί μετέχουν ό διευθυντής, ό αρχισυντάκτης, οί πολιτικοί συντάκτες, οί επικεφαλής τών τμημάτων, και οί συντάκτες πού έχουν κάνει κάποιο κρίσιμο ρεπορτάζ... Ακούγονται διάφορες γνώμες, αυτό είναι πρώτο, αυτό δεύτερο κ.λπ... άν και ό τελικός λόγος είναι τού διευθυντή, αυτός θά αποφασίσει τελικά ποιό θά βάλει πρώτο θέμα, δέν δεσμεύεται από τή σύσκεψη» (πολιτικός συντάκτης απογευματινής εφημερίδας).

«Οί αποφάσεις λαμβάνονται σχεδόν μέ όμοφωνία τών υπεύθυνων και βέβαια άν υπάρχει κάποια έντονη διαφωνία τών υπεύθυνων αυτών είναι λογικό ό διευθυντής νά δίνει τή λύση» (διευθυντής σύναξης κυριακάτικης εφημερίδας).

Σέ ό,τι αφορά τά κριτήρια σύμφωνα μέ τά όποια άνοιγοκλείνουν τίς «πύλες τής επικοινωνίας οί διάφοροι φύλακές τους, αυτά άντανακλούν κατά κύριο λόγο τήν «πολιτική» ή «γραμμή» τής εφημερίδας, όχι μόνο μέ τή στενή έννοια τής κομματικής τοποθέτησης αλλά μέ τήν ευρύτερη, τών στόχων πού τή χαρακτηρίζουν ως επιχειρηματικό και επικοινωνιακό οργανισμό. Πιό συγκεκριμένα, από τίς απαντήσεις τών στελεχών τών τεσσάρων εφημερίδων πού καλύψαμε στήν έρευνά μας, προκύπτει ότι τρία είναι τά βασικά κριτήρια.

Πρώτον, ή πολιτική / κομματική τοποθέτηση μιās εφημερίδας, ή όποια συνήθως εκφράζει τίς πολιτικές πεποιθήσεις τού εκδότη της, όριοθετεί, λιγότερο ή περισσότερο στενά, τήν παραγωγή ειδησεογραφικών μηνυμάτων.

«Τά κριτήρια είναι τό άν τό κομμάτι συμφωνεί μέ τή γραμμή τής εφημερίδας και μέ τίς απόψεις τού εκδότη. Αυτό δέν συμβαίνει σέ όλα τά ρεπορτάζ. Συμβαίνει στά ρεπορτάζ πού άσχολούντι μέ πολιτικό αντικείμενο, οικονομικό και τών Υπουργείων. Τό άστυνομικό ρεπορτάζ δέν νομίζω νά υπόκειται σέ τέτοια κριτήρια» (άστυνομικός συντάκτης απογευματινής εφημερίδας).

«Τά άρθρα ελέγχονται για νά εκφράζουν τή γραμμή πού θέλει νά δώσει ό εκδότης...» (υπεύθυνος τμήματος ελεύθερου ρεπορτάζ απογευματινής εφημερίδας).

«Η γραμμή τής εφημερίδας είναι περισσότερο για τό πώς θά γραφτεί ένα πράγμα. Μιά εξέλιξη στή Νέα Δημοκρατία είναι σημαντική και για μās και

για τή Βραδυή. Έμεις θά τή γράψουμε διαφορετικά άπ' ό,τι θά τή γράψει ή Βραδυή. Έκει είναι ή τέχνη πού παίζει περισσότερο ρόλο ή γραμμή» (πολιτικός συντάκτης κυριακάτικης εφημερίδας).

Δεύτερον, ή έμπορικότητα μιās ειδησης, δηλαδή τό άν θά πουλήσει φύλλα, θά καθορίσει σέ μεγάλο βαθμό τήν τελική της τύχη. Άναπόφευκτα, τό πνεύμα τού έντυπωσιασμού διεισδύει και χρωματίζει τό περιεχόμενο τών ειδησεογραφικών μηνυμάτων.

«Ό κανόνας είναι ή γρήγορη παρουσίαση και ή πρωτότυπη παρουσίαση πρωτότυπων ειδήσεων» (οικονομικός συντάκτης κυριακάτικης εφημερίδας).

«Η ειδηση είναι κάτι πού ξεφεύγει από τά κανονικά όρια. Γι' αυτό βλέπεις ότι στίς εφημερίδες ή ύπερβολή είναι ειδηση... Ότιδήποτε ξεπερνάει τή φυσική τάξη πραγμάτων, ότιδήποτε ξεπερνάει τό άναμενόμενο, είναι ειδηση» (αρχισυντάκτης απογευματινής εφημερίδας).

Τό κριτήριο τής έμπορικότητας συνήθως εκφράζεται από τά στελέχη τών άθηναικών εφημερίδων ως άνταπόκριση στά αίτήματα και προσδοκίες τού κοινού, παίρνει δηλαδή τή μορφή μιās «επικοινωνιακής δημοκρατίας».

«Έξαρτάται τό πόσο ή εφημερίδα άντιλαμβάνεται ότι μπορεί νά ενδιαφέρει τό άναγνωστικό κοινό ένα γεγονός. Όπότε και τού δίνει τήν ανάλογη έκταση, ή προβολή, ή τό ύποβαθμίζει» (υπεύθυνος τμήματος απογευματινής εφημερίδας).

«Τά κριτήρια έπιλογής είναι τί θέλει τό κοινό αλλά και πώς συμβαδίζει αυτό μέ τή γενική γραμμή τής εφημερίδας... Ναι, είναι ένας συμβιβασμός. Τί θέλει τό κοινό, τί θεωρούμε έμεις σημαντικό...» (πολιτικός συντάκτης απογευματινής εφημερίδας).

Στήν πραγματικότητα όμως, οί άθηναικές εφημερίδες, όπως έξάλλου και όλοι οί σύγχρονοι οργανισμοί μαζικής επικοινωνίας, άντιμετωπίζουν τό κοινό τους ως άγοραστικό κοινό, και ενδιαφέρονται νά έντοπίσουν και νά έξυπηρετήσουν τίς άνάγκες του μόνο στό βαθμό πού αυτό θά αύξήσει τήν κυκλοφορία τους.

Στήν αρχή υπήρχε μία φιλο - Πασοκική άντιμετώπιση τού θέματος, όταν ήταν φρέσκο τό ΠΑΣΟΚ, αλλά μέ τό πέρασμα τού χρόνου, όταν βλέπεις ότι ό λαός κοντράρεται μέ τήν κυβέρνησή του, δέν μπορείς νά πās μέ τήν κυβέρνηση, διότι δέν είμαστε όργανο τής κυβέρνησης. Έμεις είμαστε περισσότερο όργανο τού λαού, πάρτο έμπορικά, γιατί αυτός μās αγοράζει» (Υπεύθυνος πρώτης σελίδας απογευματινής εφημερίδας).

Μοιραία δέν μπορείς νά κάνεις δημοσιογραφία απόλυτα σωστά, γιατί υπάρχει ανταγωνισμός από τις εφημερίδες, κάνεις εμπόριο. Κοιτάς νά πουλήσεις. "Αν δέν βάλεις ειδήσεις πού ενδιαφέρουν τόν κόσμο, δέν πουλάς, χάνεις τήν κυκλοφορία σου. Μοιραία, λοιπόν, αυτός ό ανταγωνισμός έχει κάνει τις εφημερίδες καί μιλάνε γιά τήνείδηση πού πουλάει, καί εκεί είναι ίσως ή «άχιλλειος πτέρνα» τού τύπου, ότι δέν βάζει αυτά πού θά έπρεπε νά μπουν, αλλά αυτά πού πρέπει νά πουλήσουν» (άρχισυντάκτης άπογευματινής εφημερίδας).

Τέλος, οί χρονικές προδιαγραφές πού επιβάλλει ή έκδοση μιās εφημερίδας επηρεάζουν καί αυτές τις ειδησιογραφικές επιλογές καί αποφάσεις τών «πυλωρών» της.

«Στήν εφημερίδα ξεκινάς από τήν άρχή ότι κυκλοφορεί καί φτάνει στά περίπτερα, από κεί ξεκινάς. Στίς 12.00 ή ώρα πρέπει νά είναι στά περίπτερα νά πουληθεί. Στίς 3.000 ή ώρα τυλίγει ψάρια, είναι άχρηστη. Αυτό επιβάλλει διάφορους περιορισμούς χρόνου» (πολιτικός συντάκτης άπογευματινής εφημερίδας).

«Πολλές φορές παίζει ρόλο καί ό χρόνος πού θά έρθουνε οί ειδήσεις. "Αν έρθουν τό άπόγευμα πού είναι άνοιχτές οί σελίδες, μπαίνουνε κάποια πράγματα... Μετά από κάποια ώρα οί περισσότερες ειδήσεις, έννοώ τις μικρές ειδήσεις, είναι καταδικασμένες πιά» (άρχισυντάκτης άπογευματινής εφημερίδας).

4. Έξωτερικός καταναγκασμός καί κυρώσεις

Μέσω τής ιεραρχικής οργάνωσης τού προσωπικού, καθώς καί τού ορίζοντιου κατακερματισμού άρμοδιότητας καί ύπευθυνότητων, οί «πυλωροί» τού κάθε δημοσιογραφικού οργανισμού μπορούν καί έλέγχουν αποτελεσματικά τις επαγγελματικές δραστηριότητες τών υπόλοιπων στελεχών. Ό έλεγχος αυτός είναι άπαραίτητος διότι, γιά τούς λόγους πού αναλύσαμε στό πρώτο μέρος τού άρθρου μας, καί οί όποιοι επιβεβαιώνονται από τό έμπειρικό ύλικό τής πιλοτικής μας έρευνας τού ΗΑΤ, ή συμμόρφωση τών στελεχών μιās εφημερίδας στίς επιλογές καί αποφάσεις τής διεύθυνσης δέν είναι ούτε αυτόματη ούτε κατ' ανάγκη εύκολη ή όμαλή. Η προσαρμογή τού στελέχους στίς έπιταγές τού εργασιακού του χώρου συχνά συνεπάγεται τήν έγκατάλειψη προσωπικών πεποιθήσεων καί στόχων ή τήν παραβίαση ήθικών αξιών καί επαγγελματικών ιδανικών.

«Έδω υπάρχει τό καλύτερο εργασιακό κλίμα. Άλλά από κεί καί πέρα συγκρούσεις υπάρχουν καί είναι περίπου αναπόφευκτες, γιατί ό καθένας πιστεύει ότι τό χειρόγραφο του είναι άριστο. Από κεί καί πέρα ό αρχισυντάκτης, ό διεθυντής — ό

καθένας άπ' αυτούς έχει διαφορετική γνώμη γιά τό πώς θά έπρεπε νά γραφτεί. "Έτσι καί διορθωθεί τό κείμενο |ό συντάκτης| έχει λόγους νά δυσαρεστείται, νά διαμαρτύρεται...» (πολιτικός συντάκτης άπογευματινής εφημερίδας).

Ό δημοσιογράφος, ό ρεπόρτερ πού αρχικά τό έγραφε συνήθως τήν επόμενη μέρα όταν διαβάζει τό κείμενό του πετσοκομμένο έκνευρίζεται. Θεωρεί ότι τού λείπουν τά βασικά σημεία, ότι έχει χάσει τή δύναμή του. Γιατί ό ρεπόρτερ είναι εκείνος πού ζει τά γεγονότα καί τά μεταφέρει στό χαρτί. Είναι ό κόπος του, τό τρέξιμο, τό άγχος, καί τό ξενύχτι του, γι' αυτό πονάει, γιατί έχει μοχθήσει μέχρι νά τό κάνει κείμενο» (συντάκτρια υπουργείου Παιδείας άπογευματινής εφημερίδας).

«Δέν υπάρχουν σήμερα απόλυτα οί ιδανικές συνθήκες εργασίας, άλλου πολύ άλλου λίγο. Νομίζω όμως ότι πάντα προσπαθείς νά περάσεις μιιά ειδηση, νά περάσεις τήν αλήθεια ως εκεί πού σου επιτρέπουν σέ μιιά εφημερίδα. Π.χ. ένα θέμα χθές δέν μπήκε. Γιατί δέν μπήκε...» (ύπεύθυνος τμήματος έλεύθερου ρεπορτάζ άπογευματινής εφημερίδας).

«Πίστευα όπως όλοι ότι διά μέσου τής δημοσιογραφίας μπορείς νά συμβάλεις στήν καλύτερευση κάποιου συστήματος, κάποιων πραγμάτων, ότι ή γνώμη σου μπορεί νά άκουστεί κάπου. Στήν πορεία δυστυχώς βλέπεις ότι παίζεις άλλους ρόλους άπ' αυτούς πού ξεκίνησες» (συντάκτης άστυνομικού ρεπορτάζ άπογευματινής εφημερίδας).

Οί έντάσεις καί προστριβές πού δημιουργούνται μέσα σέ κάθε δημοσιογραφικό οργανισμό από τις προσπάθειες τών «πυλωρών» νά επιβάλλουν τήν «πολιτική» τής διεύθυνσης ή τού έργοδότη άποτελούν δυσάρεστες έμπειρίες όχι μόνο γιά τούς συντάκτες αλλά καί γιά τά «ένδιάμεσα» διευθυντικά στελέχη, όπως κατεξοχήν τόν αρχισυντάκτη:

«"Ε, κάποια μέρα σου λέει ό διεθυντής, «σκέφτομαι αυτό», τό κουβεντιάζεις, τό ξανακουβεντιάζεις, γίνεσαι αρχισυντάκτης καί ανακαλύπτεις ότι τήν έχεις βάψει. Αυτό ανακαλύπτεις... Έδω έχεις νά κάνει μέ πολύ περισσότερο άνθρωπους πού μέχρι πριν λίγο ήσασταν στό ίδιο ρεπορτάζ, τώρα ξαφνικά πρέπει νά έρθεις άκόμα καί σέ σύγκρουση μαζί τους, έχεις άπαιτήσεις, ζητάς κάτι... Βλέπεις, ζώντας από κοντά μιάν άλλη όψη τής λειτουργίας τής εφημερίδας, βλέπεις ότι ή συγκεκριμένη της οργάνωση καί ή συγκεκριμένη της διάρθρωση έμποδίζει νά γίνει εκείνο κείμενο. Από τήν άλλη πλευρά δέν είσαι εκείνος πού δίνει λύση σ' αυτά τά ζητήματα. Ακριβώς γιατί είσαι ένα ένδιάμεσο γρανάζι μιās λειτουργίας, καί δέν έχεις τή δυνατότητα πέρα από τό νά πιέσεις, νά πεις τή γνώμη σου, από τό νά επιμείνεις... βλέπεις ότι τά πράγματα φτάνουν μέχρι ένα όρισμένο σημείο, όπου εκεί πιά αρχίζει ό άλλος ό ρόλος, ό ρόλος τού

διευθυντή... Λοιπόν όλα αυτά τά πράγματα είναι ένα κοντράρισμα, ακριβώς επειδή δέχεται μία πίεση από τά κάτω, από τους συναδέλφους, τους συντάκτες απ' όλα τά τμήματα μέ τά χιλιάδες προβλήματα, δέχεται από τήν άλλη πλευρά τήν πίεση τής διεύθυνσης... Λοιπόν αυτό τό πράγμα είναι μία συνεχής καθημερινή πίεση, τήν όποία δέχεται αυτή έδώ πέρα ή θέση, μία καθημερινή τριβή. Τό πώς βγαίνει αυτό τό στηλάκι πού έφερε ό συντάκτης, ό διευθυντής δέν τό ξέρει, τό ξέρει ό αρχισυντάκτης... του διευθυντή δέν θά του άρέσει και θά φωνάζει, όμως αυτό τό παιδί έχει φάει ένα πρωινό για νά τό κάνει. Χιλιάδες δεκάδες τέτοιες περιπτώσεις κάθε μέρα... κι έσύ, από τή μία πλευρά πρέπει και νά έχεις κάποια λογική δικαιολογία ή εξήγηση για τή διεύθυνση, και παράλληλα νά μήν είσαι συνήγορος για τόν καθένα». (αρχισυντάκτης απογευματινής εφημερίδας).

Στά ήμερήσια άθηναικά έντυπα πού καλύψαμε, όπως εξάλλου και στόν ευρωπαϊκό ή αμερικάνικο τύπο, ή γραφειοκρατική όργάνωση και διοίκηση προσφέρει στη διεύθυνση μία σειρά από μηχανισμούς και κυρώσεις των όποιων ή ύπαρξη άναστέλλει, και ή χρήση καταστέλλει, τυχόν εξεγέρσεις των στελεχών ενάντια στην ύφιστάμενη γραμμή τής εφημερίδας. Καταρχήν, και στις τέσσερις εφημερίδες όλα τά στελέχη άνεξαιρέτως από τά όποια πήραμε συνεντεύξεις επιβεβαίωσαν ότι στις διαδικασίες πρόσληψης νέου προσωπικού τά «κριτήρια τής γνωριμίας και τής συγγένειας» ή «του μέσου» του ύποψηφίου, καθώς και «ό χαρακτήρας» ή «προσωπικότητα» του παίζουν εξίσου μεγάλο, άν όχι μεγαλύτερο ρόλο, μέ τά «τυπικά προσόντα» του (πτυχίο άνώτατης σχολής, ξένες γλώσσες, κ.λπ.).

Η δημοσιογραφία είναι ένα δελεαστικό επάγγελμα, και ύπάρχει μεγάλη προσφορά νέων... προσλαμβάνονται μέ βάση τις γνωριμίες κατά κύριο λόγο, και είναι τόσο πιά σημαντικές οι γνωριμίες όταν είναι μέ τόν εκδότη, έπειτα μέ τό διευθυντή, έπειτα μέ τους αρχισυντάκτες ή κάποιον άλλο... Δέν θά 'λεγα ότι γίνονται αξιωματικά οι προσλήψεις. Δέν μπορείς νά αξιώσεις μία διαφορετική λειτουργία στις προσλήψεις, γιατί όλη ή λειτουργία τής εφημερίδας εναπόκειται στό διευθυντή πού ελέγχεται μόνο από τόν εκδότη και στόν εκδότη πού δέν ελέγχεται από κανένα. "Αρα τά περιθώρια αυθαιρεσίας τους είναι πολύ μεγάλα». (πολιτικός συντάκτης απογευματινής εφημερίδας).
«Τά τυπικά προσόντα είναι άν έχει κάποιον πτυχίο, άν ξέρει κάποια γλώσσα, πού για μάς είναι σημαντικά πράγματα, όχι τό άπαν. Τά ουσιαστικά προσόντα είναι άν αυτός είναι έξυπνος, καλός, δραστήριος». (διευθυντής σύνταξης κυριακάτικης εφημερίδας)

Έπιπλέον, κατά κανόνα όλοι οι νέοι, έπίδοχοι δημοσιογράφοι περνάνε ένα στάδιο μαθητείας, τό όποιο συνήθως διαρκεί κάποιους μήνες, και προσλαμβάνονται

μόνο έφόσον κριθούν «κατάλληλοι» και «άποδοτικοί».

«Πάντα όταν προσλαμβάνεται κάποιος δοκιμαστικά έχουν κάποια θέση ύπ' όψιν γι' αυτόν, ή όποια όμως δέν είναι καθορισμένη 100%. Και προσλαμβάνονται στην αρχή δοκιμαστικά νά δουν άν ταιριάζουν τά χνώτα τους». (οικονομικός συντάκτης κυριακάτικης εφημερίδας)

«Η έπιλογή γίνεται συνήθως μέ τά ουσιαστικά κριτήρια επαγγελματικής κατάρτισης, και σέ αρκετό ποσοστό ήθους και χαρακτήρος... Διότι ή εφημερίδα θέλει νά δημιουργεί μία οικογενειακή άτμόσφαιρα. Μπορεί νά ύπάρχει ένας κατά τά άλλα αξιόλογα καταρτισμένος συναδέλφος πού όμως νά μήν έχει ήθος και χαρακτήρα. Αυτός δέν ταιριάζει στό οικογενειακό κλίμα πού προσπαθεί ή εφημερίδα νά δημιουργήσει». (διευθυντής σύνταξης κυριακάτικης εφημερίδας)

Δεύτερον, ή διεύθυνση έχει τή δυνατότητα νά μπλοκάρει τις πιθανότητες ενός στελέχους για εξέλιξη, είτε μέ τό νά μήν του αναθέτουν σημαντικές και ενδιαφέρουσες δουλειές, ή μέ τό νά μήν προάγεται μέσα στην ιεραρχία.

«Μπορεί νά ζητάς μέν νά πās στό τάδε ρεπορτάζ, αλλά και εκεί ή άποψη είναι τής διεύθυνσης. Εκείνη κάνει τις έπιλογές και αυτή είναι πού παίρνει κάποιο συντάκτη και του λέει «σταματάς νά κάνεις εκείνο και κάνεις τό άλλο». (αρχισυντάκτης απογευματινής εφημερίδας)

«Αν κάποιος περιέλθει σέ δυσμένεια και δέν απολύεται αναγκάζεται νά φύγει μόνος του». (πολιτικός συντάκτης απογευματινής εφημερίδας)

«Τά κριτήρια (σύμφωνα μέ τά όποια γίνονται οι προαγωγές) είναι άπολύτως προσωπικά. "Αν ό κ... (όνομα εκδότη / ιδιοκτήτη τής εφημερίδας) δέν διάλεγε καλούς συνεργάτες, θά πήγαιναν κατά διαόλου τά έντυπά του, και θά έχανε τά λεφτά του. Στις ιδιωτικές έπιχειρήσεις δέν ύπάρχουν άλλα κριτήρια παρά μόνο τά συμφέροντα των έπιχειρήσεων». (Διευθυντής κυριακάτικης εφημερίδας)

Τελος, ή διεύθυνση έχει στη διάθεσή της και τό μέτρο τής άπόλυσης, στό όποιο όμως κατά κανόνα σπάνια καταφεύγει. "Αν κάποιος στέλεχος κριθεί «άνεπαρκής» συνήθως σέ πρώτη φάση «θά μετακινηθεί έσωτερικά, θά πάει σέ μία άλλη θέση πού δέν θά έχει τις ίδιες άνάγκες ή άπαιτήσεις» (συντάκτης πολιτικού ρεπορτάζ απογευματινής εφημερίδας). "Αν όμως «κάποιος τσακωθεί μέ τό διευθυντή, είναι προφανές ότι δέν θά φύγει ό διευθυντής» (αρχισυντάκτης απογευματινής εφημερίδας). "Απ' αυτήν τήν άποψη είναι ενδιαφέρον ότι σέ δύο από τις τέσσερις εφημερίδες πού κάλυψε ή έρευνά μας μάς πληροφορόρησαν ότι τά τελευταία χρόνια «λίγοι συναδέλφοι έχουν άπολυθεί, αλλά πολλοί έχουν παραιτηθεί... Τό γεγονός ότι αυτή τή στιγμή ύπάρχουν πάρα πολλές εφημερίδες, ή Αθήνα έχει τις περισσότερες εφημερίδες από κάθε άλλη ευρωπαϊκή πόλη, βρίσκεις πολύ εύκολα

δουλειά» (συντάκτης άπογευματινής έφημερίδας) πιθανόν νά έξηγει γιατί σέ περιπτώσεις σύγκρουσης μεταξύ διεύθυνσης και κάποιου από τά στελέχη της, ό τελευταίος, έχει τή δυνατότητα νά επιλέγει τή λύση τής παραίτησης αντί τής ύποταξης.

5. Έσωτερικός καταναγκασμός: ή αύτολογοκρισία

Είναι κοινή διαπίστωση όλων τών μελετητών του ξένου τύπου ότι στους σύγχρονους δημοσιογραφικούς οργανισμούς οί μηχανισμοί κοινωνικού έλέγχου είναι κατά κανόνα «ύπόγειοι», έμμεσοι, λανθάνοντες, και όχι έκδηλα ή φανερά καταναγκαστικοί. Οί «έξωτερικές» και άπροκάλυπτες πιέσεις, άπειλές ή κυρώσεις τής διεύθυνσης ή του έκδότη δέν είναι συνήθως αναγκαίες, λόγω τής αποτελεσματικότητας τής διαδικασίας «κοινωνικοποίησης» τών στελεχών στους στόχους και κανόνες λειτουργίας του οργανισμού.

Η παραπάνω διαπίστωση άναμφίβολα ισχύει για τίς τρεις από τίς τέσσερεις έφημερίδες πού καλύψαμε στην έρευνά μας, αλλά σέ πολύ μικρότερο βαθμό για τήν τέταρτη.

Άπογευματινή έφημερίδα Α:

Τά στελέχη αύτης τής έφημερίδας ρητά και έπανελημμένα επισήμαναν (βλ. παραπάνω ύποσημείωση 28), άφενός, τήν παραβίαση τής έπαγγελματικής δεοντολογίας στίς διαδικασίες ειδησιογραφικής παραγωγής, και, άφετέρου, τίς συνεχείς και άπροκάλυπτες παρεμβάσεις στό έργο τους έκ μέρους τής διεύθυνσης και ιδιαιτέρως του έκδότη της, ό όποιος κατείχε και τή θέση του διευθυντή τής έφημερίδας.³¹ Γενικά στό σύνολό τους οί άπαντήσεις τών στελεχών της οδηγούν στό συμπέρασμα ότι, άν και ή διαδικασία τής κοινωνικοποίησης τών στελεχών δέν ήταν μέ κανένα τρόπο όλότελα άπούσα ή άνεπιτυχής,³² ή αποτελεσματικότητά της στό νά οδηγεί τό κάθε στέλεχος νά θέλει νά κάνει / γράφει αύτά πού πρέπει, δηλ. πού επιβάλλει ή «γραμμή» τής έφημερίδας, ήταν σχετικά περιορισμένη.

«Αν ή έφημερίδα έρμηνεύσει διαφορετικά τίς πληροφορίες πού έφερα, έχω τή δυνατότητα έφ' όσον διαφωνώ μέ αύτήν τήν έρμηνεία τόσο νά μήν ύπογράψω τό κείμενο όσο και νά προβάλω τίς αντίρρήσεις μου. Όμως, σέ καμιά περίπτωση δέν πρόκειται εάν ή έφημερίδα διαφωνεί μέ τή γραμμή πού έγώ έχω προβάλλει στό κείμενό μου νά περάσει ή δική μου γραμμή. Θα περάσει ή γραμμή τής έφημερίδας. Η εύθύνη μου είναι πλέον νά γράψω ένα κείμενο μηχανικά, μέ τά χέρια μου, και όχι

μέ τό μυαλό μου. Δηλαδή γράφω έτσι τό ρεπορτάζ, όμως δέν σημαίνει ότι πιστεύω σέ αύτά πού έγώ έγραφα. Κάνω ένα κείμενο τέτοιο πού ή έφημερίδα θέλει» (συντάκτρια ρεπορτάζ ύπουργείου).

Όπως έχουμε παρατηρήσει άλλου (Σεραφετινίδου, 1987, 213-218), τό κάθε στέλεχος τών ΜΜΕ παίξει ταυτόχρονα δύο ρόλους: τό ρόλο του ύπαλλήλου ενός έπιχειρηματικού οργανισμού, και τό ρόλο του φορέα μιās «άντικειμενικής» και «άμερόληπτης» «τέταρτης έξουσίας». Ο πρώτος ρόλος συνεπάγεται ταύτιση του έργαζόμενου μέ τούς στόχους του οργανισμού, ύποταγή στίς άπαιτήσεις τών άνωτέρων του, και άποδοχή τών κανόνων πού διέπουν τή λειτουργία του οργανισμού. Ο δεύτερος ρόλος άντιπαραθέτει στην παραπάνω άντιληψη του έπαγγελματισμού τήν έννοια του έπαγγέλματος ως λειτουργήμα, δημιουργία και μέσο προσωπικής έκφρασης, και συνακόλουθα τονίζει τή σημασία τής πνευματικής άρτιότητας, τήν έννοια τής κοινωνικής προσφοράς, καθώς και τήν αναγκαιότητα του άυτοπροσδιορισμού και τής προσωπικής άκεραιότητας. Ο συγκεκριμένος δημοσιογραφικός οργανισμός, πολύ περισσότερο άπ' ότι οί ύπόλοιποι, δημιουργούσε στά στελέχη του μία έντονη σύγκρουση μεταξύ αύτών τών δύο ρόλων.

31. «Διόρθωση δέν γίνεται, γίνεται παρέμβαση», δηλώνει ένας συντάκτης 'Υπουργείου». Αυτό δέν έχει νά κάνει μέ τήν είδηση. Είναι παρέμβαση τών άτόμων πού διεύθυνουν τήν έφημερίδα, πού λένε στό δημοσιογράφο τί κατεύθυνση πρέπει νά πάρει τό ρεπορτάζ, έρμηνεύοντας αυτό καθ' αύτό τό γεγονός, τήν πολιτική του προέκταση». «Αυτό πού άπαιτείται από σένα», παρατηρεί συντάκτης έλεύθερου ρεπορτάζ, «είναι νά άναποκρίνεσαι σέ ότι ζητάει από σένα ό ιδιοκτήτης τής έφημερίδας». Έπιπλέον, διευκρινίζει σέ σχετική έρώτηση ότι «τό νά είσαι στάσιμος δέν είναι άποτυχία, γιατί διευθυντές δέν γίνονται πάντα οί ικανότεροι, αλλά αύτοί πού έχουν καλές σχέσεις μέ κάποιον πού μπορεί νά τούς προωθήσει». Παρόμοια είναι και τά σχόλια ενός άλλου συντάκτη (άστυνομικού ρεπορτάζ) σέ ότι άφορά τήν ύφιστάμενη διαδικασία και κριτήρια έπαγγελματικής εξέλιξης: «Παίζουν μεγάλο ρόλο ύποκειμενικά κριτήρια, άν είσαι άρεστός ή όχι στην διεύθυνση, άν ύπακούς σ' ότι σου λένε», ενώ ένας φωτορεπόρτερ διαμαρτύρεται ότι «ύπάρχουν έφημερίδες όπου ή εξέλιξη γίνεται καθαρά άξιοκρατικά» ενώ σ' αύτήν τήν έφημερίδα «γίνεται γιατί είσαι τό καλό παιδί του άφεντικού... του χαιδεύεις τήν πλάτη, του κάνεις όλα τά χατήρια, δέν του λές άν διαφωνείς. Αν είσαι ύποτακτικός μπορείς νά πās μπροστά, άν όχι (αυτό τό λένε άντιδραστικό) και λές τή γνώμη σου εύθώς δέν πās πάνω».

32. Χαρακτηριστικά, συντάκτης έλεύθερου ρεπορτάζ δήλωσε ότι «ώς πός τήν πολιτική γραμμή, ή ως πός τόν τρόπο πού γράφεται ένα ρεπορτάζ, γίνεται μία τυπική μελέτη από τόν άρχισυντάκτη, ό όποιος τό δίνει για νά τυπωθεί. Τίς περισσότερες φορές ή μελέτη αύτή είναι τυπική, γιατί κάθε δημοσιογράφος έφέρει και τήν πολιτική γραμμή τής έφημερίδας, και τό πώς θέλει και τό τί θέλει ή συγκεκριμένη έφημερίδα».

«Όπως επισημαίνεται και στην ξένη βιβλιογραφία (βλ. π.χ. Elliott, 1977, 159-59) έντυπα, όπως η απογευματινή εφημερίδα Α, με μία ιδιαίτερα εκδηλη κομματική τοποθέτηση, καθώς και με έντονα στοιχεία «χιτριτισμού», αναγκάζουν κάθε στέλεχος που προσπαθεί να λειτουργήσει μέσα στα πλαίσια της «γραμμής» που τά παραπάνω χαρακτηριστικά στοιχεία υπαγορεύουν, να παραβιάζει άπροκάλυπτα και συστηματικά τους κανόνες και αξίες της σύγχρονης δημοσιογραφικής δεοντολογίας, στους οποίους η πλειοψηφία των σύγχρονων δημοσιογράφων έχει κοινωνικοποιηθεί, και συνακόλουθα έσωτερικεύσει. Αυτή ακριβώς η σύγκρουση ρόλων δυσχεραίνει την πλήρη ταύτιση του στελέχους με τον πρώτο ρόλο, και, συνακόλουθα καθιστά προβληματικούς ή αναποτελεσματικούς τους μηχανισμούς «έσωτερικού καταναγκασμού».³³

Σέ ότι άφορά τίς ύπόλοιπες τρείς εφημερίδες, ό «έσωτερικός καταναγκασμός» και ή συνακόλουθη πρακτική της αύτολογοκρισίας μοιάζει νά άποτελεϊ καθημερινή πρακτική των στελεχών τους.

Κυριακάτικη εφημερίδα:

«Δέν ύπάρχει άνάγκη νά είπωθεϊ ή γραμμή της εφημερίδας μας στους συντάκτες, γιατί αύτοϊ τήν ξέρουν πρίν καν νά ένταχθοϋν σ' έμάς... "Όλοι οϊ συντάκτες πού έχουμε είναι έμπειροι άνθρωποι. Δέν γίνεται τόσο πολύ συνενόηση όσο έσεϊς νομίζετε. Οϊ συντάκτες δέν είναι μαθητευόμενοι γιά νά τους λέμε τί θά κάνουν. Λέμε στό συντάκτη: «κάλυψε αύτό τό θέμα», και τό καλύπτει, ξέρει πώς θά τό καλύψει». (Διευθυντής)

«Δέν ύπάρχει κάποιος πού νά σου λέει, όταν έρχεσαι σ... (όνομα εφημερίδας), «κοίτα νά δεις, ή γραμμή μας είναι... αύτό φαίνεται γενικά άπ' τήν εφημερίδα... "Ό καθένας, νομίζω, όσο πίο πολύ μπορεί προσπαθεί νά συντονίσει τό δικό του μήκος κύματος μέ τό μήκος κύματος της εφημερίδας στην όποία εργάζεται». (οϊκονομικός συντάκτης)

«Κατά βάση, έμεις επειδή γνωρίζομαστε χρόνια και είμαστε περισσότερο φίλοι, ή έννημέρωση πού γίνεται πίο πολύ γιά θέματα τεχνικά... κυρίως γιά θέματα συντονισμού... Κι αύτό νά σου πώ συμφέρεϊ και τόν... (όνομα Διευθυντή), τή διευθυνση, μέ τήν έννοια ότι δέν έχει μελάδες, νά κάτσει ν' άσχοληθεϊ, γιατί είναι σταμπιλαρισμένοι, ξέρει δηλαδή τί θά βγάλει ό καθένας». (πολιτικός συντάκτης)

33. Πρέπει νά επισημάνουμε ότι ή προσωπικότητα ή ιδιοσυγκρασία του εκδότη / ιδιοκτήτη της εφημερίδας, μαζί μέ τό γεγονός ότι κατείχε ενεργό διευθυντική θέση μέσα στην εφημερίδα, όπως σδήποτε συνέβαλαν σ' αύτήν τήν κατάσταση πραγμάτων.

Απογευματινή εφημερίδα Β:

«Σου εξηγώ και πάλι ότι ό καθένας ξέρει τί περίπου θέλει ή εφημερίδα του, μέ άποτέλεσμα νά μήν πολυρωτάς (τόν άρχισυντάκτη, διευθυντή, κ.λπ.). Έγώ περίπου ξέρω τί θέλει ή εφημερίδα, και σπανίως ρωτώ... τελικά, δηλ. ό καθένας ξέρει τί θέλει ή εφημερίδα του και περίπου πώς θά τό δώσει». (συντάκτης ελεύθερου ρεπορτάζ)

«Δέν ύπάρχει κάποιος πού νά κατευθύνει, «αυτό τό λέμε, εκείνο δέν τό λέμε». Ξέρει κανείς πού κινείται ή εφημερίδα και τά όρια της, τά όποία είναι πίο χαλαρά άπό άλλες εφημερίδες». (προϊστάμενος έξωτερικού δελτίου)

«Σίγουρα ύπάρχει περιορισμός. Λειτουργεί σέ μεγάλο βαθμό ή αύτολογοκρισία, μετά γνωρίζοντας τήν πολιτική σκοπιά της εφημερίδας είσαι και πάλι αύτολογοκριμένος. Έδώ είσαι πολύ λιγότερο άπ' όποιαδήποτε άλλη εφημερίδα». (συντάκτης Υπουργείου Παιδείας και Γραμματείας Νέας Γενιάς)

Απογευματινή εφημερίδα Γ:

«Κάθε λέξη πού ύπάρχει στην εφημερίδα... οϊ λέξεις πού γράφει κανείς είναι τό άποτέλεσμα μιās μεγάλης διαδικασίας έπιλογής». (πολιτικός συντάκτης)

«"Όχι δέν μέ ίκανοποιεί άπόλυτα (ή δουλειά πού κάνω στην εφημερίδα). Αίσθητικά δέν μέ ίκανοποιεί, ιδεολογικά πολλές φορές δέν μέ ίκανοποιεί. Ένδεχομένως πολλές φορές νά βγαίνουν σελίδες πού νά μήν μέ εκπροσωποϋνε... Δέν τήν έχω κάνει αύτή τήν πρώτη σελίδα έγώ, φτιάχτηκε από άλλους, και τή βρήκα έτσι έγώ. Είναι κανόνας —τό λεγόμενο «στύλ»— πού πρέπει νά τόν ακολουθήσω και τόν ακολουθώ». (ύπεύθυνος πρώτης σελίδας)

«Συνήθως στά κομμάτια γίνονται μικρές αλλαγές, γιατί ό καθένας πού δουλεύει έδώ μέσα ξέρει αύτός πώς πρέπει νά τό γράψει. Μήν φανταστείς ότι παίρνουνε τό κομμάτι κι αλλάζουνε κείμενα, γιατί τότε θά χρειαζόμασταν άλλους τόσους νά μάς τά ξαναγράφουνε από τήν αρχή». (συντάκτης ελεύθερου ρεπορτάζ)

Ίσως ή άκόλουθη παρατήρηση μιās νεαρής συντάκτριας (αύτης της τελευταίας εφημερίδας) νά συνοφίξει, έπιγραμματικά και μέ ιδιαίτερη εϋστοχία, τήν ύπαρξη και λειτουργία μέσα στους σύγχρονους δημοσιογραφικούς οργανισμούς διεργασιών και μηχανισμών κοινωνικού έλέγχου, οϊ όποιοι στην κοινωνιολογική θεωρία είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι μέ τόν λεγόμενο «πρωτογενή» φορέα κοινωνικοποίησης, τήν οικογένεια: «Ζούμε πιά τόσες μέρες μαζί. Γίνεσαι ένα. Σάν οϊκογένεια».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Bagdikian, B. 1971 — *The Information Machines*, New York, Harper & Row.
- Breed, W. 1955 — "Social Control in the News Room", in Schramm (1969).
- Curran, J., Gurevitch, M. and Woollacott, J. (eds) 1977 — *Mass Communication and Society*, London, Edward Arnold.
- Dexter, L.A. & White, D.M. (eds) 1964 — *People, Society and Mass Communications*, New York, Free Press.
- Donohue, G.A., Tichenor P.J. & Olien, C.N. 1972 — "Gatekeeping: Mass Media Systems and Information Control", in Kline & Tichener (1972).
- Elliott, P. 1977 — "Media Organizations and Occupations", in Curran et. al. (1977).
- Fiske, J. & Hartley, J. 1978 — *Reading Television*, London, Methuen.
- Gallagher, M. 1982 — "Negotiation of control in media organizations and occupations", in Gurevitch et. al. (1982).
- Garnham, N. 1980 — *Structures of Television*, London, British Film Institute.
- Gieber, W. "News is What Newspapermen Make it", in Dexter & White (1964).
- Gurevitch, M., Bennett, T., Curran, J. & Woollacott, J. (eds) 1982 — *Culture, Society and the Media*, London, Methuen.
- Hall, S., Critcher T., Jefferson, T., Clarke, J. & Roberts, B. 1978 — *Policing the Crisis*, London, MacMillan.
- Hall, S. 1982 — "The rediscovery of ideology: return of the repressed in media studies", in Gurevitch et. al. (1982).
- Halloran, J.D., Elliott, P. & Murdock, G. 1970 — *Demonstrations and Communications: A Case Study*, London, Penguin.
- Hirsch, P.M. 1977 — "Occupational, Organizational, and Institutional Models in Mass Media Research: Toward and Integrated Framework", in Hirsch et. al. (1977).
- Hirsch, P.M., Miller, P.V. & Kline, F.G. (eds) 1977 — *Strategies for Communication Research*, London, Sage.
- Hood, S. 1972 — "The Politics of Television", in McQuail (1972).
- Kline, F.G. & Tichenor, P.J. (eds) 1972 — *Current Perspectives in Mass Communication Research*, London, Sage.
- Κωνσταντινίδου, Χ. 1991 — «Δημοσιογραφικές Αρχές και Αξίες. Η Δεοντολογία ενός Έπαγγέλματος» (άρθρο υπό δημοσίευση στο «Θεωρία και Κοινωνία».
- D. McQuail (ed) 1972 — *Sociology of Mass Communications*, London, Penguin.
- McQuail, D. 1987 — *Mass Communication Theory*, 2nd edition, London, Sage.
- Mills, C.W. 1951 — *White Collar*, London, Oxford University Press.
- Schramm, W. 1969 — *Mass Communications*, Chicago, University of Illinois Press.
- Schudson, M. 1989 — "The Sociology of News Production", *Media, Culture and Society*, vol. 11, no 3, July 1989.
- Σεραφετινίδου, Μ. 1987 — *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Έπικοινωνίας*, Αθήνα, Gutenberg.
- Sigal, L. 1973 — *Reporters and Officials*, Lexington, Mass., D.C. Heath.
- Soloski, J. 1989 — "News reporting and professionalism: some constraints on the reporting of the news", *Media, Culture and Society*, vol. 11, no 2, April 1989.
- Tuchman, G. 1978 — *Making News. A Study in the Construction or Reality*, New York, Free Press.
- Tunstall, J. 1972 — "News Organization Goals and Specialist Newsgathering Journalists", in McQuail (1972).
- White, D.M. 1950 — "The Gatekeeper: A Case Study in the Selection of News", in Dexter & White (1964).
- Ψυρούκης, Ν. 1975 — *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1940-67)*, Αθήνα, Έπικαιρότητα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

Μαυρομιχάλη 39, Τηλ. 3601956, 3610445, Αθήνα 10 680

ΜΙΧΑΛΗΣ ΜΟΔΙΝΟΣ: ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΕΣ

Τέλος τοῦ κομμουνισμοῦ; Τέλος τοῦ μαρξισμοῦ;

Γιά μιὰ δημοκρατική ἐναλλακτική προοπτική

τοῦ Ζώρζ Λαμπικά

Σέ μιὰ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Κόνραντ Σμίντ (12 Μαΐου 1895), ὁ Ἴνγκελς γράφει τὸ ἐξῆς: «Τὸ 1843 εἶδα στὸ Μάντσεστερ αὐτὰ ὄρνιθουρύγχου, καὶ εἰρωνεύτηκα μὲ τὴν στενοκεφαλιά ὅση καὶ ἐπαρση αὐτὴ τὴν ἡλιθιότητα: λές καὶ μποροῦσε νὰ ὠτοκῆσει ἕνα μαστοφόρο! Καὶ ἰδοὺ σήμερα ἀποδείχθηκε. Μὴν κάνετε λοιπὸν... αὐτὸ πού ἐγὼ ἔκανα στὸν ὄρνιθουρύγχο, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὦφειλα, ἐκ τῶν ὑστέρων, νὰ ζητήσω συγγνώμη!». Εἴμαστε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὑποχρεωμένοι νὰ ὁμολογήσουμε, ὅπως λέει καὶ ὁ Ἴνγκελς, ὅτι «μαζὶ μὲ τὰ μονότρημα ἔχουμε μιὰ ὀλόκληρη ὑποκατηγορία ὠτοκῶν μαστοφόρων». Ὁ κομμουνιστικὸς ὄρνιθουρύγχος μᾶς ἐπιφύλαξε μιὰ ἱερὴ ἔκπληξη καὶ δὲν ἔχουμε ἀκόμα τελειώσει μὲ τὰ ἀπρόσμενα αὐτὰ του!

Μολονότι, ἂν ἀποδίδουμε κάποια προσοχὴ στὶς λέξεις, πρόκειται λιγότερο γιὰ κομμουνισμό ἀπ' ὅ,τι γιὰ σοσιαλισμό. Τὰ ὠτοκῶν μᾶς δὲν αὐτοχαρακτηρίζονταν «σοσιαλιστικές» χώρες; Δὲν ἰσχυρίζονταν ὅτι οἰκοδομοῦν ἕναν «σοσιαλιστικὸ» τρόπο παραγωγῆς, τοῦ ὁποῖου τὰ σημάδια (κρατικοποίηση, ρόλος τοῦ κόμματος, ἀπουσία ἐλευθεριῶν καὶ λοιπά) δὲν εἶχαν παρὰ λίγο νὰ κάνουν μὲ τὸν

κομμουνισμό; Ἡ ἴδια ἡ χρῆση τοῦ ὄρου «κομμουνιστικὸ» ἦταν σποραδική, ἐξαιρέσει τοῦ τίτλου τῶν κομμάτων, καὶ αὐτὸ ὄχι γιὰ ὅλα τὰ κόμματα. Ἀντίστροφα, ἡ ὀρολογία «σοσιαλιστικὸ» γνώρισε καὶ γνωρίζει στὴ Δύση, τώρα καὶ στὴν Ἀνατολή μὲ τίς διαδραματιζόμενες μεταβολές, ἕναν ἀξιόλογο πληθωρισμὸ γιὰ τὸν ὁποῖο γνωρίζουμε περὶ ποιῶν πολιτικῶν ἐπιτυχιῶν μπορεῖ νὰ καυχᾶται ἐκ μέρους τῶν «σοσιαλιστικῶν» ἢ σοσιαλδημοκρατικῶν κυβερνήσεων προκειμένου περὶ... «σοσιαλισμοῦ». Ἀλλὰ ἂς ἀφήσουμε κατὰ μέρος αὐτὴ τὴ διαμάχη πού εἶναι, ἐκ τῶν πραγμάτων, μιὰ ἱστορικὴ κληρονομιά.

Θεωρώντας ἀναμφισβήτητη τὴν παγκόσμια ἀνάγκη μιᾶς δημοκρατικῆς ἀλτερνατίβας, θὰ πρότεινα καὶ θὰ ἔδινα γιὰ σκέψη, σ' αὐτὴ τὴ σύντομη ἔκθεση, τίς τρεῖς συνθήκες πού μοῦ φαίνεται ὅτι ἐπιβάλλονται, χωρὶς καθόλου νὰ ἀρνοῦμαι, λαμβάνοντας ὑπόψη τὴν σημερινὴ κατάσταση, τὸν μέχρι στιγμῆς θεωρητικὸ χαρακτήρα τους. Γεγονὸς πού εἶναι ἤδη ἕνας τρόπος νὰ ἀναποδογυρίσουμε τὸν κυρίαρχο πραγματισμὸ καὶ τὴ συναίνεση, μιὰ καὶ «χωρὶς ἐπαναστατικὴ θεωρία, δὲν ὑπάρχει ἐπαναστατικὴ πρακτική»...

Δύο ἐρωτήματα, δύο ἐκκρεμότητες, παρὰ τίς ὅποιες ἀπαντήσεις ἔχουν ἐπιχειρηθεῖ μέχρι σήμερα. Τίτλος, ἐπίσης, ἑνὸς διεθνoῦς συνεδρίου πού ἔγινε στὴ Σορβὸνη (Παρίσι) τὸν Μάιο τοῦ 1990, καὶ ὀργανώθηκε ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Actuel Marx* καὶ τὸ *Instituto Italiano per gli Studi Filosofici*. Μερικοὺς μῆνες ἀργότερα, τὸ *Actuel Marx* δημοσίευσε ὅλες τίς εἰσηγήσεις τοῦ συνεδρίου σὲ εἰδικὸ τεύχος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο μεταφράσθηκε καὶ δημοσιεύεται στὸ παρὸν τεύχος τοῦ *Πολίτη* ἢ εἰσήγηση «Γιὰ μιὰ δημοκρατικὴ ἐναλλακτικὴ προοπτικὴ» τοῦ Ζώρζ Λαμπικά. Σέ ἐπόμενα τεύχη τοῦ *Πολίτη* θὰ δημοσιευτοῦν οἱ μεταφράσεις καὶ ὀρισμένων ἄλλων ἀπὸ τίς δεκαεπτὰ εἰσηγήσεις πού περιλαμβάνει

ἡ εἰδικὴ ἔκδοση τοῦ *Actuel Marx*.

Οἱ εἰσηγητὲς καὶ οἱ τίτλοι τῶν θεμάτων τους ἔχουν ὡς ἐξῆς:

Ἐνότητα 1: Ἱστορικὸς κομμουνισμὸς καὶ μαρξισμὸς.

Ζάκ Μπιντέ (φιλόσοφος, Παρίσι - X, συνεκδότης τοῦ *Actuel Marx*): Καπιταλισμὸς, κομμουνισμὸς, μαρξισμὸς, σοσιαλισμὸς.

Ροσάνα Ροσάντα (δημοσιογράφος τῆς ἡφμερίδας *Μανιφέστο*): Γιὰ μιὰ μαρξιστικὴ ἀνάλυση τῆς κρίσης τῶν κοινωνιῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Ἐνότητα 2: Ὁ καπιταλισμὸς καὶ ἡ μαρξικὴ ἰδέα τοῦ κομμουνισμοῦ.

Ζάκ Τεζιέ (φιλόσοφος, C.N.R.S., συνεκδότης τοῦ *Actuel Marx*): Ὁ σύγχρονος κόσμος καὶ ἡ ἰδέα τοῦ κομμουνισμοῦ.

Νικόλα Μπανταλόνη (φιλόσοφος, καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πίζα): Μιὰ ἐπαναγνώση τοῦ Marx: «δικαιώματα» καὶ «ἀνάγκες».

Ντομένικο Λοσοῦρντο (φιλόσοφος, καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Οὐρμπίνο): Ὁ Μάρξ καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ.

Ἀλαίν Λιπιέτς (οἰκονομολόγος, C.N.R.S.): Οἱ κρίσεις τοῦ μαρξισμοῦ: ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ θεωρία στὴν ἀρχὴ τῆς ἐλπίδας.

Ἐνότητα 3: Ἐργατικὸ κίνημα, σοσιαλισμὸς καὶ κομμουνισμὸς.

Μάξ Γκαλό (συγγραφέας, ἱστορικός, εὐρωβουλευτὴς τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος): Ἡ «διακήρυξη ἀρχῶν» τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος καὶ ὁ μαρξισμὸς.

Ζάκ Ζυλιάρ (ἱστορικός, E.H.E.

1. Κριτική του μαρξισμού - λενινισμού

"Ας μὴ ἐμπλακοῦμε, ἂν καὶ εἴμαστε μπλεγμένοι, ὅπως ἔλεγε ὁ ἄλλος. Τὸ ζήτημα εἶναι λιγότερο νὰ γνωρίσουμε ἂν ὁ μαρξισμὸς εἶναι νεκρὸς καὶ περισσότερο ποιὸς μαρξισμὸς εἶναι νεκρὸς. Ὁ ἀποθανὼν μαρξισμὸς ἔχει ἓνα ὄνομα. Ἀποκαλεῖται μαρξισμὸς - λενινισμὸς. Ἡ ζωὴ του διήρκεσε μισὸν αἰῶνα πάνω κάτω, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ '30 ὡς τὶς μέρες μας. Στὴν πραγματικότητα ἦταν πιὸ σύντομη, περίπου εἴκοσι πέντε χρόνια, ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἦταν πολὺ ἄρρωστος ἀπὸ τὸ 1956, σὲ πείσμα ὄλων τῶν γνωστῶν θεραπευτικῶν διεγερτικῶν. Ὁ μαρξισμὸς - λενινισμὸς εἶναι μιὰ καθαρὴ καὶ ἀπλὴ κατασκευὴ, ἓνα ἐμπόρευμα, πού εἶναι σωστὸ νὰ ποῦμε ὅτι πουλήθηκε καλὰ. Πρέπει ἀκόμα νὰ διευκρινίσουμε αὐτὸ πού δὲν εἶναι μικρῆς σημασίας, ὅτι ἡ ἐπιτυχία του δὲν περιορίστηκε μόνο στὴ ζώνη ἐπιρροῆς τῶν ΚΚ, στὴν ἢ ἐκτὸς ἐξουσίας, καὶ στὸ παγκόσμιο ἐργατικὸ κίνημα γενικότερα. Ἐπεκτάθηκε εὐρύτερα, πέραν αὐτῶν. Αὐτὸ ὀφείλεται στὴν πειστικότητά του ἢ στὰ συμφέροντα τοῦ ἀντιπάλου του, πάντως ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ παντοῦ ὡς νόμιμος κληρονόμος τοῦ μαρξισμού, ἐκ μέρους τῶν καπιταλιστικῶν καθεστώτων ἀπὸ τὴ δεξιὰ καὶ τὴν ἀριστερὴ διανόηση. Ἄς τὸ καταπιῶμε: Ὁλος ὁ κόσμος ἦταν σταλινικός, «μαρξιστές» καὶ μὴ - μαρξιστές, τουλάχιστον ἰδεολογικά, μὲ μερικές ἐξαιρέσεις, πρὸς στιγμὴν ἀσήμαντες. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται μπροστὰ στὰ μάτια μας. Καθένας πενηθοφορεῖ, μὲ καλὴ ἢ κακὴ πίστη, καὶ σπεύδει στὸν ἐνταφιασμὸ. Ὁ μαρξισμὸς, ὁ κομμουνισμὸς εἶναι νεκροί. Πέρασαν τὸ ὄπλο στὸ... δεξί. Τὸ ὅτι ὁ Στάλιν εἶχε ὑπάρξει ἢ σφραγίδα τῶν προφητῶν, ἰδοῦ ἡ προσληφθεῖσα πίστη, αὐτὴ πού ἔκαμαν ἢ θέλησαν νὰ γίνε πιστευτὴ. Ὁ μεγαλοφυῆς συνεχιστὴς τῶν Μάρξ, Ἐνγκελς καὶ Λένιν διακήρυττε

τὸ βασίλειο τῆς χιλιετίας. Νὰ σημειώσουμε ὅτι αὐτὸ διαβαζόταν κατὰ τὶς δύο κατευθύνσεις: ἡ ἐξύψωση τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ ἀπὸ τὸν Στάλιν μετατρεπόταν σὲ γνήσια σαβούρα ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ὁ τελευταῖος ἄφηγε νὰ φαίνεται ἡ δική του. Τὸ λαμπρὸν μέλλον κατέληγε, ἔτσι, σὲ ἀναδρομὴ στὸ γκουλάγκ, περὶ τοῦ ὁποῖου δὲν καταλαβαίναμε καὶ πολλὰ γιατί σταματοῦσε στὸν Μάρξ, ὁ ὁποῖος ὀφείλε τόσα στὸν Χέγκελ, ὁ ὁποῖος ὀφείλε τόσα στὸν Κάντ, ὁ ὁποῖος καὶ λοιπὰ ὡς τὸν Ἡράκλειτο, ἐξ οὐ πάντως, εἶχε λόγους νὰ ἐπικαλεῖται κανεὶς τὸ πλῆθος τῶν διαλεκτικῶν ὄλων τῶν ἀποχρώσεων.

Μιὰ καὶ ὁ φίλος μου Βόλφγκανγκ Χόγκ, ἀκόμη κι ἐδῶ, μοῦ ἔκανε τὴν τιμὴ νὰ τὴν ἀναφέρει, θὰ παρέπεμπα σὲ μιὰ ἀνάλυση πού ἐπιχείρησα ἀλλοῦ¹ καὶ ἡ ὁποία δὲν στερεῖται, ἴσως, ἐπικαιρότητας. Ἀφορᾶ τὴν ἐν λόγω κατασκευὴ. Ἡ ὑπόθεση εἶναι χρονολογημένη μὲ ἀκρίβεια. Ἀφορᾶ, στὸ τέλος μιᾶς φιλοσοφικῆς διαμάχης δέκα ἐτῶν,² τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ σταλινικοῦ κράτους. Τὰ στοιχίματα ἦταν, προφανῶς, πολιτικά. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἐξαφάνιση κάθε ἀντιπολίτευσης, ἀπ' ὅπου κι ἂν προερχόταν, καὶ γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ ζητήματος τῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ φιλοσοφία ἀνέλαβε ἐκεῖ μιὰ καθοριστικὴ λειτουργία, ἐξίσου βασική, προσφέροντας ταυτόχρονα τὸ ταίμεντο ἑνὸς οἰκοδομήματος πού δὲν ἄφηγε τίποτε ἐκτὸς του, καὶ τὴν παγκόσμια νομιμότητα πού ἡ Κομμουνιστικὴ Διεθνὴς, μετασχηματισμένη σὲ δίαυλο μετάδοσης τοῦ ΚΚΣΕ, ἐπέβαλλε. Ἐνα παλιὸ ὄ-

1. Ζώρζ Λαμπικά: Le marxisme - léninisme. Στοιχεῖα γιὰ μιὰ κριτική. Παρίσι, ἐκδόσεις B. Huisman 1984. Μεταφράστηκε στὰ γερμανικά (Βερολίνο, 1986) καὶ στὰ ἰταλικά (Ρώμη, 1990).

2. R. Zapata: Lutttes philosophiques en URSS, Παρίσι, ἐκδόσεις PUF, 1983.

S.S., διευθυντὴς - ἀναπληρωτὴς τοῦ περιοδικοῦ *Nouvel Observateur*): Ὁ μαρξισμὸς στὸ φῶς τῆς ἀναξιοπιστίας του.

Μάριο Τελὸ (καθηγητὴς πολιτικῶν ἐπιστημῶν στὸ Ἐλεύθερο Πανεπιστήμιο τῶν Βρυξελλῶν): Ἡ ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ στὴ Δύση.

Λυσιέν Σέβ (φιλόσοφος, μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΓΚΚ): Τέλος τοῦ κομμουνισμοῦ;

Ἐνότητα 4: Καπιταλισμὸς καὶ σοσιαλισμὸς μακροπρόθεσμα.

Ἰμμάνουελ Βαλερστάιν (ἱστορικός, διευθυντὴς τοῦ κέντρου Φερνάν Μπρωντέλ τοῦ Κρατικοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νέας Ὑόρκης): Ὁ μαρξισμὸς - λενινισμὸς εἶναι νεκρὸς. Τί ζεῖ;

Ρόμπιν Μπλάκμπουρν (διευθυ-

ντὴς τοῦ *New Left Review*): Σοσιαλιστικὲς προοπτικὲς μετὰ τὴν κατάρρευση.

Μωρίς Γκοντελιέ (ἀνθρωπολόγος, C.N.R.S.): Τὰ ἀπατηλά κείμενα τῆς μετάβασης στὸ σοσιαλισμὸ.

Ντανιέλ Μπέν Σαῖντ (φιλόσοφος, πανεπιστήμιο Παρίσι -VIII). «Νὰ βγοῦμε στοὺς δρόμους».

Βόλφγκανγκ Χόγκ (καθηγητὴς φιλοσοφίας στὸ Ἐλεύθερο Πανεπιστήμιο τοῦ Βερολίνου, διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ *Das Argument*): Εἶναι τὸ τέλος; Ὁχι, εἶναι ἡ ἀρχή!

Ἰβόν Κινιού (φιλόσοφος): Θάνατος τοῦ Λένιν, ζωὴ τοῦ Μάρξ.

Ζώρζ Λαμπικά (φιλόσοφος, καθηγητὴς στὸ Παρίσι - X): Γιὰ μιὰ δημοκρατικὴ ἐναλλακτικὴ πρό-

ταση.

Δέν θὰ παραβιάσω τὸ αὐστηρῶς πληροφοριακὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ σημειώματος γιὰ νὰ κρίνω τὸ περιεχόμενον τῶν εἰσηγήσεων, τὶς συζητήσεις καὶ τὸ κλίμα πού ἐπικρατοῦσε σ' αὐτὸ τὸ συνέδριο, παρ' ὅλο πού εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ εἶμαι ἓνας ἀπὸ τὰ διακόσια ἄτομα (λίγα; μᾶλλον) πού τὸ παρακολούθησαν, παρά μονάχα γιὰ νὰ πῶ τοῦτο: Ἄν καὶ τὸ καράβι τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ ὁ μαρξισμὸς «κλυδωνίζεται ἀλλὰ δὲν βυθίζεται» (βλέπε τὸ ἄρθρο τοῦ Ζώρζ Λαμπικά), παραμένει σήμερα ἀκυβέρνητο, στριφογυρίζει στὸ σκοτάδι. Ἄμυδρὸ φῶς, πάντως φῶς, τὸ ἐν λόγω κείμενο τοῦ Ζώρζ Λαμπικά, μεταξὺ κάποιων ἄλλων.

B.Z.

νειρο, πού πλανιόταν στό φιλοσοφικό άσυνείδητο από τόν Πλάτωνα ώς τόν Χέγκελ, γινόταν πραγματικότητα. Φιλοσοφία καί κράτος συμμεγνύονται, φιλοσοφία γιά τό κράτος, κρατικοποίηση τής φιλοσοφίας. 'Ο μαρξισμός - λενινισμός, πού κωδικοποιείται στό έγχειρίδιο «Διαλεκτικός καί ιστορικός ύλισμός» (1938), παρουσιάζει όρισμένες άξιοσημείωτες ένδείξεις. 'Η ύποταγή του κράτους στό κόμμα είναι ύποταγή στά καθοδηγητικά του όργανα καί ύποταγή αυτών στον γ. γραμματέα, τόν Γενσεκ, πού αυτός μόνον άποφαινεται περί έπιστήμης. Τά συνδικάτα έξαρτώνται ποικιλοτρόπως καί, μαζί μ' αυτά, όλόκληρη ή «κοινωνία των πολιτών» βρίσκεται έγκλεισμένη, έν ανάγκη μέ τή βοήθεια των μηχανισμών καταναγκασμού (πολιτική άστυνομία). 'Η τραγική ιστορική άναγκαιότητα του «σοσιαλισμού σέ μία χώρα» άναδεικνύεται σέ πρότυπο από τό όποιο δέν πρέπει νά αποκλίνει κανένα ΚΚ καί τό όποιο όφείλει, άν τό μπορεί, νά άναπαράξει καταλαμβάνοντας τήν έξουσία. 'Η ύποστήριξη καί ή εικονογράφηση τής ΕΣΣΔ άποτελεί προτεραιότητα του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. 'Η θεωρία τής ένίσχυσης του κράτους, άλλόκοτη άναθεώρηση πού έγινε στό 18ο Συνέδριο, άγιοποιεί τό σύμπαν. 'Ο «λενινισμός» πού άκολουθεί είναι πλήρως έξημερωμένος. 'Ο μαρξισμός - λενινισμός άποκρύπτει τόν κύριο έκφραστή του, τόν Στάλιν: από τούς τρεις σωματοφύλακες, ό τέταρτος, όπως διαβάζουμε στό έργο του Ντυμά, είναι τό κεντρικό πρόσωπο. 'Η συνέχεια είναι γνωστή. 'Ο μιμητισμός των ΚΚ, μετέπειτα οί άποκαλύψεις του Κρούτσεφ, άφήνουν τά πράγματα στην ίδια κατάσταση. 'Η άποσταλινοποίηση, δειλά περιορισμένη στην καταγγελία τής «προσωπολατρείας», ξαναοδηγεί τήν σταλινική φιλοσοφία. Τά κείμενα είναι, άπ' αυτή τήν άποψη, πλήρως σαφή, είτε πρόκειται γιά τό ΚΚΣΕ είτε γιά τό ΚΚΓ, παραδείγματος χάριν. Τό τελευταίο, πού ποτέ δέν καθυστέρησε σέ όρθοδοξία σέ σχέση μέ τό πατριαρχείο, διά στόματος Βαλντέκ Ροσέ, άναπληρωτή γενικού γραμματέα τότε, παρέδιδε ένα ξεκάθαρο μάθημα, στις 16 'Ιανουαρίου 1962, στους φιλοσόφους του σέ μιάν έκτακτη σύνοδο: «Γνωρίζουμε ότι τό φιλοσοφικό σύστημα, πού άποτελεί τή βάση του μαρξισμού - λενινισμού, είναι ό διαλεκτικός ύλισμός καί ό ιστορικός ύλισμός... Αυτή ή αντίληψη του κόσμου έχει γιά ιδεολογική βάση τόν μαρξισμό - λενινισμό, καθ' όσον όλοκληρωμένο καί άρμονικό σύστημα φιλοσοφικών, οικονομικών, κοινωνικών καί πολιτικών άντιλήψεων».³

Είναι ανάγκη νά έξηγήσουμε διά μακρών ότι αυτός ό μαρξισμός - λενινισμός δέν διατηρεί παρά έλάχιστες σχέσεις μέ τόν μαρξισμό καί μέ τόν λενινισμό επίσης, άν ύποθέσουμε ότι υπάρχουν τέτοιες σχέσεις; 'Ο Μάρξ, ό όποιος, όπως καθένας, είχε μιά φιλοσοφία πού μπορούμε νά συμπεράνουμε από τό έργο του, συγκρατήθηκε άρχετα από τό νά έπεξεργαστεί ένα φιλοσοφικό σύστημα. Αυτό δέν ήταν ούτε τό άντικείμενό του ούτε ή θέλησή του. "Οχι μόνον δέν υπάρχει μιά «μαρξιστική φιλοσοφία»⁴ άλλα φαντάζεται

κανείς τούς μορφασμούς του Μάρξ μπροστά στον κατχισμό του διαλεκτικού ύλισμού καί του ιστορικού ύλισμού, ξένων στο δικό του λεξιλόγιο, καθώς κι εκείνο πού, γιά πιό σημαντικούς λόγους, θά σκεφόταν περί μιάς «έπιστημονικής φιλοσοφίας», έπαυξημένης σέ «σύστημα άρμονικό καί όλοκληρωμένο». Αυτός πού δέν είχε σταματήσει, κατά τή διάρκεια τής ζωής του, νά κεραυνοβολεί τή φιλοσοφία καί τό κράτος, νά βλέπει ότι επιβάλλεται ή τερατώδης σύμμειξη τους. Νά επανευρίσκεται προφήτης μιάς νέας θρησκείας, ίδρυτής εκκλησίας, όταν καμιά θρησκεία, ακόμα καί ή πιό σκοταδιστική, δέν έχει τό θράσος νά άναγορευθεί «όλοκληρωμένη». Κι αυτός ό έκτός κόμματος, πού καυχόταν γι' αυτό, νά περιβάλλεται από τόν πατερναλισμό ένός μηχανισμού γραφειοκρατών!... "Ας θεωρήσουμε έξίσου τήν επίδικη ζημιά. 'Αντί τής νέας δημοκρατίας πού βασίζεται στα σοβιέτ, στην αυτοοργάνωση των εργατών, στην σχεδιοποίηση πού γίνεται ελεύθερα άποδεκτή, στον μαρξισμό του κράτους καί του δικαίου, στην ειρήνη, δέν είχαμε τήν αυταρχική συγκεντροποίηση, τόν καθοδηγητισμό, τήν ένίσχυση των μηχανισμών τής έξουσίας, τήν άρνηση του δικαίου καί τόν πόλεμο, συμπεριλαμβανομένου καί αυτού μεταξύ «σοσιαλιστικών» χωρών; "Ας προσέξουμε αυτό τό ιδιόμορφο παράδοξο: ή δικτατορία του προλεταριάτου, γιά τήν όποία χύθηκε τόσο μελάνι καί από τήν όποία όρισμένα ΚΚ άπαλλάχθηκαν κατεσπευσμένα (έρμα πού πέταξαν από τή βάρκα τους), δέν ύπηρεζε ποτέ καί πουθενά, μεταλλαγμένη, από μιά πλευρά, σέ δικτατορία επί του προλεταριάτου, διαγραμμένη, από μιά άλλη, κάτω από τή διακήρυξη του «παλλαϊκού κράτους». Συνεπώς, εδώ δέν πρόκειται ούτε γιά λογιστικές πράξεις, άφιερωμένες στις γελοιότητες «ίσοζύγια συνολικά...» ούτε γιά νοσταλγίες τής ιδανικής πολιτείας.

"Ενα άλλο ζήτημα, όταν άρνούμαστε τήν εύκολη καί λαθεμένη προσφυγή στην επίκληση τής «διαστρέβλωσης» ή τής «παρέκκλισης», είναι νά κατανοήσουμε τή φύση τής διαδικασίας πού όδήγησε στο σταλινικό κράτος - κόμμα σαν φαινόμενο δομικό καί όχι συγκυριακό. Χωρίς άμφιβολία δέν ύπάρχει καλύτερη ύπόθεση από εκείνη πού προσκαλεί νά θεωρήσουμε τήν έξωτερική επικάλυψη (πλακάτζ) μιάς δομής μέ τόν μαρξισμό, ή όποία του ήταν ξεκάθαρα άκατάλληλη. 'Από μιά πλευρά, μιά άντικαπιταλιστική ιδεολογία, άς σημειώσουμε ότι ήταν ή μόνη διαθέσιμη, ή όποία είχε κερδίσει τούς τίτλους εύγενείας της μέσα στο εργατικό κίνημα πριν από μερικές δεκαετίες καί δοκιμάστηκε σ' αυτή τήν ίδια τήν ΕΣΣΔ, από τίς άρχές του αιώνα ως τή δεκαετία του '20. 'Από τήν άλλη, αυτό πού θά άποκαλούσαμε ύπανάπτυξη σήμερα, μιά σημαντική καθυστέρηση οικονομική, πολιτική καί μορφωτική, τήν όποία έπιδείνωσαν ό έμφύλιος καί ό Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. 'Ο Μάρξ άντιμετώπιζε τήν έγκαθίδρυση του κομμουνισμού ως τόν θρίαμβο, μέσω τής ριζοσπαστικοποίησης των ταξικών άγώνων, μιάς τάσης ένύπαρκτης στον καπιταλισμό, στις χώρες τίς πιό άναπτυγμένες, καί στο οικονομικό επίπεδο, μέ τήν άπελευθέρωση των παραγωγικών δυνάμεων, καί στο πολιτικό επίπεδο, χάρις στην κατάκτηση καί τήν ιδιοποίηση των δημοκρατικών ελευθεριών από τούς εργάτες. Κανένα από τά «σοσιαλιστικά» καθεστώτα δέν έκπλη-

3. Ζώρξ Λαμπικά: Qu' est-ce que la philosophie marxiste? Παρίσι, εκδόσεις Editions sociales, 1962.

4. Ζώρξ Λαμπικά: Le statut marxiste de la philosophie, Βρυξέλλες, εκδόσεις Complexe, 1976.

ρωνε αυτές τις συνθήκες, ούτε η Σοβιετική Ένωση περισσότερο απ' ό,τι οι λαϊκές δημοκρατίες, ή Κίνα, το Βιετνάμ, ή Κορέα, ή Κούβα ή η Άνγκόλα. Η σημερινή κατάρρευση ορισμένων από τα προαναφερθέντα καθεστώτα συνιστά μία κατεπείγουσα πρόσκληση να επανέλθουμε στην ιστορία τους και στις μορφές ανάπτυξής τους, ώστε να εκτιμήσουμε και τη σημερινή τους κατάσταση και τις ένυπαρχουσες σ' αυτή δυνατότητες, κατά περίπτωση.⁵ Μία παρόμοια υπόθεση δέν παρουσιάζει καμιά γνησιότητα, εκτός εάν ακολουθήσουμε τη λογική της με την μεγαλύτερη αυστηρότητα. Δέν θά τό επιχειρήσουμε εδώ. Θά υποδείξουμε ό,τι θά επέτρεπε να λογαριάσουμε, μεταξύ άλλων, την τεράστια ελπίδα που έμφύσησε στον πλανήτη ή 'Οκτωβριανή Έπανάσταση και, στό διάβα της, την «οικοδόμηση του σοσιαλισμού», συμπεριλαμβανομένων των άβλεψιών, σαν τό αντίτιμο για τη «νεότητα του κόσμου». Δέν μπορούμε ακόμα να εκτιμήσουμε την άπώλεια αυτής της ελπίδας. Σίγουρα αυτή δέν είναι ή μικρότερη ζημιά από την πτώση των «χάρτινων πύργων», που για τόσο μεγάλο διάστημα και συγκαταβατικά χαρακτηρίζονταν ως καθεστώτα «όλοκληρωτικά». 'Ο υπόγειος (άντεργκράουντ) ή κριτικός μαρξισμός, όσο τον άφορα, παραμένει προς άποκατάσταση, παραχωμένος κάτω από την χυδαιότητα. Θά άρκουσε να υπενθυμίσουμε ότι δέν καθυστέρησε καθόλου, πλην των γεγονότων, όπως άλλωστε κι όλος ό κόσμος, τουλάχιστον στην ύλιστική άνάλυση των συνθηκών κατάρρευσης.

2. Κριτική του παραγωγισμού

'Ας άρχίσουμε σκουπίζοντας μπροστά από την πόρτα μας. Δέν θά χαρισθούμε καθόλου ούτε στον παλιό εύρωκεντισμό. Από τον 18ο αιώνα, ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής άρχισε να επιβάλλεται σιγά σιγά σ' όλο τον πλανήτη, όρμώμενος από τις εύρωπαϊκές μητροπόλεις —Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία— κατόπιν τις βορειοαμερικανικές και τέλος τις άσιατικές (τήν 'Ιαπωνία, Νότιο Κορέα και λοιπά). Οι βιομηχανικές επαναστάσεις, οι ναυτικές κατακτήσεις, ή ανάπτυξη των έμπορικων σχέσεων και της εκμετάλλευσης του πλούτου όλων των ηπείρων, που άρχισαν από τις ιταλικές, ισπανικές και όλλανδικές δυνάμεις, εξασφάλιζαν την χωρίς άντιρρήσεις νίκη του πιό κατακτητικού τρόπου ανάπτυξης και, μαζί του, της φιλοσοφίας του, της επιστήμης του, της θρησκείας του, κοντολογίς της πολιτισμικής του άκτινοβολίας. 'Ενας νέος χρυσός αιώνας έμφανιζόταν, που δίπλα του δέν μετρούσε καθόλου ούτε ή υποδούλωση όλόκληρων έθνών ούτε ή καταστροφή και ή λεηλασία των τρόπων ύπαρξής τους ούτε ή άποικιοκρατία, ή σκλαβιά και οι μορφές ένταξης, στρατιωτικές, άστυνομικές και δικητικές, που υποδούλωναν εκατομμύρια ανθρώπων. Νά, χωρίς άμφιβολία, αυτό που είναι πασίγνωστο αλλά έχουμε υποχρέωση να θυμηθούμε σήμερα: γεννηθήκαμε απ' αυτή τη λάσπη.

5. Ζώρζ Λαμπικά: άρθρα «Le communisme enfin estai possible?» και «Du marxisme vivant», στό περιοδικό M, άρ. 36, Μάρτιος - 'Απρίλιος 1990 και άρ. 38-39, 'Ιούλιος - 'Ιούλιος 1990.

'Ο θριαμβευτισμός κυριαρχούσε κατ' άρχήν και επί μακρόν. Στή συνείδηση των κυρίων, προφανώς, αλλά επίσης και σ' αυτή των νικημένων. 'Ας θυμηθούμε τη δικαίωση μέσω των έντονων αντιθέσεων: πολιτισμός και βαρβαρότητα· πρόοδος, αυτός ό νέος θεός, και στασιμότητα ή καθυστέρηση. Διαφωτισμός και σκοταδισμός· επιστήμη και άγνοια· ιστορία και «κοινωνίες χωρίς ιστορία»· άνώτερος πολιτισμός (γραπτός) και ύποπολιτισμός (προφορικός)· όρθός λόγος και «πρωτόγονες νοοτροπίες»· δίκαιο και έθιμα· τεχνολογίες κι εμπειρικές πρακτικές ή «πρωτόγονες»· άστικό και άγροτικό. 'Εχω ακόμα στό μυαλό μου τις εικόνες των «άγαθών άγρίων» της παιδικής μου ηλικίας που δέν τις έσβησα παρά έφηβος, διαβάζοντας τό Συμπλήρωμα του Ντιντερό στό ταξίδι του Μπουγκενβιλ...

Αυτό που άποκαλείται παραγωγισμός, με την πεζή έννοια που καλύπτει την άποδοχή του μοιραίου, γνώρισε επίσης δύο στάδια.

Σ' ένα πρώτο στάδιο, παρέπεμψε στις τεράστιες δυνατότητες αύξησης των έμπορευμάτων, θά λέγαμε εύχαρίστως στό «πλούτη». Προμηνούσε, χάρις στον έκμηχανισμό, μία τέτοια διεύρυνση των παραγωγικών δυνάμεων, που θά 'φτανε από μόνη της να ίκανοποιήσει όλες τις άνάγκες της άνθρωπότητας και να εξασφαλίσει την εύημερία της. 'Ο Μάρξ δέν ήταν ό τελευταίος που έγκωμίασε έντονα, στό *Μανιφέστο*, την άστική τάξη που επαναστατικοποιούσε διαρκώς, έλεγε, τά μέσα παραγωγής. 'Αρκοΰσε, με την άκαταμάχητη όξυνση της πάλης των τάξεων, να σπάσει ό κλοιός των έτοιμόρροπων σχέσεων παραγωγής για να περάσουμε σε μία δημοκρατία άνώτερης μορφής και να εισέλθουμε σε μία πρόοδο χωρίς τελειωμό. 'Η επιστήμη, σαν πρώτη παραγωγική δύναμη, χρεώθηκε με όλες τις ελπίδες. 'Ελπίδες που έρχονταν από μακριά, άκόμη πιό μακριά κι από τον πολιτισμό μας, με τη μορφή εκείνου του Προμηθέα που χαιρετίστηκε από τον Μάρξ στή διδακτορική του διατριβή· μαζί με τον Καρτέσιο, που ήθελε να κάνει τον άνθρωπο «κύριο και κάτοχο της φύσης» κι ένθουσιαζόταν με τά πρώτα αυτόματα· μαζί με τον Σαίν - Σιμόν και τη Σχολή του που διαπερνούσε ήπειρους. Τέλος, μαζί με την προοπτική «οικοδόμησης του σοσιαλισμού» που ακολουθήσε την επανάσταση της 17 'Οκτωβρίου. 'Ο πυρσός του διαφωτισμού άλλαζε χέρια. Περνούσε στό χέρια του προλεταριάτου, τό μόνο ίκανό να φωτίσει τό σύμπαν. Πώς να μην έπικαλεσθούμε εδώ χωρίς συγκίνηση τά κύματα ένθουσιασμού που ξεσήκωνε κάθε έπιτυχία της σοβιετικής έξουσίας: βιομηχανικά συγκροτήματα, έκτροπές ποταμών, μείωση των έρήμων περιοχών, κατάκτηση της άπρόσιτης Σιβηρίας, κολεκτιβοποίηση της γής. Από τά «κομμουνιστικά Σιάββατα» του Λένιν ως την κρουτσοφική πρόκληση για την αύξηση της παραγωγής καλαμποκιού, περνώντας από τους τόνους του σταλινικού χάλυβα, λαοί «ήρώων έργασίας» σφυροκοπούσαν καθημερινά τη μπουρζουαζία και τον καπιταλισμό στό δικό τους γήπεδο. 'Η υπόθεση Λυσένκο μπορούσε κάλλιστα να φανερώνει μία άγυρτία στό μάτι όρισμένων λεπτολόγων βιολόγων, δέν θά μείωνε όμως καθόλου τη νίκη της σοσιαλιστικής επιστήμης στον γεωργικό και κτηνοτροφικό τομέα. Τό μέλλον φάνταζε λαμπρό.

Καί ό σεβασμός τής φύσης, ή προστασία τοῦ περιβάλλοντος; Ἐξασφαλίζονταν, ἀναμφίβολα, κάτω ἀπό ἄριστες συνθήκες: καθαρά νερά καί καθαρές βιομηχανίες. Θυμάμαι νά τό 'χω διαβάσει παλαιότερα μέσα σέ σοβαρά βιβλία Σοβιετικῶν ἐπιστημόνων πού παρεῖχαν κάθε διαβεβαίωση γι' αὐτό. Αὐτές οἱ ἐγγυήσεις παρέμειναν στίς σελίδες τῶν βιβλίων...

Ἡ ἐποχή αὐτῶν τῶν ψευδαισθήσεων πέρασε. Οἱ πιά νέοι μεταξύ μας δέν θά συγκρατήσουν στή μνήμη τους παρά μόνον ἐκείνες τίς ἀποτρόπαιες εἰκόνες ἀπό τίς «χώρες τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ», πού ἔδειξε πρόσφατα ἡ τηλεόραση σ' ὅλο τόν κόσμο: ἐρειπωμένα βιομηχανοστάσια, ἐπαναχρωσμένα χρώαφια, ἀσφυκτιούσες πόλεις, νεκρά ποτάμια, ἀνασφαλεῖς μονάδες παραγωγῆς ρεύματος. Πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε, ὑποχρεωτικά, ὅτι ἡ Ἀνατολή δέν γλίτωσε ἀπό τήν οἰκολογική κρίση. Ἄς εἶμασθε ἀκριβοδίκαιοι, αὐτή ἦταν (εἶναι) χειρότερη ἀπ' ὅ,τι στή Δύση, παρ' ὅλο πού ἡ κλίμακα εἶναι μικρότερη, ἡ γραφειοκρατία καί ἡ τεχνοκρατία τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν δέν περιορίστηκαν στίς ἀποφάσεις τους ἀπό καμιά διαμαρτυρία, προερχόμενη ἀπό τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν, ἀπό καμιά ἀντεξουσία. Σ' αὐτό τό πεδίο, ἐπίσης, ἡ ἀπουσία δικαιωμάτων καί ἐλευθεριῶν ἔπαιξε ἕναν ὀπισθοδρομικό ρόλο ὡς πρός τίς ἀστικές δημοκρατίες. Πρέπει νά συγκρατήσουμε ἕνα σκληρό μάθημα: Τόσο στήν Ἀνατολή ὅσο καί στή Δύση ἐπρόκειτο γιά τό ἴδιο παραγωγιστικό πρότυπο, γιά τό ἴδιο «ιδανικό» ἀνάπτυξης, τήν ἐπίσπευση, σέ ὑποανάπτυκτα θεμέλια, καί ἐπιπλέον τό ἀνταγωνιστικό πνεῦμα. Θά μπορούσε κανεῖς νά ἀποδείξει ὅτι δέν ἦταν διαφορετικά τά πράγματα, ὅσον ἀφορᾷ τό ρόλο τοῦ κράτους καί τῶν μηχανισμῶν του ἢ τή διαχείριση τῆς οἰκονομίας, συμπεριλαμβανομένης τῆς ἀγορᾶς καί τῆς ὑποαπασχόλησης. Αὐτό ὅμως εἶναι ἕνα ἄλλο ζήτημα.

Πάντως, ὁ παραγωγισμός ἀποκαλύπτει τό πραγματικό του πρόσωπο καί τήν οὐσιαστικά καπιταλιστική φύση τῆς λογικῆς του κατά τή ἐποχή τῆς «παγκόσμιας οἰκονομίας» καί τῶν πολιτικῶν «ἀπορρυθμίσεων» πού ἐπιχειρήθηκαν ἐντονα στίς ὑπερναπτυγμένες χώρες: παραγωγή γιά τήν παραγωγή, παραγωγή γιά τό κέρδος καί τή μεγιστοποίησή του, πού συνοδεύεται καί ἐνισχύεται ἀπό τήν ἰδεολογική τῆς ἐγγύηση, τήν παγκοσμιοποίηση τῆς ἐμπορικῆς συνείδησης, ἢ, ἂν προτιμάτε, τήν «common marketisation of international relations», ὅπως λέει ἕνας (ὁ γνωστός) Φουκουγιάμα.⁶ Τέτοιο εἶναι τό πρότυπο, τό παράδειγμα ἀπό τό ὁποῖο ἐμπνέονται οἱ χώρες πού προσπαθοῦν νά ἀπελευθερωθοῦν ἀπό τίς σταλινικές δομές τους καί γιά τό ὁποῖο χθές δέν ἦταν παρά οἱ μικρῆς ἀξίας ὑποθεράποντες. Ἡ ἐπιθυμία τους (σοσιαλισμός ἢ μπανάνες), ὅσο νόμιμη κι ἂν φαντάζει, δέν εἶναι καθόλου λιγότερο ἐγγεγραμμένη μέσα στή λογική πού ἤδη τίς διαπερνοῦσε, τόν παραγωγισμό, καί ἡ ὁποία δέν θά παραλείψει, μέσα ἀπό ἀντιφάσεις ἀκόμα ἄγνωστες στή δική τους πραγματικότητα, νά δώσει τόν τόνο τῆς. Ἐμεῖς γνωρίζουμε ὅτι θά τόν ὑψώσει.

3. Τό ζήτημα τῆς ἐναλλακτικῆς προοπτικῆς

Τό ζήτημα ἔχει ὅπωςδῆποτε τεθεῖ. Δέν ἔχει λυθεῖ. Ἡ χωρῶν τῶν φωνῶν πού τό δίνουν ὡς τέτοιο δέν ἀλλάζουν τίποτε. Οἱ προφάνειες ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται δέν εἶναι τυφλωτικές παρά μόνο γιατί εἶναι ἀπατηλές. Ἡ ἐνθουσιάζουσα εἰκόνα τῆς πτώσης τοῦ Τείχους τοῦ Βερολίνου καί ἡ ἀποτρόπαιη εἰκόνα τοῦ θανάτου τῆς λίμνης Ἀράλης εἶναι μᾶλλον συμπληρωματικές παρά ἀντιθετικές. Σημαίνουν πράγματι τή νίκη ἑνός καί μόνο συστήματος. Στή Δύση, τό γνωρίζουμε καί ἀγαλλιάζουμε χωρίς καμιά ἐπιφύλαξη.

Στήν 'Ανατολή, ὑπομένουν, ἐνίοτε χωρίς δυσaréσκεια. "Ας θυμηθοῦμε τόν Στάλιν, πού τό 1931 θύμιζε τή συνταγή τοῦ Λένιν: «"Η ὁ θάνατος ἤ νά φθάσουμε καί νά ξεπεράσουμε τίς προηγμένες καπιταλιστικές χῶρες», καί τή σχολίαζε ὡς ἐξῆς: «Καθυστεροῦμε πενήντα ὡς ἑκατό χρόνια ἀπό τίς προηγμένες χῶρες. Πρέπει νά διανύσουμε αὐτή τήν ἀπόσταση σέ δέκα χρόνια. "Η θά τό πετύχουμε ἤ θά συντριβοῦμε». ⁷ Τό παράγγελμα ἔγινε ἀποδεκτό ἀπ' ὅλες τίς «σοσιαλιστικές» χῶρες. Τό ζευγος καταδίωξη - καθυστέρηση ἔδειχνε καθαρά τό πρότυπό του: τόν καπιταλιστικό παραγωγισμό καί τίς μεθόδους του: τά βιαστικά βήματα πού δέν ἐνοχλοῦνταν περισσότερο γιά τή συγκατάθεση τῶν ἔργων ἀπ' ὅ,τι γιά τίς φυσικές ἰσοροπίες. Οἱ σημερινοί ὑποστηρικτές τῆς περεστρόικα ἐπιβεβαιώνουν αὐτή τή γραμμή. Θεωρώντας τή ΝΕΠ ὑπεύθυνη «γιά τό θρίαμβο τοῦ σταλινικοῦ προτύπου» ⁸ καί γιά τή «σύγκλιση τῶν δύο συστημάτων», δέν θεωροῦν παρά «τήν ἀκόλουθη ἐναλλακτική προοπτική: "Η ἕνας σοσιαλισμός τῆς οἰκονομίας καί τοῦ ἐμπορίου, ἤ ἕνας σοσιαλισμός ἐξω-οἰκονομικός, τῶν διοικητικῶν ἐντολῶν καί τῶν στρατοπέδων». ⁹

'Η ἀπολογία τῆς ἀγορᾶς καί τῆς δημοκρατίας δέν προκύπτει καθόλου ἀπ' αὐτό τό πλαίσιο. 'Η ἀγορά, ἀντικείμενο τόσων ἐγκωμίων, δέν κάνει θαύματα. Στή Δύση, ἐκτός τῶν κακοπίστων, γνωρίζουμε ἀπό μεγάλη ἐμπειρία ὅτι αὐτή ταυτίζεται μέ τή μεγιστοποίηση τοῦ κέρδους καί προϋποθέτει τήν ἰδιωτική ἰδιοποίηση τῶν μέσων παραγωγῆς καί διανομῆς. Στήν 'Ανατολή περιμένουν, μέσα σέ μία δικαιολογημένη ἀνυπομονησία, τήν ἄφθονη καί διαφοροποιημένη κατανάλωση ἀλλά ἐξίσου τήν ἀλήθεια τῶν τιμῶν, τῶν χρημάτων καί τῆς ἀπασχόλησης, καί οἱ πιά διοικητικοί ὑπολογίζουν ἤδη τό τί θά κοστίσουν σέ οἰκονομική ἐξάρτηση, σέ νέα πρότυπα παραγωγικότητας, σέ πληθωρισμό, σέ ἀνεργία καί σέ κρίσεις. 'Η ἀντίθεση τῆς ἀγορᾶς στόν σχεδιασμό εἶναι πολύ ἀπατηλή. Οἱ φιλελεύθερες κοινωνίες δέν ἀγνοοῦν τά σχέδια καί τόν προστατευτισμό περισσότερο ἀπ' ὅτι οἱ σοσιαλιστικές κοινωνίες δέν ἀγνοοῦν τήν ἀγορά, κάτω ἀπό τίς ἐσωτερικές μορφές της, τίς «παράλληλες», καθώς ἐπίσης καί κάτω ἀπό τίς ἐξωτερικές μορφές της, ἀπό τή συνεργασία γιά τά δημοκρατικά ὡς τίς κοινοπραξίες (joint ventures). Τό ἄνοιγμα στήν ἀγορά, ὅπως τό βλέπουμε στήν Κίνα, συμβιβάζεται ἀπόλυτα μέ μία αὐταρχική γραφειοκρατία. Εἶναι γνωστά τά φτωχά ἀποτελέσματα πού ἔδωσε, στή Γιουγκοσλαβία, ὁ γάμος τοῦ σχεδιασμοῦ καί τῆς ἀγορᾶς. 'Απ' αὐτή τήν ἄποψη, τό πεδίο δέν εἶναι καθόλου παρθένο. Γενικότερα, πρόκειται γιά τήν ἀναζήτηση τοῦ ρόλου πού ἀρμόζει στήν οἰκονομία. Τό νά ἀπομονώσουμε τήν οἰκονομία, ἐν ὀνόματι ἐνός ἀπλο-

ποιητικοῦ ὕλισμοῦ, νά τήν περιορίσουμε σέ συνταγές ἤ τεχνικές, ὅσο διευρυμένες κι ἄν εἶναι (σχεδιασμός), συνιστᾶ τήν πιά ἰσχυρή τάση. Αὐτή ἡ τάση ἦταν κυρίαρχη μέσα στόν μαρξισμό ἀπό τήν ἐποχή τῆς Δευτέρας Διεθνούς, καί κατέστη ὁ ἀπόλυτος κανόνας ἀνάπτυξης τήν περίοδο τοῦ σταλινισμοῦ. Συνταιριάστηκε ἔκτοτε μ' ὀποιαδήποτε ἀντίληψη τοῦ κόσμου, ὑποτάσσοντας τούς ἐργάτες στίς ἐπιταγές τῆς παραγωγῆς, οἱ ὁποῖες ἀποφασίζονταν ἐρήμην αὐτῶν. Οἱ ἀποφασίζοντες τήν σοβιετική σχεδιοποίηση δέν εἶναι, σ' αὐτό τό σημείο, διαφορετικοί ἀπό τούς δικούς μας τεχνοκράτες. Γιά τόν Μάρξ, ὅμως, αὐτό τό ἴδιο τό κεφάλαιο ἦταν μία κοινωνική σχέση, καί ὁ Λένιν ἐπιθυμοῦσε τήν ὑποταγή τῆς οἰκονομίας στήν πολιτική. 'Η τομή διαχωρισμοῦ ἀπό τό κοινωνικό, πού συντηρεῖ τήν ἀλλοτρίωση τῆς ἐργασίας καί κατά συνέπεια ἐκεῖνη τῶν ἀνθρώπων, ἀναδιπλασιάζεται στήν τομή μεταξύ γραφειοκρατικῆς ἐντολῆς καί παθητικότητας τῶν ἔργων. 'Η 'Ανατολή δέν ἔχει, ἐδῶ, νά ζηλέψει τίποτε ἀπό τή Δύση, ἐκτός τοῦ ὅτι στίς καπιταλιστικές χῶρες δέν μπορεῖ νά μηδενίσουμε τήν ἐπιτηδευμένη ἐνσωμάτωση πού εὐνοεῖ τό παιχνίδι τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας, μ' ἄλλα λόγια τή συναίνεση. Οἱ κρίσεις πού ἐπιβάλλουν τήν αὐταρχικότητα, τίς θυσίες καί τήν ὀπισθοχώρηση τῶν κοινωνικῶν κατακτήσεων γίνονται ἀποδεκτές καί βιώσιμες, χάρι τῶν ἰδεολογικῶν μανδάλώσεων πού μεσολαβοῦν, ὡς ἀναπόφευκτες. Οἱ συνδικαλιστικοί μηχανισμοί ρύθμισης καί ὁ ἐκ νέου περιορισμός τῶν περιθωρίων τῆς ὑπεραξίας, πού ἀπολαμβάνουν οἱ ἐργάτες στή Δύση, πρέπει ἐπίσης νά ληφθοῦν ὑπόψη. Θά υπάρξουν ἀλλαγές; Λένε ὅτι ἡ Κίνα θά ἀρχίσει τή μεταρρύθμισή της μέσω τῆς οἰκονομίας, ἡ ΕΣΣΔ μέσω τῆς πολιτικῆς. Μπορεῖ, ἀλλά στή δεύτερη περίπτωση, ἡ συνείδηση τῶν διαθέσεων ἀπό πάνω καί τῶν ἐπιθυμιῶν ἀπό κάτω δέν φαίνεται νά πετυχαίνει· καί στίς δύο περιπτώσεις, ὁ παλιός οἰκονομισμός δέν ἔχει καταθέσει τά ὅπλα, μέχρι νευτέρας. Οἱ διακηρύξεις τοῦ τύπου «νίκη τῆς αὐτοδιαχείρισης» ('Αντρόπωφ) ἤ «ὄλη ἡ ἐξουσία στά σοβιέτ» (Γχορμπασώφ) δέν εἶναι παρά φραστικά περιτυλίγματα.

"Όσον ἀφορᾶ τή δημοκρατία, ἀφοῦ διαπομπεύτηκε γιά δεκαετίες ἀπό τίς σοσιαλιστικές χῶρες, ὡς ἀστική καί τυπική, ἀποτελεῖ σήμερα ἀντικείμενο ἀχαλίνωτης ἐπιθυμίας ἀπ' αὐτές. Περνοῦν, ἔτσι, ἀπό τήν ἀπόρριψη χωρίς κριτική στήν προσκόλληση χωρίς κριτική. 'Η ἄρνηση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καί τοῦ κράτους δικαίου ἦταν χωρίς διϊστάμενες ἀμφισβητήσεις, αὐτό τό τυπικό ἔριχνε τό βάρος του ὑπέρ τῶν πραγματικῶν ἐλευθεριῶν, πού ξέρουμε πόσο σπάνιζαν στήν 'Ανατολή. 'Εντούτοις, νομιμοποιεῖται αὐτή ἡ πλήρης ἀντιστροφή στάσης; 'Η δημοκρατία δέν κάνει περισσότερο θαύματα ἀπ' ὅσα ἡ ἀγορά, μέ τήν ὁποία τήν συγγέουν ἐξίσου, τόσο στήν 'Ανατολή ὅσο καί τή Δύση. Τό ἰσοζύγιο τῆς δικῆς μας ὑπάρχουσας τάξης πραγμάτων δέν προσφέρει, ἀντίθετα, παρά ἐλάχιστο ὕλικό γιά νά ἀγαλλιάσει κανείς, καί τό καταστικτο τῶν ἐλευθεριῶν εἶναι μακρῦ. Ποιός ἀπολογισμός τῆς «δημοκρατίας ὀρθά κοφτά», γιά τήν ὁποία ὁ Λένιν ἤδη ἔλεγε ὅτι δέν ἦταν παρά ἡ φιλελεύθερη μάσκα τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας, θά μπορούσε νά ὑπερασπισθεῖ στά σοβάρια τῆν περίπτωσή μας; Οἱ δυτικές δημοκρατίες μας ἀσθενοῦν. 'Η διάγνωση παραδίδει στήν ἐκπνοή τοῦ αἰῶνα ἕναν ἀπό τούς πιά ἀνησυχητικούς

6. Φουκονγιάμα: Τό τέλος τῆς ἱστορίας, The national interest, καλοκαίρι 1989.

7. I.B. Στάλιν: Ζητήματα Λενινισμοῦ, Παρίσι, ἐκδόσεις Editions sociales, 1947, σελ. 38. 'Ελληνική ἐκδοση.

8. V. Kisselev: «Socialisme et communisme», Πενήντα ἰδέες πού τράνταξαν τόν κόσμο, Παρίσι, ἐκδόσεις Payot, σελ. 325.

9. X. Sirotkine: «Doctrine de la révolution prolétarienne mondiale (NEP)», στό ἴδιο, σελ. 84.

10. Βλέπε μεταξύ ἄλλων «Le triomphe des inégalités», Le Monde diplomatique, Σεπτέμβριος 1989 καί τό Rapport du Centre d' étude des revenus et les coûts (στή Μόντ, 23 Νοεμβρίου, 1989).

καταλόγους κακῶς κειμένων πραγμάτων. Ἡ σμίλευση ἀνισοτήτων κάθε εἶδους, προκειμένου περί περιουσίας, ἀπασχόλησης, φόρων, ὑγείας, γνώσης, μεταξύ φύλων καί μεταξύ πολιτισμῶν,¹⁰ πιστοποιεῖ αὐτή τή διαπίστωση ὅτι οἱ πλούσιοι εἶναι ὄλο καί περισσότερο πλούσιοι καί οἱ φτωχοὶ ὄλο καί περισσότερο φτωχοί. Οἱ μορφές κυριαρχίας ἐνισχύονται καί τονίζονται μέ μία συσσώρευση ἀγαθῶν, μέσων παραγωγῆς, κοντολογίς, μέ «προόδους» ἄνευ προηγουμένου. Αὐτές οἱ ἀποκαλύψεις τῆς ἐποχῆς μας, «ἡ μεγάλη φτώχεια», ἡ πείνα καί ἡ δυστυχία τοῦ Τρίτου Κόσμου, καταδικασμένου ἀπό τήν ἀδυναμία νά πληρώσει τό χρέος του, εἶναι τό σκληρό ταίρι τῆς χρηματιστηριακῆς εὐημερίας ἢ τῆς ἡρεμίας στήν Εὐρώπη. Τό κράτος δικαίου ἀποκρύπτει ὅλες τίς διακρίσεις καί τήν ἄσκηση μιᾶς ταξικῆς δικαιοσύνης. Τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, πού γιορτάστηκαν τόσο στή Γαλλία ἐπ' εὐκαιρία τῶν διακοσίων χρόνων ἀπό τήν ἐπανάσταση τοῦ '89, ἀρκοῦνται τό πολύ στά «ὄρια ἀνοχῆς» πού τίθενται στούς μετανάστες καί στήν ἐμπορευματοποίηση τοῦ αἵματος καί τῶν ὀργάνων τῶν πιά ἀποκλήρων. Διακηρύσσουμε μέ μεγάλο θόρυβο ἕνα χάρτη δικαιωμάτων τοῦ παιδιοῦ, ὅταν 40.000 ἀναμεταξύ τους πεθαίνουν καθημερινά. Ἡ βασιλεία τοῦ κερδοσκοπικοῦ κεφαλαίου διπλασιάζεται ἀπό τήν ἐγκληματικότητά του, στό βαθμό πού δέν εἶναι δυνατόν νά διαχωρισθοῦν τό «καθαρό» χρῆμα (τῆς ἐργασίας, τῆς παραγωγῆς) καί τό «βρώμικο» χρῆμα (τῶν ναρκωτικῶν, τῆς πορνείας, τῶν συμμοριῶν). Ἡ νέα «προδοσία τῶν ταγῶν», πού βλέπει τήν εὐρωπαϊκή διανόηση νά συναθροίζεται μαζικά στά σοσιαλδημοκρατικά ἐπιτελεῖα, κλείνει τά μάτια σ' ἕναν πολιτικό ἀποκλεισμό πού ἐπιταχύνεται, ἀπό ψηφοφορία σέ ψηφοφορία. Μέσα σέ μία Γαλλία πού μερικοὶ δέν διστάζουν νά τήν ἀποκαλέσουν *Δημοκρατία τῆς Μπανανίας*,¹¹ τό σύστημα πού εὐνοεῖ τήν ἐκτελεστική ἐξουσία καί ἐπαγγελοποιεῖ τήν ἄσκησή της («ἡ πολιτική τάξη») εἶναι τό ἴδιο πού ἀποβάλλει τοῦς «παθητικούς πολίτες» του ἀπό τήν πολιτική διαμάχη, ἐνώ οἱ ρατσιστικές καί νεοφασιστικές ἰδεολογίες συνιστοῦν μία λαϊκή βάση. Δέν κοστίζει τίποτα νά βεβαιώσει κανεὶς ὅτι «οἱ ρίζες τῶν οικονομικῶν ἀνισοτήτων λίγο σχετίζονται μέ τίς νομικές καί κοινωνικές δομές τῆς κοινωνίας μας, οἱ ὁποῖες παραμένουν ἐξισωτικές καί μετρίως (sic) ἐπαναδιανεμητικές» ἢ ὅτι ἡ κατώτερη θέση τῶν μαύρων στίς ΗΠΑ δέν εἶναι παρά ἕνα κληρονομημένο ἀπό τή δουλεία ἐπακόλουθο, χωρίς σχέση μέ τόν φιλελευθερισμό...¹²

Τό νά θεωρήσουμε, συνεπῶς, ὅτι ὁ φιλελευθερισμός, ἀκόμα καί ὁ διευθετημένος, δηλαδή ἡ ἀγορά καί ἡ δημοκρατία μας, θά μπορούσε νά ἐκπροσωπήσει τήν εναλλακτική προοπτική στά γραφειοκρατικά καθεστῶτα εἶναι ἀπατηλό. Δέν θά καταφέρουμε, πάντως, νά κουκουλώσουμε τό ὅτι αὐτή ἡ ἀποψη ἔχει πάντοτε τή δύναμη ἑνός ὑποχρεωτικοῦ περάσματος καί ὅτι θά εἶναι διαρκείας. Γιά τόσο, σέ κάθε περίπτωση, διάστημα πού δέν θά ἐξετάζουμε ἀνατέμνοντας τίς ἐμπειρίες καί τοὺς ταξικούς ἀγῶνες. Ὁ Γκέοργκ Λούκατς τό εἶχε ὑποδείξει σωστά (τὴν ἐπαύριο τῆς ἐξέγερσης τοῦ '68, πού μένει ἀκόμα νά μᾶς μάθει πολλά). Στό ἀνολοκλήρωτο βιβλίό του, *Demokratisierung heute und morgen*,¹³ ἦταν στήν καρδιά τῆς ἐποχῆς μας, μέ προπορεία εἴκοσι ἐτῶν. Τό ἀντίδοτο τοῦ σταλινισμοῦ, ἀ-

ποδείκνυε, δέν εἶναι καθόλου ἡ ἀστική δημοκρατία ἀλλά ἡ σοσιαλιστική δημοκρατία, ἐκείνη πού προαισθάνθηκε ὁ Μάρξ καί ἐκείνη πού ἀποβλήθηκε τὴν ἐπαύριο τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης. Ὁ Πάπας κάνει, μέ τόν τρόπο του, τὴν ἴδια διαπίστωση. Ἀπευθυνόμενος ἀπὸ τὸ Μεξικό πρὸς τὸν Τρίτο Κόσμο, ἀποπέμπει μαζί καί «τόν ὕλιστικό μαρξισμό» καί «τόν φιλελεύθερο καπιταλισμό», καί ἐκθειάζει τὸν τρίτο δρόμο τοῦ... «ὀλοκληρωμένου οὐμανισμοῦ», πού εἶναι αὐτός τῆς Ἐκκλησίας.¹⁴ Οἱ φανατικοὶ μουσουλμάνοι τὸν ἀκολουθοῦν κατὰ πόδας, πρὸς ὄφελος τοῦ... Ἰσλάμ.

Ἡ *σύγκλιση* πού θέτει ἔτσι ἐπὶ τάπητος ἡ κατάρρευση τῆς Ἀνατολῆς παρουσιάζει ἕνα μεγάλο προτέρημα στό ὅτι, μέ τὴν ἐξαφάνιση τῶν «δύο στρατοπέδων» καί τοῦ ἀποκαλούμενου οικονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀπελευθερώνει πλήρως τὸν δρόμο γιά *μία καί μοναδική κριτική* πού ἀπευθύνεται πρὸς τὸ ἐφεξῆς κυρίαρχο σύστημα. Ἐπιπλέον συμφέρε νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι τό ἐν λόγω σύστημα, παρ' ὅλη τὴν «παγκοσμιοποίηση», ἡ ὁποία δέν ἀντιστοιχεῖ παρά στή σημερινή ἰσχύ του, δέν εἶναι ἐπεκτάσιμο σ' ὄλο τὸν πλανήτη. Προϋποθέτει, ἀπὸ τὴ φύση του, τὸν διπολισμό· δέν ὑπάρχει Βορρᾶς χωρὶς Νότο, ἀλλά ἡ κατάσταση εἶναι ἴδια στὸν Βορρά ὅπως καί στὸ Νότο, μ' ἄλλα λόγια συντήρηση καί ἐπιδείνωση τῶν σχέσεων ἐκμετάλλευσης. Παρομοίως, ἡ δημοκρατική ἀπαίτηση ἀποκτᾶ, αὐτὴ καθ' αὐτή, μιά παγκόσμια ἀξία. Ἐπιβάλλει ἕναν νέο πολιτικό ὀρθολογισμό πού ἐπιφορτίζεται νά ἀποδώσει τὴν πλήρη ἐννοιά τῆς στή «δημοκρατία» καί στήν κοινὴ ὑπόθεση. Ὀλόκληρη ἡ προοπτική τῆς εἶναι διαγεγραμμένη. Γιατί ἂν εἶναι ξεκάθαρο ὅτι μιά δημοκρατία πού ἀποκαθιστᾶ τοὺς *πολίτες* στή θέση τῶν *ὑποκειμένων* ἐκπροσωπεῖ μιά ἀναμφισβήτητη πρόοδο, αὐτὴ δέν παραμένει λιγότερο λαθραμένη καί «τυπική», πρέπει νά τό ξαναποῦμε, γιά ὅσο διάστημα δέν φτάνει ὡς τὴν ἀναγνώριση τῶν *παραγωγῶν* ὡς πολιτικῶν φορέων τῶν ἀποφάσεων καί τοῦ ἐλέγχου. Ἡ *κομμουνιστική* μετάβαση ἢ εναλλακτικὴ προοπτικὴ δέν εἶναι, κατ' αὐτὴ τὴν ἐννοια, πίσω μας, ἀλλὰ μπροστά μας. Αὐτὴ εἶναι ἐγγεγραμμένη ἀκριβῶς μέσα στήν παγκοσμιοποίηση, ὅπου τόσα σημάδια τὴν καθιστοῦν εὐανάνγνωστη, ἀπὸ τὴν ἀνάδυση νέων πολιτικῶν πεδίων ὡς τοὺς ἀγῶνες πού ἤδη διεξάγουν οἱ κυριαρχούμενοι. Αὐτό τό γεγονός μᾶς ἀπαγορεύει, ὅπως κι ἂν ἐμφανίζεται, νά σταυρώσουμε τὰ χέρια.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ, κλείνοντας, νά συγχαρῶ τοὺς διοργανωτῆς τῆς συνάντησής μας ἐπειδὴ διάλεξαν αὐτό τό γοητευτικὸ ἀμφιθέατρο Ρισελιέ. Πῆραν, ἔτσι, πονηρὰ ἐκ τῶν προτέρων τό μάθημα, γραμμένο πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια μας: «*Fluctuat nec marginatur*». (*Σημ. τ. μετ.*: «Κλυδωνίζεται ἀλλὰ δέν βυθίζεται»). Αὐτὴ ἡ φράση εἶναι ἔμβλημα τῆς πόλης τοῦ Παρισιοῦ καί ἦταν γραμμένη στήν ὀροφὴ τοῦ ἀμφιθέατρο Ρισελιέ τῆς Σορβόνης).

Μετάφραση: Βασίλης Ζουναλῆς

11. S. Coignard, J.-F. Lacan, Belfond, 1989.

12. *Φουκουγιάμα*: βλ. παραπομπή (6). Ἐπίσης «Réponse à mes contradicteurs», Commentaires, 50, 1990, σελ. 249.

13. Βουδαπέστη, 1985. Γαλλικὴ μετάφραση: Socialisme et democratisation, Παρίσι, Editions sociales, 1989.

14. Μόντ, 15 Μαΐου 1990.

Στόν άστερισμό του λαϊκισμού

του "Αγγελου Έλεφάντη*

Μιά ιδεολογία από τούς «έπάνω» για τούς «άπό κάτω»

Άπ' όσους άσχολήθηκαν μέ τόν λαϊκισμό, μόνο ό Άντώνης Λιάκος έπεσήμανε, άν και πολύ συνοπτικά, ότι ό λαϊκισμός είναι μία ιδεολογία που έρχεται από τούς έπάνω. Χαρακτηριστικά τονίζει:

«ή συνείδηση αυτή γίνεται λαϊκισμός όταν τήν οργάνωση της, τήν άνακατασκευή της και τήν έκ νέου διάδοση της άναλαμβάνουν οί από πάνω: οργανώσεις διανοουμένων, κόμματα ή κρατική έξουσία», κι ακόμη ότι «ή λαϊκιστική προσέγγιση από τήν πλευρά της έξουσίας αποτελεί μίαν άποσπασματική άνακατασκευή της λαϊκής αντίληψης»²⁴.

Τό ζήτημα έχει ιδιαίτερη σημασία για δύο λόγους. Πρώτον, άν ό λαϊκισμός είναι ιδεολογία που έρχεται από τούς έπάνω και επιβάλλεται στους κάτω, όπως πράγματι συμβαίνει, άν δέν είναι τοῦ λαοῦ αλλά για τό λαό, άν πρόκειται τελικά για άνακατασκευή και μετασχηματισμό λαϊκών αντίληψεων, τούτο σημαίνει ότι τό αποτέλεσμα του μετασχηματισμού δέν είναι παρά άλλοίωση των άρχικών λαϊκών αντίληψεων που τούς επιστρέφεται ως παρεφθαρμένη εικόνα του έαυτού τους. Γιατί τά άρχικά περιεχόμενα μόνο άν αποβάλουν τήν πολυφωνική διαφορετικότητά τους, μόνον έφ' όσον άποκτήσουν μία άδιαφοροποίητη ένότητα κι έναρμονισθούν διαχρονικά, άν αποβάλουν, έπομένως, τό συγκρουσιακό τους χαρακτήρα ένσωματώνονται στο λαϊκιστικό μοντέλο. Κάθε μετασχηματισμός λαϊκιστικού τύπου είναι άλλοίωση και παραφθορά των στοιχείων που τόν συναποτελούν.

Ό δεύτερος λόγος σχετίζεται μέ τούς πολιτικούς και τούς ιδεολογικούς όρους των λαϊκιστικών κωδικοποιήσε-

ων. Τά λαϊκά αίτήματα όρίζουν τό πρόβλημα. Η λαϊκιστική κωδικοποίηση και συνθηματολογία ισχυρίζεται ότι προσφέρει τή λύση που θά επέλθει μέ τή νομή της έξουσίας και τή χρησιμοποίηση του κράτους. Ός έκ τούτου αντιπροσωπεύει άναγκαστικά μία νέα σχέση κυριαρχίας επί του λαοῦ που μέλλεται νά προσχωρήσει ως άνενεργό ύποκειμένο - στήριγμα σε μία στρατηγική και τακτικές που άλλοι έχουν έπεξεργαστεί στο όνομά του και άντ' αυτού. Είδαμε αυτή τήν όλοσχερή έκχώρηση έξουσιών στον άπολιτικό ρόλο που άποδόθηκε στην πασοκική οργάνωση, αλλά και στή ρητορεία περί «λαϊκής συμμετοχής», που δέν ήταν τίποτε άλλο από έκπασοκισμός και ισχυροποίηση των κρατικών μηχανισμών.

Ό λαϊκισμός είναι πολιτική ιδεολογία έξουσίας, είναι ό τρόπος τελικά μέ τόν όποιο ό μικροαστισμός έρχεται και εγκαθίσταται στην έξουσία ως άντινομική άπάντηση σε μία κατάσταση κρίσης. Μέ τήν ιδεολογική χρήση του άποδίδει λόγο άποκτά μία έπίφαση λαϊκότητας που του άποδίδει οίκουμενικό χαρακτήρα, γίνεται ό λόγος όλου του λαοῦ ως άδιαφοροποίητης ταξικής οντότητας, παρωθώντας έκτός του πεδίου της πολιτικής τις έσωτερικές αντίφασεις, μεταφράζοντάς τις σε σχήματα άφηρημένα και άνενεργά. Για παράδειγμα έθνικό / ξενόφερτο, λαϊκό / έλιτίστικο, προνομιούχοι / μή προνομιούχοι. Η λαϊκιστική έξουσία αυτοτοποθετούμενη πάντα από τήν «καλή» πλευρά του μηχανιστικού ζεύγους νομιμοποιεί τήν πράξη της ως έκφραση της αυθεντικής λαϊκότητας, άπ' αυτήν άντλεί τούς νομιμοποιητικούς της τίτλους, άκριβώς, χάρη στην αντίθεσή της προς τήν «κακή» πλευρά του ζεύγους. Τό καλό και τό κακό είναι αυτόνομα πράγματα. Η λειτουργία του αυτόνότου ή της κοινής παραδοχής, αυτό τό «χαώδες συνονθύλευμα σκόρπιων αντίληψεων, όπου ό καθένας μπορεί νά βρει ό,τι θέλει» (Γκράμσι), έξασφαλίζει στή λαϊκιστική έξουσία τά πρόσχημα προοδευτικότητας και της λαϊκότητας, αλλά και συνάμα τό χαρακτήρα γενικής εκπροσώπησης όλου του λαοῦ, άφου είναι αυτή που από τή μία προσπίζει τά λαϊκά συμφέροντα, κι από τήν άλλη φέρεται ως κυματοθραύστης του κατεστημένου.

Δέν πιστεύω ώστόσο ότι ή λαϊκιστική αντίληψη αποτελεί «μίαν επανεπεξεργασία της ήθικης αντίληψης της οικονομίας και της κοινωνίας σε συνθήκες που ή επαναφορά της δέν είναι πλέον δυνατή»²⁵, όπως ισχυρίζεται ό Ά. Λιάκος, ακολουθώντας τό έρμηνευτικό σχήμα του Άγγλου ιστορικού Έ. Τόμσον. Τούτο θά έσήμαινε ότι τά λαϊκά στρώματα που άποδέχθηκαν τό ΠΑΣΟΚ διακατέχονταν από ένα ούτοπιστικό όραμα επιστροφής στον προβιομηχανικό και προκαπιταλιστικό κόσμο για νά προστατευθούν από τήν «άπο-ηθικοποίηση» της οικονομίας που επέβαλαν οί μηχανισμοί της άγοράς και της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Μέ μία, κατά γράμμα βέβαια, άνάγνωση των κοινωνικών αίτημάτων θά μπορούσε νά βεβαιώσει κανείς τήν ύπαρξη της συνείδησης που ό Έ. Τόμσον ονομάζει

* Προδημοσίευση από τό βιβλίο του Άγγελου Έλεφάντη, που πρόκειται νά κυκλοφορήσει σε λίγες μέρες στις εκδόσεις ό Πολίτης.

24. Άντώνη Λιάκου, «Περί λαϊκισμού», Ιστορικά, Ιούν. 1990, τεύχος 10, σελ. 26.

25. Άντώνη Λιάκου, Στο ίδιο, σελ. 28.

«πληβειακή» ή «συνείδηση τής ήθικης οίκονομίας», π.χ. οί αντίδράσεις στόν έξευρωπαϊσμό πού έκλαμβάνονται ώς άπειλή και άλλοτρίωση, ή διεκδίκηση προνομίων, ή προβολή συντεχνιακών αίτημάτων, ό πόλεμος τών έπιδοτήσεων, τών άπαλλαγών και τών κινήτρων. Ή κοινωνική όμως κριτική δέν διατυπώθηκε ώς ήθική άξίωση ούτε ώς νοσταλγία τής παλαιάς τάξης πραγμάτων. Ποιάς παλαιάς τάξης πραγμάτων άλλωστε, δηλαδή ποιās συνολικής κοινωνικής οργάνωσης πού κάποτε τά λαϊκά στρώματα νά τήν είχαν βιώσει ώστε νά έπιζητούν τήν έπαναφορά της; Του κοινοτισμού, ξεπερασμένου από δεκαετίες — αν ποτέ υπήρξε κι όσο υπήρξε —, τής χαμοζωής τής έπαρχίας, τής ασάλευτης ζωής του χωριού ή τής μιζέριας στίς λαϊκές γειτονίες τής πρωτεύουσας; Τά μικροαστικά στρώματα δέν προσδοκούσαν τό ξεπέραςμα του μικροαστισμού τους, αλλά αντίθετα τήν κατασφάλισή τους στή μικροαστική συνθήκη και στήν κοινωνική τους προαγωγή. Δέν έβλεπαν μιά επιστροφή στό παρελθόν, αλλά άγωνιούσαν για τήν κατάκτηση ενός καλύτερου μέλλοντος, ενός μέλλοντος ποιοτικά όμοιου μέ τό παρόν της. Ή άποψη πού φαίνεται ν' αποδέχεται ό 'Α. Λιάκος περί «πληβειακής κουλτούρας» συνεπάγεται ότι ή πολιτική έξουσία είναι κατά κάποιο τρόπο δέσμια τών λαϊκών αίτημάτων πού τά μεταπλάθει σε πολιτική, πράγμα πού, ώστόσο, δέν συνέβη. Αντίθετα, υπήρξε υποκατάσταση τών «ιδεών του λαού μέ τίς ιδέες τών ανθρώπων πού αναφέρονται στό λαό, αντικατάσταση του λόγου του λαού από τον λόγο εκείνων πού μιλάνε για τό λαό», όπως χαρακτηριστικά τόνισε ό Τίτος Πατρίκιος²⁶.

Ό λαϊκισμός δέν έχει κοινωνικό σχέδιο διακριτό. Ούτε ουτοπικό ούτε σοσιαλιστικό ούτε μεταρρυθμιστικό. Σέ μιά κατάσταση κρίσης, μέ έκδηλα άδιέξοδα και συνειδητοποιημένες δυσλειτουργίες του συστήματος, άπαντά μέ τή φανάκη τής πολιτικής βούλησης, μέ μιά βουλευσιαρχική έπαρση ότι ή νέα έξουσία, καθ' όσον λαϊκή άρα άνιδιοτελής, μπορεί νά «λύσει τό πρόβλημα». Λύση του προβλήματος είναι ό έαυτός της. Όπως και για άλλα ζητήματα και εδώ άνιχνεύεται μιά συγγένεια μέ άνάλογες πρακτικές πού είχαν επικρατήσει στό χώρο τής σταλινοποιημένης Άριστερας. Ό υπερτονισμός τής «πολιτικής βούλησης» είναι άνάλογος μέ τό σταλινικό δόγμα «τά στελέχη άποφασίζουν για τά πάντα»²⁷. Αυτή ή υπερπολιτικοποίηση τών κορυφών είναι ώστόσο υπεραπολιτικοποίηση τής βάσης. Μοιραία συνέπεια της, εκτός από τήν παθητικότητα τών μαζών πού θεωρούνται κατάλληλες μόνο νά έναποθέτουν τήν ψήφο τους και τήν ψυχή τους στήν κάληπτη όταν τούς ζητηθεί, συνεπάγεται και τήν άπολιτικοποίηση τελικά τών κοινωνικών ζητημάτων. Γι' αυτά έφευρίσκονται άενάως χειρισμοί

και μπαλώματα. Μάλιστα, όσο περισσότερο προβάλλεται ή πανάκεια τής πολιτικής βούλησης τόσο περισσότερο χλωμιάζει τό κοινωνικό σχέδιο για νά καταλήξει σε μιά διαχείριση τής υπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων, πράγμα πού εκφράστηκε μέ τήν έγκατάλειψη όλων τών «άνυποχώρητων» άρχικών συνθημάτων του ΠΑΣΟΚ. Ό λαϊκιστικός βολонταρισμός, άλλωστε, ήταν αυτός πού εξέθρεψε τίς πρακτικές του άυταρχικού κρατισμού και τά φαινόμενα άνομίας, διότι ή πολιτική βούληση, σε τελευταία άνάλυση, υποκαθιστά τήν αντικειμενικότητα τών θεσμών, αλλά και προδίδει μιά περιφρόνηση προς τό δικαίκο σύστημα. Έτσι τό ισχυρό κράτος εύκολα κατολισθαίνει στόν άυταρχισμό²⁸.

Ό λαϊκισμός ώστόσο ήταν ή πολιτική ιδεολογία πού ένοποίησε τά εκτεταμένα μικροαστικά στρώματα στό πολιτικό επίπεδο, επέτρεψε και επέβαλε μιά γενική εκχώρηση έξουσιών στόν άρχηγό και τήν ήγεσία του «Κινήματος». Έκει βρίσκεται ή ουσία του. Είναι ή πολιτική μορφή πού παίρνει ή έξουσία όταν τμήματα τών μικροαστικών τάξεων άναδεικνύονται στήν έξουσία.

Άπό κει και πέρα, εκφράσεις και ιδιαίτερα γνωρίσματα του λαϊκισμού είναι πολλά. Μπορεί νά του άποδοθεί πατερναλισμός, έθνικισμός, ξενοφοβία, τεχνοκρατισμός, αντιδιανοουμενισμός, πνεύμα συντεχνιακό, κρατισμός, άυταρχισμός. Μπορεί ακόμη νά του άποδοθεί ένας ρητορικός αντιμπεριαλισμός κι άντικαπιταλισμός, ένα αίτημα κοινωνικής δικαιοσύνης πού δέν είναι τίποτε άλλο από τό αίτημα κοινωνικής προαγωγής και έξασφάλισης τών μορφωμένων μικροαστικών στρωμάτων είτε οί έξισωτικές και άντιπλουτοκρατικές τάσεις μέ άντικείμενο τήν άναδιανομή τών εισοδημάτων, τή φορολογία και τήν άπόκτηση προνομίων συντεχνιακού τύπου. Άλλωστε κάθε κοινωνική διεκ-

26. Βλέπε παρέμβαση του Τίτου Πατρίκιου στή δημόσια συζήτηση περί λαϊκισμού πού οργάνωσε τό ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Δελτίο τής Έταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, τεύχος 6α, 1983, σελ. 11.

27. Πρόκειται για τήν περίβλητη ρήση του Στάλιν (1934) στήν όποία, νομίζω, συμπυκνώνεται όλος ό υποκειμενισμός και ό βολонταρισμός του σταλινισμού, πηγή τής άυθαιρεσίας και τής άυταρχικότητάς του.

28. Βλέπε Άριστόβουλου Μάνεση, «Ή εξέλιξη τών πολιτικών θεσμών στήν Έλλάδα», Ή Έλλάδα σε εξέλιξη, Έξάντας - Temps Modernes, 1986, σελ. 64.

δίχηση θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί λαϊκιστική ή συντηχιακή αν δέν προσδιορισθούν τά όρια καί ή ιδιοτυπία του λαϊκισμού. Ό καθέννας θά μπορούσε νά αναγνώσει έκφράσεις λαϊκισμού έδω ή εκεί, στήν πολιτική πράξη, στόν πολιτικό λόγο, στίς πολιτισμικές συμπεριφορές, ακόμη καί σέ πολιτιστικές έκδηλώσεις ή σέ λόγια καλλιτεχνικά δημιουργήματα, όπου, συχνά, άπαντώνται λαϊκιστικοί τονισμοί καί ιδέες σέ πολύ καθαρή μορφή.

Λαϊκιστικά προηγούμενα καί πολιτισμικά συμφραζόμενα

Έδω άκριβώς ένεδρεύει μιά παγίδα πού πρέπει νά τήν κουβεντιάσουμε. Στήν ελληνική ιστορία, από τόν περασμένο κιόλας αιώνα, υπήρξαν ιδεολογικά ρεύματα πού, έκ πρώτης όψεως, θά μπορούσαν νά χαρακτηρισθούν λαϊκιστικά γιατί όλα αναφέρονταν σ' έναν υπερβατικό λαό καί έξεθειάζαν τό περιούσιο καί τή μοναδικότητά του. Οί έθνικισμοί πού κατά καιρούς αναπτύχθηκαν άντλησαν, άκριβώς, άπ' αυτή τήν υπεραξίωση του ελληνικού λαού. Αίφνης, πότε ή νοσταλγία τής αυθεντικότητας καί τής χαμένης ουσίας του ελληνικού λαού θά οδηγήσει στή όμφαλοσκοπική περιστολή τής έλληνολατρίας, πότε ή προσδοκία αναβίωσης των χαμένων μεγαλείων τής φυλής θά τροφοδοτήσει τάσεις επιθετικές έως καί ρατσιστικές. Στήν πραγματικότητα, ό πειρασμός του έθνικισμού σαγήνευε πάντα τά πνεύματα, ήταν όμως, συνήθως, ένας έθνικισμός πού άντλούσε, κυρίως, από τήν έννοια του λαού κι όχι του έθνους, ίσως γιατί ή συγκρότηση του έθνους ήρθε καθυστερημένα καί μέσα από σχολιές όδούς, όπως καθυστερημένα ήρθε καί ή συγκρότηση του κράτους. Ένός κράτους πού, έπιπλέον, ή πραγματικότητά του δέν κάλυπτε τήν κατά πολύ ευρύτερη του ελληνικού λαού. Ό λαός μέ τή «μεγάλη ιστορία» δέν άντιστοιχούσε στή μίζερη πραγματικότητα του κράτους καί του συγκεκριμένου μικρού λαού πού αυτό περιέκλειε στήν έπικράτειά του. Έτσι μόνιμα θά έρχεται καί θά επανέρχεται ή ιδέα του Λαού μέ τό μεγάλο λάμδα, του λαού μέ τή γνήσια αυθεντικότητα, του διαχρονικού λαού τής ελληνικότητας καί του μεγάλου ελληνισμού. Η αναζήτηση τής άφθαρτης ουσίας του θά εμφανίζεται περιοδικά μέ τρόπο ιδεοληπτικό.

Η ελληνικότητα περιέκλειε στόν πυρήνα της άφ' ενός τήν αναζήτηση τής λαϊκής γνησιότητας, άφ' έτέρου τή νοσταλγία τής διαχρονικής έμμένειας του λαού. Έπ' αυτή τήν έννοια όλες οί έλληνοκεντρικές καί έλληνολατρικές έκφάνσεις έχουν τονισμούς πού θά μπορούσαν νά χαρακτηρισθούν «λαϊκιστικές», όπως άλλωστε καί χαρακτηρίστηκαν, είτε αναφέρονται στόν στοχασμό είτε στά πολιτιστικά δημιουργήματα είτε ακόμα καί σέ αναμορφωτικά πολιτικά σχέδια. Πολύ περισσότερο πού κάθε έλληνολατρική προβολή όρίζεται, συνήθως, άρνητικά, περιγράφει μιάν άπειλή έξωτερική πού παραφθείρει τή γνησιότητα του ελληνικού, διασπεί τήν παράδοση καί τή συνέχεια. Η αναζήτηση τής ιθαγένειας είναι συνάμα καταγγελία των έπέισακτων θεσμών, καταγγελία του δυτικόφερτου μιμητισμού καί του

κοσμοπολιτισμού. Τήν αυθεντικότητα τής ελληνικής λαϊκής ψυχής θά άπειλήσουν πότε οί πλουτοκράτορες, πότε οί έξ' Έσπερίας έκδυτικιστές (έσχάτως ονομάστηκαν «φωταδιστές»²⁹), πότε οί «πολιτικές», τά κόμματα, ό καταναλωτισμός.

«Όσπου ήρθαμ' έμεις, μέ τά διπλώματα καί τούς νόμους νά τόν βοηθήσουμε καί σχεδόν τόν άφανίσαμε. Από τό ένα μέρος του φάγαμε τά κατάλοιπα τής γραφής του καί από τό άλλο του ροκανίσαμε τήν ύπόσταση, τόν κοινωνικοποιήσαμε, τόν μεταβάλαμε σέ έναν ακόμη μικροαστό πού μάς κοιτάζει άπορρημένος από κάποιο παραθυράκι κάποιας πολυκατοικίας στό Αιγάλεω», γράφει ό Έλύτης³⁰.

Καί δέν είναι ό μόνος πού θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί λαϊκιστής. Άλλά δέν είναι. «Τυπική περίπτωση λαϊκιστή», χαρακτηρίζει ή Χρύσα Προκοπάκη τόν Παπαδιαμάντη³¹, κι όσοι ύμνησαν τό Μακρυγιάννη, τό Θεόφιλο, όσοι αναζήτησαν στά σπιτάκια των νησιών τήν πεμπτουσία τής αρχιτεκτονικής, όσοι είδαν στό ρεμπέτικο τήν πεμπτουσία τής ελληνικής μουσικής καί ταύτισαν τόν Καραγιόζη μέ τό θέατρο, όσοι δραματίστηκαν τό νεοελληνικό κόσμο τής άγροτοποιομενικής κοινωνίας ως θεμέλιο τής παιδείας, τό ίδιο τό δημοτικιστικό κίνημα πού θεώρησε τή «γλώσσα του λαού» πρότυπο καί δάσκαλο, ό Σεφέρης άλλα καί ό Σκαρίμπας, ό Καζαντζάκης, ό Βάρναλης, ό Φωτιάδης καί τόσοι άλλοι θά μπορούσαν νά χαρακτηρισθούν λαϊκιστές ή πάντως ότι πλευρές ακόμη καί σημαντικών έργων τής ελληνικής γραμματείας, πολιτιστικές μορφές καί πολιτισμικά κρυσταλλώματα συνιστούν πηγές του σύγχρονου λαϊκισμού, κάποιου λαϊκισμού τέλος πάντων. Γιατί, πράγματι, δέν σπανίζει ό μυστικισμός του λαού. Γιά παράδειγμα, στά ρεύματα του μηδενιστικού πεσιμισμού καί του κοσμοπολιτισμού, πού γεννήθηκαν στή μετά τόν πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ταραγμένη εποχή, ό Νίκος Σβορώνος θεωρεί ότι άντέδρασαν ενάντια ρεύματα, όπως ό «όλοκληρωμένος έθνικισμός» καί ό «λαϊκισμός».

«Τό πρώτο έχει τίς ρίζες του στήν πατριωτική υπεربολή όρισμένων συγγραφέων τής πρώτης περιόδου του δημοτικισμού, έπηρεασμένων από τόν Νίτσε, οί όποιοι κηρύττουν ένα είδος λατρείας του ελληνισμού πού τόν παρουσιάζουν σάν τόν έκλεκτό τής ιστορίας (...) Ό «λαϊκισμός» από τό άλλο μέρος, επέκταση των λαογραφικών μελετών (...) θέλει νά δημιουργήσει έναν πολιτισμό ουσιαστικά έθνικό, θεμελιωμένο πρίν άπ' όλα στή λαϊκή τέχνη καί έκφραση. Ό «μυστικισμός τής ελληνικής ιδέας» βρίσκει τό άντίστοιχό του στόν «μυστικισμό του λαού»³².

Ό Νίκος Σβορώνος, στή σύντομη αυτή αναφορά του έπισημαίνει ήδη τόν κίνδυνο τής σχηματοποίησης θέτοντας

29. Έτσι ονομάζει ό Κώστας Ζουράρις τούς διαφωτιστές, άπ' τόν Κοραή ως τούς δημοτικιστές καί τούς κομμουνιστές. Βλ. Έλλάς, γελās, άποφράς, έκδ. Άρμός 1990.

30. Όδυσσέα Έλύτη, Τά δημόσια καί τά ιδιωτικά, Ίκαρος, 1990, σελ. 9.

31. Βλ. Παρέμβαση τής Χρ. Προκοπάκη στή συζήτηση για τό λαϊκισμό, Δελτίο Σχολής Μωραΐτη, όπ.π., σελ. 55.

32. Νίκος Σβορώνου, Έπισκόπηση τής νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, σελ. 136.

σέ εισαγωγικά τούς όρους «όλοκληρωμένος εθνικισμός» καί «λαϊκισμός», πού σημαίνει ότι τό ζήτημα τής έννοιολογικής σημασίας τών όρων είναι κατ' αυτόν άνοιχτό. Καί έδω βρίσκεται ή παγίδα γιά τήν όποία μιλούσα προηγούμενος: ό κίνδυνος μιά κατά γράμμα ανάγνωση έργων, όπου, πράγματι καί expressis verbis, υπάρχουν λαϊκιστικά μοτίβα, νά οδηγήσει στην άνίχνευση ύποτιθέμενων ιθαγενών πηγών του σύγχρονου λαϊκισμού. Τίποτε πιά άγρονο άπ' αυτόν τόν προσανατολισμό πού θά μπορούσε νά θρέψει μόνο φιλολογικές συγκρίσεις γιά μιά άγρονη ιστορία τών ιδεών καί μιά έξίσου άγρονη λαογραφία τών έπιβιώσεων καί τών πολιτισμικών δανειών. Γιατί όλα αυτά τά φερόμενα ως «λαϊκιστικά» φανερώματα, άπλούστατα, δέν είναι λαϊκιστικά. 'Ο «πανλαϊκισμός» θά μάς έκρυβε πλήρως τή δυνατότητα νά δούμε τί είναι καί πώς λειτουργεί ό λαϊκισμός. Γιατί, έπαναλαμβάνω, ό λαϊκισμός είναι μιά πολιτική ιδεολογία έξουσίας. Στην ελληνική περίπτωση άρθρώνεται καί μορφοποιείται ως ρεύμα μόνο μέ τήν εμφάνιση του ΠΑΣΟΚ, όταν σέ μιά δοσμένη συγκυρία δημιουργήθηκαν οι όροι γιά τήν άνοδο τών «άριστεροποιημένων» κεντρογενών μικροαστών στην έξουσία.

Δέν είναι αυτή ή περίπτωση μέ όλα τά παλαιότερα στοιχεία καί πολιτιστικά ρεύματα πού θά μπορούσε ή κατά γράμμα ανάγνωση τους νά τά κατατάξει στό λογαριασμό του λαϊκισμού. Αυτά σέ καμιά περίπτωση δέν επενδύθηκαν τόν μανδύα μιās συνολικής πολιτικής ιδεολογίας, μηδέ του κοινοτισμού του Καραβίδα έξαιρουμένου. 'Η ιδέα του λαού τής λαογραφίας, ή έλληνολατρία, ή άναζήτηση τής αυθεντικής ελληνικότητας έκ μέρους τών περισσότερων εκπροσώπων τής γενιάς του '30, άπό πολιτική άποψη, συνδέθη-

καν είτε μέ έξσυγχρονιστικά πολιτικά ρεύματα, όπως ό βενιζελισμός καί οι μεταπολεμικές κεντρικές - δημοκρατικές μεταμορφώσεις του είτε, σέ όρισμένες περιπτώσεις, κυρίως μέσα άπ' τό διάυλο τής έλληνορθοδοξίας καί του εκκλησιαστικού μυστικισμού, συνδέθηκαν μέ συντηρητικές πολιτικές παρατάξεις. Καί στίς δύο περιπτώσεις άρθρώθηκαν μέ τήν άστική ιδεολογία άποδίδοντάς της ιστορικό βάθος καί καλλιερώντας τήν ιδεολογία τής ιστορικής συνέχειας του νέου έλληνισμού. Θά ήταν κάπως κωμικό νά θεωρεί κανείς τούς εκπροσώπους τής γενιάς του '30 λαϊκιστές ή πηγές έμπνευσης του πασοκικού λαϊκισμού.

"Όπως όμως κι άν έχει τό πράγμα πολιτικό ρεύμα λαϊκισμού, μέ συγκεκριμένη πολιτική μορφή, δέν υπήρξε στην Έλλάδα τών τελευταίων εκατό χρόνων. Αυτή ή ιδεολογία εμφανίζεται γιά πρώτη φορά μέ τό ΠΑΣΟΚ στή μεταπολιτευτική Έλλάδα, οι πηγές έμπνευσης δέν είναι αυτόχθονες καί τά κοινωνικά του στηρίγματα είναι μικροαστικά. Τά συζητήσαμε παραπάνω αυτά έν έκτάσει.

Οι εκπρόσωποι καί οι ιδεολόγοι του πασοκικού λαϊκισμού δέν άντλησαν άπό τήν νεοελληνική γραμματεία ούτε άπό πολιτισμικές μορφές του παρελθόντος, δέν επικαιροποίησαν παλαιότερα ιδεολογικά ρεύματα. Τόν Σαμίρ 'Αμίν κρατούσαν στά χέρια, τόν Δύσμορφο Καπιταλισμό, τόν Πατερναλιστικό Καπιταλισμό, τούς Καπετάνιους του Dominiqne Eudes, τά μυθιστορήματα τής Λιλής Ζωγράφου, όχι τόν Παπαδιαμάντη. Στο Τεχνικό 'Επιμελητήριο Έλλάδας δέν γινόταν κουβέντα γιά τόν Πικιώνη άλλα γιά τίς πολυκατοικίες, στίς Τ.Ο. κυκλοφορούσαν τά τετράδια του ΚΕΜΕΔΙΑ, όχι ό Ζήσιμος Λορεντζάτος ούτε οι Δοκιμές του Σεφέρη. Παρατόνιζαν βέβαια ουσιαστικά κι

επίθετα κι έβριθε ό λόγος τους από λαϊκότερες εκφράσεις, αλλά από τό δημοτικισμό έμαθαν μόνο νά βάζουν στή γενική τών θηλυκών τήν κατάληξη -ης και σέ όλα τά έπιρρήματα τήν κατάληξη -α γιατί τά εις -ως ήταν καθαρευουσιάνικα άρα άντιδραστικά. Δέν τούς ένοιαζε βέβαια ό Γληνός, αλλά ούτε ό Δελμούζος ούτε ό Τριανταφυλλίδης. Μέ τά ρεμπέτικα τά πήγαιναν καλά, όπως όλος ό κόσμος, άκόμη και οί σφοδρότεροι «άντιλαϊκιστές» αντίπαλοί τους, αλλά μέ τόν Κόντογλου, τήν Μερλιέ και τό Στρατή Δούκα δέν είχαν καμιά σχέση. Καί δέν είχαν σχέση γιατί όλα αυτά πού αναφέρονται έδω ένδεικτικά, δημιουργήματα, δημιουργοί και μορφώματα πολιτιστικά, δέν ταίριαζαν μέ τό δικό τους πολιτικό μοντέλο.

Δέν υπάρχει αυτόνομος πολιτισμικός λαϊκισμός και μόνο όταν διαμορφώνεται ό πολιτικός λαϊκισμός, σύμφωνα μέ τή γενική έπιλεκτική διαδικασία, θραύσματα πνευματικών και πολιτισμικών μορφών μπορεί νά έπιλεγούν και νά ένταχθούν στήν κουλτούρα του λαϊκισμού ως θεραπευτικές τής πολιτικής ιδεολογίας, σαν καλιαρντά μιās λαϊκότερης εκφρασης, σαν δεκανίκια μιās λαϊκοφανούς ολότητας και παλλαϊκής συνοχής. Τότε ό πολιτικός λαϊκισμός, όπως άπεχθάνεται τήν έπιστημονική αυστηρότητα και τή θεωρία προτιμώντας τά άπλουστευτικά ψευτοερμηνευτικά σχήματα, άποκτā και τήν πολιτισμική του διάσταση, πού επίσης άπεχθάνεται κάθε λόγια και διανοούμενη κατασκευή. Η καταγγελία του έλιτισμού είναι ό αυτοαφιονισμός του και παρηγοριά του τά υποκατάστατα. Άπεχθάνεται τό Σβωρώνο, τό Δημαρά ή τόν Πουλαντζά, έξίσου όμως τόν Τσαρούχη, τό Χατζιδάκι, τόν Τσίρκα, τή γενιά του '30 αλλά και τόν Βάρναλη. Αυτοί, και όλοι οί άριστεροί διανοούμενοι πρίν και μετά τόν πόλεμο, ήταν υποπτοι «δυτικολατρείας». Έκείνη ή διαβόητη άποστροφή του Ά. Παπανδρέου για τήν «έλίτα» δέν ήταν εκρηξη τής στιγ-

μής, αλλά εκφραση μιās κυνικής ειλικρίνειας: οί «έλίτες», δεξιές ή άριστερές, οί διανοούμενοι δηλαδή, μέ τό έργο τους μπορεί νά φέρνουν μερικές φορές σοβαρά ένοχλήματα στις εϋπεπτες ιδεολογίες.

Άπό κει και πέρα, ή ένσωμάτωση πολιτιστικών στοιχείων στον πολιτικό λαϊκισμό ακολουθεί κι αυτή τήν ίδια διαδικασία του μετασχηματισμού, όπου τό σύνθετο άνάγεται στο άπλοϊκό υποκατάστατό του, ή πολυπλοκότητα τών μορφών υποκαθίσταται από τή μία και μόνη λαϊκή ή συνηθέστερα λαϊκότερη, εκείνη ακριβώς πού ταίριαζει στο καλούπι του λαϊκιστικού νοήματος.

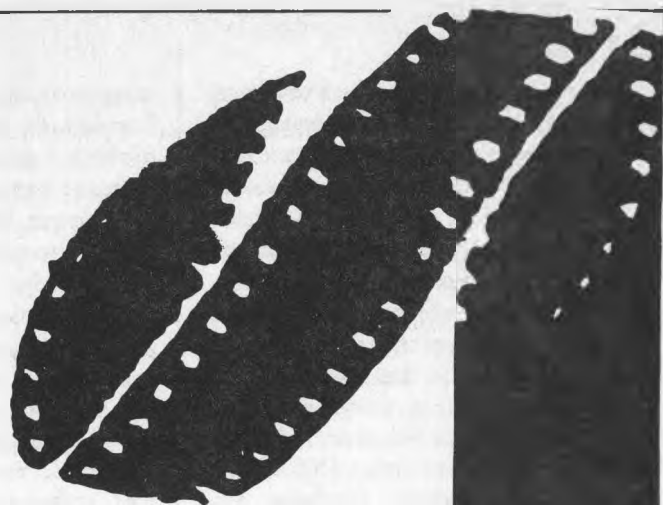
«Όταν λέμε λαϊκισμό» έλεγε πολύ πυκνά ό Άργύρης Κουνάδης σέ μιā συνέντευξή του, «έννοούμε τό φαινόμενο κατά τό όποιο ό Θεόφιλος υποκαθιστά τή ζωγραφική, τό μπουζούκι τή μουσική, ό Μακρυγιάννης τή λογοτεχνία και ό Καραγκιόζης τό θέατρο»³³.

Άρχίζει έτσι τό κυνήγι του περιβόητου «κοινωνικού νοήματος» τών έργων και του «μπροστάρη λαού», μέτρο και κριτήριο τής αυθεντικής λαϊκής κουλτούρας ή εκείνης τής τέχνης στήν «ύπηρεσία του λαού και του τόπου» στήν όποία, για νά πούμε τήν αλήθεια, πρωταγωνίστησε ή Άριστερά, κυρίως τό ΚΚΕ, σέ ένα άραγές μέτωπο άριστερο-πασοκικού πολιτισμικού και πολιτιστικού λαϊκισμού. Είναι αυτή πού τροφοδότησε τά υποκατάστατα τής βιομηχανίας τής κουλτούρας, τής κουλτούρας τών ΜΜΕ και του τύπου, τίς άπειράριθμες «πολιτιστικές εκδηλώσεις» και άναβιώσεις λαϊκών έορτών και πανηγύρεων, «λαϊκούς» άνώμαλους δρόμους, γιγαντοσυναυλίες, γυαλιστερά έπιπλα μέ όγκώδεις ίλουστρασιόν ρεπροντουξιόν, και άφθονα τερφιλαρύγγια του μικροαστισμού.

33. Έφημ. Πρώτη, 2 Ιουνίου 1990.

Κλειστό παράθυρο στόν κόσμο

Η ύφεση που απειλεί τον ευρωπαϊκό κινηματογράφο, ή τραγική πτώση των εισιτηρίων και τό κλείσιμο όλο και περισσότερων αίθουσών σ' όλοκληρη τήν Εύρώπη είχε σοβαρό αντίκτυπο και στή χώρα μας. Τά πρώτα 15 χρόνια μετά τή μεταπολίτευση (1974-1990), ή κινηματογραφική παραγωγή στήν 'Ελλάδα συντηρήθηκε μέ τίς «ένέσεις» του κρατικού προϋπολογισμού και μέ τό κράτος (τό 'Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου - ΕΚΚ) στήν ουσία, αποκλειστικό παραγωγό τής ελληνικής ταινίας. 'Η νεοφιλελεύθερη ταυτότητα τής Νέας Δημοκρατίας, πού ξαναβρέθηκε μετά από μία όκταετία στήν κυβέρνηση, ώστόσο, και οι νέες αντιλήψεις για τίς ιδιωτικές επενδύσεις φαίνεται ότι σήμαναν τήν έγκατάλειψη αύτου του μοντέλου κινηματογραφικής παραγωγής. Παρ' όλ' αύτά, ή νέα ήγεσία του ΥΠΠΟ δέν ήταν έτοιμη νά προτείνει και νά εφαρμόσει ένα νέο παραγωγικό μοντέλο: Οί άνθρωποι του κινηματογράφου μας, συνεπώς, είναι υποχρεωμένοι νά προχωρήσουν, όσοι τά καταφέρουν, έτσι, χωρίς πρόγραμμα.

Τή δεκαετία του '80 άκμασε ένα κυρίαρχο μοντέλο κινηματογραφικής παραγωγής στή χώρα μας: εκείνο του έπιδοτούμενου κρατικού κινηματογράφου. Μέ «στρατηγείο» τό ΕΚΚ, άρμόδιο νά προκρίνει και νά χρημα-

τοδοτεί, και μέ τούς συνδικαλιστικούς εκπροσώπους των κλάδων τής κινηματογραφικής παραγωγής και διανομής (σκηνοθέτες μέχρι αίθουσάρχες) νά συμμετέχουν στά όργανα λήψης των αποφάσεων. Παρά τήν γκρίνια πού πολλές φορές ξεσπούσε, ιδιαίτερα από τούς σκηνοθέτες - παραγωγούς (μιά πού, στά χαρτιά τουλάχιστον, φαινόταν ότι ή συμμετοχή του ΕΚΚ στήν παραγωγή έφτανε μόνο μέχρι ένα τμήμα του κόστους), κατά βάθος οι εύνοούμενοι των χρηματοδοτήσεων είχαν κάθε λόγο νά είναι εύχαριστημένοι.

- Μέ τή μέθοδο τής διόγκωσης, στά χαρτιά, του κόστους έκαναν μία συμφέρουσα και, κατά κανόνα, κερδοφόρα επένδυση.
- Συντήρησαν τήν επαγγελματική τους ύπόσταση στό χώρο του κινηματογράφου, σέ μία περίοδο πού πολλοί όμότεχνοί τους αναγκάστηκαν είτε νά αλλάξουν δουλειά είτε νά καταφύγουν στήν τηλεόραση ή στή διαφήμιση — παραπλήσιες ένασχολήσεις και κινηματογραφικά πάρεργα.

Αίσθητικά, οι κινηματογραφιστές τής περιόδου αύτης καλύφθηκαν από τό χαρακτηρισμό του «δημιουργού». Μακριά από νόρμες πού όδήγησαν τόν παλιό έμπορικό κινηματογράφο

σέ αδιέξοδο, πρόκριναν για τόν έαυτό τους τό χαρακτηρισμό του πνευματικού ανθρώπου, και στό κινηματογραφικό τους δράμα ένέπλεξαν κοινωνικά και πνευματικά αίτήματα, ένώ ή κινηματογραφοφιλία ήταν ένα από τά κύρια χαρακτηριστικά του κινηματογράφου αὐτῆς τῆς περιόδου — πού, για λόγους ταυτότητας, θέλησαν νά συγγενεύει μέ τό άκμάσαν «νέο κύμα» του γαλλικού κινηματογράφου και, γρήγορα, τό όνόμασαν Νέο Έλληνικό Κινηματογράφο (NEK). Τό «νέο», ως γνωστόν, αντιβαίνει στό «παλιό», τό μάχεται, τό άμφισβητεῖ.

Μέσα στον ΝΕΚ χώρεσαν πολλές και διαφορετικές έκφράσεις. Όρισμένες άντλοῦσαν από τήν παράδοση τῆς Άριστερᾶς και τήν ιστορία τά θέματά τους, άλλες έκαναν κοινωνιολογία, έγιναν άρκετά υπαρξιακά δράματα αλλά και θρίλερ, και «ψυχολογικές» ταινίες, και ταινίες πού προσπαθοῦσαν νά μεταφέρουν στό έλληνικά δεδομένα τό ύφος των άμερικανικών άστυνομικῶν. Η κωμωδία — είδος μέ παράδοση, πού υπηρέτηθηκε από σπουδαιούς ήθοποιούς — υπῆρξε τό πύο παραμελημένο είδος. Κι ή άνομοιογένεια στην παραγωγή ταινιῶν συγκεκριάστηκε μέ τή θεματική και έκφραστική άνομοιογένεια. Τό πρόσημο νέος έθαψε όποιαδήποτε άλλη άναζήτηση στό χώρο τῆς αισθητικῆς. Μιά όλόκληρη δεκαπενταετία έλληνικού

κινηματογράφου ό,τι έκόμισε ήταν ή διαπίστωση ότι δέν άναπτύχθηκαν αισθητικά ρεύματα, δέν κονταροχτυπήθηκαν τάσεις: κοντολογίς, ή πνευματικότητα, πού δῆθεν έκόμιζε ό έλληνικός κινηματογράφος τήν περίοδο αὐτή, δέν ήταν παρά φληνάφημα και κομφεπικόμπος άκκισμός ενός στενού κύκλου κινηματογραφιστῶν και του στενού τους περίγυρου. Άπόπειρες σοσιαλιστικού ρεαλισμού μαζί μέ βαρύγδουπα συμβολιστικά έργα, νατουραλιστικές ταινίες μαζί μέ ήθογραφίες, μυθολογίες μαζί μέ άβανγκαρντιστικές εξάρσεις, έλληνοκεντρικές ταινίες μαζί μέ άλλες πού άντλοῦσαν τά θέματά τους από τά άμερικανικά κινηματογραφικά είδη.

Μιά πολυμορφία πού, όπως φάνηκε, δέν ήταν άποτέλεσμα μιᾶς βαθιάς ανάγκης των κινηματογραφιστῶν νά προσεγγίσουν κάποια έκφραστική ταυτότητα, αλλά περισσότερο ανάγκη ένός κομπορμιισμού για τό διαφορετικό, για εκείνο πού θά έντυπωσιάσει, για ό,τι θά έμφανιστεῖ ως πύο φανταχτερό και πρωτότυπο. Άποτέλεσμα: τό ιδεολόγημα του ΝΕΚ κάλυψε όλη αὐτή τήν πολυμέρεια, κινήματα και συγκρούσεις δέν άναπτύχθηκαν, ή πλήξη τῆς κινηματογραφικῆς έκφρασης έφτασε γρήγορα στους θεατές πού έστρεψαν τήν πλάτη στην έλληνική ταινία. Μηδέν από μηδέν, μηδέν.

Κινηματογραφικά και παρακινηματογραφικά κέντρα

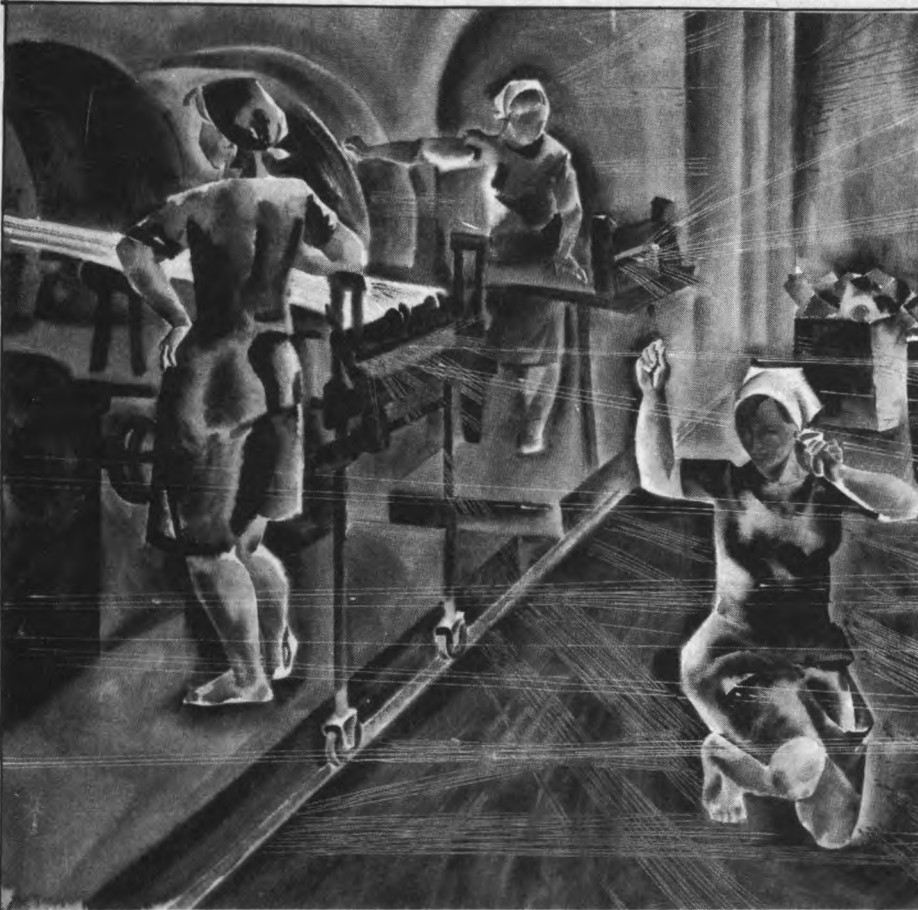
Είδαμε ότι ή αισθητική άνομοιομέρεια κι ή έλλειψη τάσεων μέ πρόταγμα αισθητικά και ιδεολογικά κριτήρια άποτέλεσαν βαθιά αίτία μαρασμού του έλληνικού κινηματογράφου και άπομόνωσης των κινηματογραφιστῶν. Σέ συνθήκες ελεύθερου ανταγωνισμού κάτι τέτοιο θά είχε έπιβάλει τόν σκληρό νόμο τῆς εξαφάνισης σέ πολλούς. Στην περίπτωση μας δέν υπῆρξε τέτοιος φόβος γιατί, όπως και στό καθεστῶτα του ύπαρκτου σοσιαλισμού, ό κύριος παραγωγικός φορέας ήταν τό κράτος. Κι επειδή τό κράτος και ό κινηματογραφικός του φορέας, τό ΕΚΚ, ύπόκεινται στον έλεγχο του φορολογούμενου λαού, τά κριτήρια έπιδότησης ενός καλλιτεχνικού προϊόντος όφείλουν νά φαίνονται δημοκρατικά. Έτσι θεσμοθετήθηκε ό καθοριστικός ρόλος των συνδικάτων στό κέντρα λήψης των άποφάσεων.

Πράγματι, τά κινηματογραφικά (και τά παρακινηματογραφικά) σωματεία είχαν τόν πρώτο λόγο στις άποφάσεις του ΕΚΚ, στην κρατική πολιτική για τόν κινηματογράφο. Και επειδή τά κριτήρια των σωματείων είναι τά παραταξιακά, δηλαδή, μέ μία ευρύτερη έννοια, τά κομματικά, στις άποφασιστικές έπιτροπές του Κέντρου εκπροσωποῦνταν τά συνδικάτα μέ τους εκπροσώπους τους. Η Έταιρεία Έλλήνων Σκηνοθετῶν, ή Ένωσή Τεχνικῶν Κινηματογράφου, ή Πανελλήνια Ένωσή Κριτικῶν Κινηματογράφου αλλά και τό Σωματεῖο των Αΐθουσάρχων και ό Σύλλογος Έλλήνων Ήθοποιῶν είχαν έξίσου λόγο στον καθορισμό τῆς πολιτικῆς χρηματοδότησης έλληνικῆς ταινίας. Οί εκπρόσωποί τους στό όργανα γνωμοδοτοῦσαν, γινόταν ψηφοφορία και παίρνονταν οί άποφάσεις. Υπερίσχυαν οί δημοκρατικές διαδικασίες: «Έγώ έχω τέσσερις εκπροσώπους, έσύ έχεις έξι, άρα οί έπιλογές οί δικές μου είναι οί πύο σωστές, εκείνες πού θά υπερισχύσουν». Όστόσο, συνήθως στις άποφάσεις υπεισέρχονταν κάποιοι συμβιβασμοί, μετά από κάποιες διαπραγματεύσεις: «Τόσοι δικοί μου, τόσοι δικοί σου, άντε και κάποιος

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 58

πού δέν είναι μέ κανέναν, γιά τό άλλοθι τής δημοκρατίας».

Φτάσαμε ἔτσι στό φαινόμενο, καλλιτέχνες νά συμπεριφέρονται σάν δημόσιοι υπάλληλοι, πού κάθονταν στή σειρά προσμένοντας τήν ὥρα τους γιά νά ἐργαστοῦν καί νά παράγουν. Πρακτική τῶν τελευταίων χρόνων ἦταν νά κατατίθεται στό ΕΚΚ τό σενάριο τής πρὸς παραγωγήν ταινίας, νά συζητιέται καί νά ἐγκρίνεται ἢ νά ἀπορρίπτεται. Ὁ καιρός πού διαμεσολαβοῦσε ἀνάμεσα στή συγγραφή καί τήν ἐγκριση ἦταν πολύ μεγάλος — δύο μέ τρία χρόνια, συνήθως: μεγάλο διάστημα γιά νά διατηρεῖται ζωντανή ἡ σχέση τοῦ σκηνοθέτη μέ τήν ἀρχική ἐμπνευση.

Αὐτή τήν ἀπαράδεκτη λογική λειτουργίας τοῦ ἐπίσημου κρατικοῦ φορέα χρηματοδότησης τοῦ κινηματογράφου μας ἀμφισβήτησαν ἐμπράκτως κάποιοι σκηνοθέτες - παραγωγοί, μοναχικές περιπτώσεις: ὁ Σταῦρος Τσιώλης, ὁ Δημος Ἀβδελιώδης... Μέ ἑλλιπή μέσα, μέ τή βοήθεια φίλων προχώρησαν μόνοι τους στήν παραγωγή φτηνῶν ταινιῶν,

δημιουργώντας, παράλληλα μέ ἕνα μοντέλο παραγωγῆς πού ἀντέβαινε στά εἰωθότα, καί μιά αἰσθητική φτηνῆς ταινίας πού ἀποδείκνυε ὅτι τό κρατικό χρήμα δέν είναι βασική προϋπόθεση γιά τήν παραγωγή «καλλιτεχνικῆς» ταινίας.

Μάλιστα, ὁ Σταῦρος Τσιώλης καταφέρνοντας νά χρηματοδοτηθεῖ ἀπό ἰδιώτη παραγωγό —τόν Ἀλέκο Παπαγεωργίου— γιά τήν ταινία του Ἀκατανίκητοι ἐραστές —ταινία πού ἀπέβη κερδοφόρα, ἐπειδή πούληθηκε στό ἐξωτερικό— ἔδειξε μιάν ἐναλλακτική διέξοδο γιά τήν παραγωγή πού, ἤδη, δειλά δειλά ἄρχισαν νά ἀκολουθοῦν καί ἄλλοι σκηνοθέτες - παραγωγοί (π.χ. Τάσος Ψαρρᾶς, Τάκης Σπενσιώτης).

Ἀνανέωση μέ τήν... ὀπισθεν

Ἡ κυβέρνηση Μητσοτάκη βρῆκε τόν ἑλληνικό κινηματογράφο σέ νεκρό σημείο καί τό ΕΚΚ μέ ἄσχημα οἰκονομικά πού, σχεδόν, τό ἐμπόδιζαν νά προχωρήσει σέ οποιαδήποτε ἐπιδό-

τηση παραγωγῆς. Τό ἀρνητικό οἰκονομικό κλίμα σέ συνάρτηση μέ τίς βολές πού εἶχε δεχτεῖ τό ἐπί δεκαπενταετία μοντέλο παραγωγῆς τοῦ κινηματογράφου βοήθησαν στό νά ἀναγγεῖλει τήν ἐγκατάλειψή του. Ὡστόσο, κατ' ἀρχήν, ὅλα περιορίστηκαν στίς προτροπές: καλό εἶναι νά λειτουργήσῃ ὡς πρότυπο ἡ παλιά ἐμπορική ταινία, καλό εἶναι τά θέματα νά εἶναι εὐπεπτα καί, ἂν εἶναι δυνατόν, τουριστικά, καλό εἶναι νά βρεθοῦν ἰδιῶτες παραγωγοί, καλό εἶναι νά γίνουν συμπαραγωγές στό πλαίσιο τής ΕΟΚ... Τά νέα πρόσωπα πού ὀρίστηκαν ἐπικεφαλῆς τῶν κινηματογραφικῶν θεσμῶν (ὁ Β. Γεωργιάδης στή διεύθυνση κινηματογραφίας τοῦ ΥΠΠΟ, ὁ Ἑρρ. Ἀνδρέου πρόεδρος στό ΕΚΚ) λειτουργοῦν ὡς... τροχονόμοι, ἀρκοῦμενοι στή διακριτική ἐποπτεία μιᾶς κατάστασης σέ ἀναστολή καί δείχνοντας, ὅταν χρειάζεται δραστική ἀντιμετώπιση τής σημερινῆς νεκροφάνειας, μιά παράξενη ἡρεμία. Μάλιστα, ὁ Β. Γεωργιάδης εἶναι τόσο ἡρεμος πού ἀπέχει ἀπό τό ὑπουργεῖο καί τόν συντονιστικό του ρόλο, προτιμώντας νά σκηνοθετεῖ σήριαλ γιά ἰδιωτικό τηλεοπτικό σταθμό!

Παρ' ὅλ' αὐτά, τά πράγματα παίρνουν τήν «ἀνανεωτική» κατεύθυνσή τους. Αὐτό φάνηκε κατὰ τήν ἐτήσια ἀπομονή τῶν κρατικῶν βραβείων κινηματογράφου, πρὶν ἀπό μερικές μέρες. Ὅπου ἡ ἐπιτροπή βραβεύσεων, διαβλητοῦ κύρους (ἀφοῦ στίς τάξεις τής συμπεριλαμβάνονταν πανταχόθεν ἄσχετα μέ τά πραγματικά προβλήματα τοῦ κινηματογράφου πρόσωπα, ὅπως ὁ ἡθοποιός Βαγγέλης Βουλγαρίδης, ἐγκάθετος τής Ν.Δ., ἢ ὁ Ἡλίας Κακλαμάνης, «φτηνιάρης» ἐπιθεωρησιογράφος) καί —ὅπως καταγγέλθηκε ἀπό τήν Ἐνωση Κριτικῶν— μετὰ ἀπό συμβιβασμό καί ἐν κρυπῶ συμφωνίες, ἐπιβράβευσε ταινίες, κυρίως, πού συγγενεύουν μέ τό μελοδραματικό καί συμβατικό χαρακτήρα τῶν δραμάτων τής Φίνος Φίλμς (πού ἡ αἰσθητική τής τροφοδότησε τά ἀντίστοιχα ἑλληνικά τηλεοπτικά σήριαλ). Τό Ἄντε γιά τό Γ. Τσεμπερόπουλου, πού «σάρωσε» τά χρηματικά βραβεῖα, ἐπιβεβαιώνει ἀπολύτως αὐτό τόν ἰσχυρισμό. Ἡδη μπήκαμε στό δρόμο τής ἀνανέωσης... μέ τήν ὀπισθεν.

Ἀνακατατάξεις

Ἄλλά ἡ μεταλλαγή τῆς «κρατικῆς αἰσθητικῆς» συνοδεύεται ἀπό γενικότερες ἀνακατατάξεις. Ἔτσι:

- Στό ΕΚΚ ἐκδηλώθηκε πρόθεση νά πάψει νά παίζει τόν κύριο ρόλο στήν παραγωγή. Ἡ ἀδυναμία, ὅμως, ἰδιωτῶν παραγωγῶν νά συμμετάσχουν στήν παραγωγή (γιατί τό κίνητρο τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, τό κέρδος, θεωρεῖται κάτι ἀνέφικτο, ἀλλά καί γιατί ἕνα δεύτερο κίνητρο, οἱ φοροαπαλλαγές ὅσων ἐπενδύουν στήν τέχνη, δέν εἶναι μέ σαφήνεια θεσμοθετημένο ἀπ' τή νομοθεσία) δίνει πάλι στό κράτος τήν πρωτοκαθεδρία. Ἦδη τό ΕΚΚ ἐπιδοτήθηκε μέ περισσότερα ἀπό 300 ἑκατομμύρια δραχμές καί ἤδη οἱ συζητήσεις γιά τό ποιοί θά εὐνοηθοῦν ἀπό τή νέα αὐτή χρηματοδότηση ἔχουν ἀνάψει. Ἐν τῷ μεταξύ, σέ ἐκκρεμότητα παραμένει ὁ τρόπος σύνθεσης τῶν νέων ἐπιτροπῶν, πού θά ἐναρμονιστοῦν μέ τίς καινούργιες κατευθύνσεις πού δίνει τό ὑπουργεῖο, ἐνῶ οἱ σκηνοθέτες, γιά τήν ὥρα, περιμένουν ἐλπίζοντας ὅτι θά συμπεριλαμβανονται στούς... εὐνοούμενους τοῦ φεγγαριοῦ.

- Στό πλαίσιο τῆς ΕΟΚ (μέ δεδομένο ὅτι τά ἴδια πάνω κάτω προβλήματα ἀντιμετωπίζει ὁλος ὁ εὐρωπαϊκός κινηματογράφος) ἔχουν δημιουργηθεῖ κάποια ταμεῖα χρηματοδότησης τοῦ κινηματογράφου. Πολλοί Ἕλληνες ἤδη ἐπιδοτήθηκαν ἀπ' αὐτά. Ὡστόσο, ἡ ἀφαιρετικότητα καί ἡ οἰκονομική ἀδυναμία τῆς ἑλληνικῆς κρατικῆς τηλεόρασης καί τοῦ ΕΚΚ ἔχουν δημιουργήσει προβλήματα σέ κάποιες παραγωγές, πού διακόπηκαν ἐπειδή οἱ ἑλληνικοί φορεῖς δέν ἀνταποκρίθηκαν στίς ὑποχρεώσεις τους (ἀναφερόμαστε στίς ὑπό παραγωγή νέες ταινίες τοῦ Γ. Σταμπολόπουλου καί τῆς Τ. Μαρκετάκη). Ἐξάλλου, ὁ Θ. Ἀγγελόπουλος ἀναγκάστηκε νά γυρίσει τή νέα του ταινία στά γαλλικά ἐ-

νῶ ὁ Ν. Κούνδουρος φάχνει χρηματοδότες στή Σοβιετική Ἑνωση.

- Μπῆκε ἐπί τάπητος τό ζήτημα τῆς ἀπόδοσης ἑνός ποσοῦ ἀπό τίς διαφημίσεις τῆς τηλεόρασης (κρατικῆς καί ἰδιωτικῆς) στόν κινηματογράφο — καί σωστά, μιά πού οἱ κινηματογραφικές ταινίες προβάλλονται κατά κόρον ἀπό τά κανάλια. Ἦδη ὅμως προέκυψε μιά σοβαρή διχοστασία: τά κανάλια ἐπιθυμοῦν νά χρηματοδοτοῦν δικές τους παραγωγές ἐνῶ οἱ συνδικαλιστές σκηνοθέτες ἀπαιτοῦν νά ἔχουν τόν τελικό λόγο στή διάθεση αὐτῶν τῶν χρημάτων. Μέ δεδομένη τή δεκαπενταετία ἑνός κινηματογράφου γεμάτου ἀδιέξοδα, πού τόν καθόρισε ὁ συνδικαλισμός, ἀλλά καί γιατί θεωροῦμε ὅτι μιά ἐπένδυση ἀφορᾷ κατ' ἀρχήν τόν ἐπενδυτή, θεωροῦμε ὅτι τά κανάλια ἔχουν δίκιο.

- Σκηνοθέτες πού, ὡς τώρα, συνύφαιναν τήν πορεία τους μέ τίς ἐπιλογές τοῦ ΕΚΚ, μπροστά στόν κίνδυνο τῆς ἀδρανοποίησης, ἀποφάσισαν νά προχωρήσουν στό ρίσκο τῆς ἰδιωτικῆς παραγωγῆς (Παντελής Βούλγαρης, Τάσος Ψαρράς, Νίκος Νικολαΐδης, Τάκης Σπετσιώτης). Δεῖγμα τοῦ ὅτι, ὅταν ἕνα μοντέλο καταρρέει, ὑπάρχει τρόπος νά βρεθεῖ κάποια ἐναλλακτική διέξοδος.

- Κάποιες κινήσεις γίνονται στό θέμα τῆς διανομῆς. Μέ πρωτοβουλία τῆς Ἑταιρείας Σκηνοθετῶν, ἤδη προωθεῖται τό πρόγραμμα *Pente - film*, πού, μέ τήν ἐνίσχυση τῆς ΕΟΚ, ἀποσκοπεῖ στό νά ἰδρυθοῦν σ' ὅλη τή χώρα «πολυαίθουσες», στίς ὁποῖες νά προβάλλεται κυρίως ὁ ἑλληνικός κινηματογράφος.

Κάτι κινεῖται. Γεγονός πού πιστοποιεῖ ὅτι ἡ κινηματογραφική παραγωγή στήν Ἑλλάδα δέν θά σβῆσει.

Ὡστόσο, ἀνοιχτό παραμένει πάντα τό θέμα τῆς αἰσθητικῆς, τῆς ταυτότητας τοῦ ἑλληνικοῦ κινηματογράφου, τῆς ἐπαναπροσέλευσης τοῦ κα-

χύποπτου κοινοῦ, τῆς κατάκτησης τῶν ξένων ἀγορῶν — προϋποθέσεις γιά μιά αὐθύπαρκτη κινηματογραφία.

Ἐδῶ τά πράγματα δυσκολεύουν. Διότι ὅλα αὐτά εἶναι ζητήματα στά ὁποῖα δέν μπορεῖ νά ἐπιληφθεῖ καμιά πολιτική. Ἄν, ὡστόσο, μᾶς ἐπιτρέπεται μιά πρόβλεψη, ἔχουμε νά πούμε τοῦτο: ὅσο θά διαιωνίζεται ἡ κατάσταση τῆς κρατικῆς παρέμβασης καί ἡ συμμετοχή στό πρόσωπο τοῦ κινηματογράφου τῶν συνδικαλιστῶν καί τῶν κομμάτων τους, εὐοίωνες προοπτικές ἀνάκαμψης δέν θά ὑπάρξουν. Ἡ πρακτική ἔχει δεῖξει ὅτι ὁ κινηματογράφος προχωρεῖ μόνο χάρη στήν ἀναγεννητική, τήν ἀποκαλυπτική ματιά τῶν καλλιτεχνῶν. Καί, μέ τήν πολυδιάσπαση τοῦ κοινωνικοῦ ἴστου, κάτι τέτοιο ἀφορᾷ μεμονωμένες περιπτώσεις.

Προσβλέποντας στό ἐνδιαφέρον μοναχικῶν, ξεχωριστῶν περιπτώσεων, ἀρκούμεστε νά ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ πολιτική τῶν ἰσοροπιῶν, τῶν συνδικαλιστικῶν ἐκπροσώπων, τῆς «ἐπετηρίδας», τῆς πριμοδότησης τοῦ «δηθεν ἐμπορικοῦ» κινηματογράφου δέν θά καταφέρει ν' ἀνοίξει ὁ ἑλληνικός κινηματογράφος ἕνα παράθυρο στόν κόσμο. Ὡστόσο, ὁ κινηματογράφος εἶναι ἀντικείμενο πολιτικῆς. Μιάς πολιτικῆς, ὅμως, πού θά στηρίζεται στή δημιουργική ἰδιοσυγκρασία ἐπιλεγμένων ἀνθρώπων πού, μέ διορατικότητα, θά ρισκάρουν προκρίνοντας καί ἀπορρίπτοντας μέ κριτήρια προσωπικά. Τέτοιοι ἄνθρωποι (πρόεδρος τοῦ ΕΚΚ, διευθυντής τοῦ Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης) εἶναι ἀνάγκη νά μὴν ὑπείσρχονται σέ πολιτικά παιχνίδια, σέ συνδικαλισμούς, σέ σκοπιμότητες, νά μὴν κάνουν χατίρια καί νά 'ναι προδιατεθειμένοι νά ἐναντιωθοῦν σέ συμπερόντα καί νά μὴν δέχονται ὁποιοσδήποτε συναλλαγές.

Τέτοιοι ἄνθρωποι, ἐπίσης, εἶναι ἀνάγκη νά εἶναι ἔτοιμοι νά ἀποτύχουν — καί νά ἐπωμιστοῦν τά ἐπιτίμια τῆς ἀποτυχίας. Εἶναι, ὅμως, ἡ μόνη λύση.

Διότι ἡ τέχνη εἶναι πάντα προνόμιο τῶν διορατικῶν καί τῶν ριψοκίνδυνων.

Ἡλίας Κανέλλης

Θέατρο Τέχνης : Είχονες από δύο παραστάσεις

«*Η πραγματικότητα
είναι πάντα εδώ*»

της *Μαρίας Λαϊνᾶ*

σκηνοθεσία *Μίμη Κουγιουμτζή*, σκηνικά *Ἀντώνη Δαγκλή*, κοστούμια *Ἄννα Μαχαιριανᾶκη*

Οἱ σκιές ἑνὸς ἄντρα καὶ μιᾶς γυναί-
κας καὶ οἱ φωνές τους. Σκοτάδι, κι ὅ-
στερα ἡ σκηνὴ φωτίζεται· ἀντανακλά-
σεις στό ἀνάγλυφο στό βᾶθος. Πρώ-
τη πράξη τοῦ θεατρικοῦ τῆς Μαρίας
Λαϊνᾶ «*Η πραγματικότητα εἶναι
πάντα ἐδῶ*»¹ πού πρωτοπαρουσιάζε-
ται ἐφέτος σέ σκηνοθεσία Μίμη Κου-
γιουμτζή, στό Ὑπόγειο τοῦ Θεάτρου
Τέχνης. Μπαίνει ἡ Γυναίκα - Ρένη
Πιττακῆ, ντυμένη σέ λευκούς καὶ πα-
στέλ τόνους, ἤρεμη κι ἀπόμακρη μέ
κλαδιά στά χέρια τῆς. Πηγαίνει στό
«προσκήνιο» - «κῆπο» καὶ τὰ ἀποθέ-
τει. Κάνει λίγο πίσω καὶ τὰ παρατη-
ρεῖ. Ἀργότερα, θά καθήσει σέ μιὰ
ξαπλωτὴ πολυθρόνα. Σ' ἕνα παγκά-
κι δίπλα τῆς ὁ πρῶτος Ἄνδρας, πού
ὑποδύεται ὁ *Περικλῆς Μουσταῆς*.

Στὴ δευτέρη πράξη, ἡ Γυναίκα,
λευκοντυμένη, περπατᾶει στό ἐσωτε-
ρικό ἑνὸς σπιτιοῦ μέ μιὰ ἀγκαλιά χρυ-
σάνθεμα. Ἀρχίζει νὰ τὰ τοποθετεῖ σ'
ἕνα βάζο. Τὰ κοιτάζει. Σέ λίγο θά
μπεῖ ὁ δεύτερος ἄντρας, πού ἐνσαρ-
κώνει ὁ *Μίμης Κουγιουμτζής*.

Στὴ τρίτη πράξη ὁ ἴδιος χῶρος καὶ
τὰ ἴδια πρόσωπα μέ τὴν πρώτη. Ἡ
Γυναίκα στὴ πολυθρόνα, ὁ πρῶτος
Ἄντρας στό παγκάκι. Στό τέλος, ἡ
Γυναίκα σηκώνεται, βγάζει τὴν ἄ-
σπρη ρόμπα τῆς καὶ μένει μ' ἕνα ὤ-
ραϊο κόκκινο φόρεμα. Ἀπευθύνεται
στόν πρῶτο Ἄντρα:

«Φτάστε μου ἐκεῖνο τό λουλούδι.

Νά ἐκεῖ, φτάστε τό μου».²

Μέ τὴ Γυναίκα τῆς Λαϊνᾶ ἀνακα-
λύπτουμε ἐφέτος ἕνα νέο δραματικό
πρόσωπο, μοναδικό, ὠραῖο καὶ ἀπό-
λυτο. Ἄν σ' ἕνα πρῶτο ἐπίπεδο ἡ
δομὴ τοῦ ἔργου στηρίζεται στίς συ-
ναντήσεις τῆς Γυναίκας μέ τοὺς δύο
ἄντρες, σ' ἕνα δεύτερο, πῶς «ὑποχθό-
νιο» ἐπίπεδο, βρῖσκει ἕρεσμα στίς
«συναντήσεις» τῆς Γυναίκας μέ τὰ φυ-

τά, τὰ χρυσάνθεμα ἢ «ἐκεῖνο τό λου-
λούδι», στὴν προθυμία τῆς νὰ «δεῖ»
τὰ πράγματα πού «εἶναι πάντα ἐδῶ»
καὶ νὰ τὰ ὀνομάσει. Ἡ δράση ἀνα-
πτύσσεται γύρω ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς
Γυναίκας —ὑποκείμενο τοῦ ἔργου—
νὰ συλλάβει τὴν πρωταρχικὴ εἰκόνα
τῶν πραγμάτων, τῶν ἄλλων καὶ τοῦ
ἑαυτοῦ τῆς.

«*Ἐνα μῶβ πουλί
πού ἔχει κίτρινα δόντια
φερούγες κόκκινες
πράσινα πόδια
καὶ ρόζ κοιλιά
δέν εἶναι
ἕνα μῶβ πουλί*».³

Αὐτό τό ποίημα τῆς Μαρίας Λαϊ-
νᾶ φαίνεται ὅτι συνειδητοποίησε ξαφ-
νικά ἢ ἠρωίδα τῆς. Σηκώθηκε ἕνα

πρῶ καὶ διαπίστωσε ὅτι ἄλλη εἰκόνα
εἶχε γιὰ τὸν γάμο ἀπὸ αὐτὴ πού ζοῦ-
σε:

«*Νομίζω ὅτι μιλώντας γιὰ γάμο,
ἐννοοῦμε κάτι πού ἐνώνεται. Λοιπόν,
ποτέ δέν ἐνώθηκα μαζί του*».

Συγχρόνως, ξυπνώντας ἀπὸ τὸν
λήθαρχο, ἀντίκρισε «ἄλλιῶς» τὰ πράγ-

1. Τό ἔργο τῆς Μαρίας Λαϊνᾶ, «*Η πραγματικότητα εἶναι πάντα ἐδῶ*» παρουσιάζεται στό Ὑπόγειο τοῦ Θεάτρου Τέχνης, σέ σκηνοθεσία Μίμη Κουγιουμτζή, σκηνικά Ἀντώνη Δαγκλή καὶ κοστούμια Ἄννα Μαχαιριανᾶκη.

2. Μαρίας Λαϊνᾶ, «*Η πραγματικότητα εἶναι πάντα ἐδῶ*, (θεατρικό, σέ 3 πράξεις), ἐκδόσεις Στιγμή. Οἱ ἀναφορές μου στό ἔργο προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐκδοσι αὐτὴ.

3. Μαρίας Λαϊνᾶ, «*Ἀλλαγὴ τοπίου*, ποιήματα, ἐκδόσεις Κέδρος, 1972.

ματα γύρω της και άρχισε να τά λέει με τό όνομά τους. 'Η σιωπηλή ένδελέχεια των πραγμάτων, ή πληρότητα και ή άνεξαρτησία τους... Τά άντικείμενα ύπάρχουν χωρίς να μάς έχουν ανάγκη, σωπαίνουν επειδή κι έμεις σωπαίνουμε απέναντί τους, επειδή δέν ξέρουμε να τά κοιτάζουμε και να τά όνομάσουμε, σημειώνει ο Ζάν Πιέρ Ρισάρ⁴ για τήν ποίηση του Φρανσίς Πόνζ. 'Ο ίδιος ο ποιητής χαρακτηρίζει ως «Objeu» τό «objei» στό έργο του. Προεκτείνοντας τό λογοπαίγνιο, θά μπορούσαμε ίσως να όνομάσουμε «obje» τήν σχέση της Γυναίκας της Λαινιά με τά πράγματα και τήν πραγματικότητα. Αυτό τό δραματικό πρόσωπο είναι δομημένο με σημείο έκκίνησης τήν αποδέσμευση των λέξεων από τό έννοιολογικό τους περίβλημα και τήν θέαση της πρώτης εικόνας τους. "Όλο τό σύστημα των άξιων της έγγράφεται στην προσπάθειά της να βιώσει τήν πρωταρχική αίσθηση. Είκόνες αυτόαρχεις πού δέν επιβαρύνονται από τόν πόνο ή τήν παρηγοριά της μνήμης, από τήν άγωνία ή τήν προσμονή του μετά.

«'Ηθελα να βρεθώ λίγο μόνη μου με τό κορμί μου. Ένα άπλό περίγραμμα πού δέν θά φέρνει τίποτα στό νοϋ. Οϋτε νέο οϋτε παλιό».

Τό 1879, ή Νόρα του 'Ιφεν, στην τελευταία πράξη του «σπιτικού» της, δένει τό καπέλο της, παίρνει τό βαλιτσάκι της και κλείνει πίσω της τήν πόρτα με βρόντο. Τό 1990, ή Γυναίκα της Λαινιά, στην πρώτη πράξη της «Πραγματικότητας», έχει ήδη αφήσει τό κουκλόσπιτό της — «δέν είχε βαλίτσα οϋτε βέλο» — και βρίσκεται «έκει», όπου «σοϋ επιβάλλουν όρισμένα πράγματα αλλά κατά τά άλλα είσαι τελείως έλεύθερος να κάνεις ό,τι θέλεις». Έγκαταλείπει τόν άντρα της και τά παιδιά της, επιλέγει να ζήσει σ' έναν δυσυπόληπτο χώρο, όπου υπάρχει ένα «ήσυχο δωμάτιο», αλλά πού δέν είναι «κανενός άλλου», πλησιάζει έναν νεώτερό της άντρα, μιλάει για τόν πόθο πού μπορεί να νιώσει μιά γυναίκα για μιάν άλλη γυναίκα, αποστρέφεται τίς ιστορίες με άρχή, μέση και τέλος, τίς διαιρέσεις πού ακολουθεί ή γλώσσα:

«Τό κακό... Τό κακό και τό καλό. 'Η ώρα ή καλή, ή ώρα ή κακή... Τό κακό παιδί».

'Η αιτιατή άλληλουχία των γεγονότων στην όποια στηρίζεται ή πλοκή γίνεται ύποδοριώς. 'Η διαδοχή των επεισοδίων δηλώνεται μέσα από τόν τρόπο πού βλέπει ή Γυναίκα τά πράγματα και τά προφέρει. 'Η σύγκρουσή της με τόν άντρα της στη δεύτερη πράξη είναι «πιθανή» και «άναγκαία» άπ' τή στιγμή πού ή Γυναίκα μιλάει μιά άλλη γλώσσα.

«Μή μου παίρνεις τίς λέξεις».

«Πιθανό» και «άναγκαίο» είναι και τό σμίξιμό της με τόν δεύτερο άντρα, άφου μαζί «μπορούμε να βάλουμε τίς λέξεις σε μιά πιατέλα και να τίς διαλέξουμε μιά μιά. Μέ άλλα λόγια, άν είμαστε προσεχτικοί, μπορούμε να δημιουργήσουμε πραγματικότητα...».

Τό όνομα της Γυναίκας είναι "Ανα:

Πράξη Α, "Ανδρας Α: «— "Ανα».

Γυναίκα: «— Μή με λές έτσι. Τί σχέση έχεις έσύ;».

Πράξη Β, "Ανδρας Β: «— Σέ παρακαλώ, "Ανα».

Γυναίκα: «— Πάψε να με φωνάζεις έτσι. Δέν θά κερδίσεις τίποτα».

Πράξη Γ, "Ανδρας Α: «— "Ανα».

Γυναίκα: «— Ναί».

"Ανδρας Α: «— Είμαι έτοιμος να σ' αγαπήσω».

'Ισως σ' αυτά τά διαλογικά αποσπάσματα, πού άφορούν τό όνομα της Γυναίκας, να συνοφίζεται όλόκληρη ή δομή του θεατρικού της Λαινιά. 'Η "Ανα είναι εκεί, για όσους έχουν «άθωα» και «πρόθυμα» μάτια να τήν δούν, για όσους έχουν «άθωα» και «πρόθυμα» χείλη να τήν φωνάξουν.

'Η εικόνα είναι τό θεμελιώδες σημείο της θεατρικής παράστασης: ή Ρένη Πιττακή - Γυναίκα με τά φυτά, με τά χρυσάνθεμα ή με τό κόκκινο φόρεμα να κοιτάζει τό λουλούδι. 'Η Ρένη Πιττακή έρμηνεύει τήν Γυναίκα με τό έσωτερικό φως εκείνου πού είπε τό μεγάλο «"Οχι». «Il gran rifiuto»: με μιά γαλήνη σαν να έχει εισχωρήσει στό σώμα της τό στοιχείο του νερού: προφέρει τόν λόγο της Λαινιά και άκούγεται μουσική. Αυτή ή Γυναίκα πού άρνείται τήν κοινωνική ευταξία και πού έχει τό «κουράγιο να βλέπει» είναι ή ίδια ή ποιητική συνείδηση πού διασπά τήν συνοχή της καθημερινότητας και πολιορκει στά βάθη τήν Εικόνα.

Δ.Κ.

4. Jean Pierre Richard, «Onze études sur la poésie moderne», Editions du Seuil, 1964.

5. Τό έργο του Μάσιμο Μποντεμπέλλι «Μίννη ή 'Αθωα» παρουσιάζεται στό Θέατρο Τέχνης της όδοϋ Φρυνίχου σε σκηνοθεσία Γιώργου Λαζάνη, μετάφραση "Ανας Βαρβαρέσου - Τζόγια, σκηνικά Κυριάκου Κατζουράκη και κοστούμια Χρύσας Βουδούρογλου.

«Μίννη ή άθωα»

του Μάσιμο Μοντεμπέλλι

σκηνοθεσία Γιώργου Λαζάνη, σκηνικά Κυριάκου Κατζουράκη, κοστούμια Χρύσας Βουδούρογλου

«'Ελα μαζί μας», λένε και δέν πρέπει. «Δέν είναι άληθινόι», λέει ή Γυναίκα της Λαινιά. Στο Θέατρο Τέχνης της όδοϋ Φρυνίχου, μιά άλλη *dramatica persona*, ή «Μίννη ή άθωα»⁵ του Μάσιμο Μποντεμπέλλι άντιμάχεται επίσης τούς άναληθείς.

Οί δικοί της «φεύτικοι» άνθρωποι, όμως, είναι προϊόντα της τεχνολογίας — ή άλλοτρίωση του ανθρώπου από τή μηχανή ήταν ένα θέμα προσφιλέσ στους δημιουργούς της δεκαετίας του '20.

'Η Μίννη της Κάτιας Γέρου μπαί-

νει στή σκηνή κομψή, χαριτωμένη και αποστράπτουσα μ' ένα κόκκινο φουστάνι με μικρά και μεγάλα μαύρα πουά. Σ' αυτή τήν παράσταση, πού σκηνοθέτησε ο Γιώργος Λαζάνης, δέν «έρμηνεύει» μόνον ή Κάτια Γέρου τήν Μίννη αλλά και ή Χρύσα Βουδούρογλου μέ τά κοστούμια της και ό Κυριάκος Κατζουράκης μέ τό σκηνικό του.

Η Χρύσα Βουδούρογλου διάβασε ίσως τό όνομα τής ήρωίδας και άναγνώρισε στήν άθωότητά της τήν συνονόματή της, θρυλική ποντικίνα, μέ τό κόκκινο φόρεμα και τά μαύρα πουά.

Άπ' αυτήν έμπνεύστηκε ένα κοστούμι πού ντύνει και συγχρόνως σχολιάζει τό δραματικό πρόσωπο.

Άλλά ύστερα από ένα τυχαίο άστείο ενός φίλου, ή παιχιδιάρρα, άξιολάτρευτη Μίννη μέ τήν ξενική προφορά αρχίζει νά ζει τόν εφιάλτη των άνδρεικέλων. Πρώτα συγκρούεται μέ όσους βρίσκει ότι έχουν ομοιότητες μ' αυτά, και στή συνέχεια κυριεύεται από φαντασιώσεις πού παίρνουν όπτικές και άκουστικές διαστάσεις. Η Κάτια Γέρου κορυφώνει μέ σπάνια έσωτερική αλήθεια τήν πορεία τής Μίννη από τήν ξενοιασιά στήν άμβιβολία και τό άδιέξοδο. Τήν ένδόμυχη διαδρομή της ακολουθεϊ και τό κοστούμι της.

Στή δεύτερη πράξη είναι ντυμένη μέ πιό διακριτικά πουά, λιγότερο έξωστρεφή. Στό τέλος ή Μίννη καταδιώκεται από τόν ίδιο της τόν έαυτό. Φοράει ένα άπλό νυχτικό και άνεβαίνει τή σκάλα: από τό άνοιγμα θά ένωθεϊ μέ τό άπειρον. Μαζί της θά πετάξει και τό άέρινο σάλι της...

Τό σύμπαν τήν καλούσε από νωρίς, λάμποντας μέ τά άπειρα μικρά φωτάκια του στό βάθος του σκηνικού του Κατζουράκη. Πρόκειται για ένα πολυσήμαντο σκηνικό πού δέν «μιμείται» άπλως τό μπάρ και τό έσωτερικό του σπιτιού, στό όποία διαδραματίζεται τό έργο. Τό μπάρ ύπάρχει δεξιά μέ τά τραπεζάκια του στό κέντρο τής σκηνής. Στή δεύτερη πράξη δίνουν τήν θέση τους στό έπιπλα του σπιτιού. Άριστερά, στόν τοίχο μέ τίς άφίσεις, τά συνθήματα συνδέουν τό 1926 του Μποντεμπέλλι και του έργου μέ τό σήμερα τής παράστασης και μέ τόν Περσικό. «Σκουπίδια» σέ

μιά γωνιά ή εφημερίδες ψηλά στό σύρματα, γίνονται είκαστικές δημιουργίες. Χρωματιστές έπιγραφές από νέον και άσετυλίνες στό τραπεζάκια, τό γαλάζιο τής μέρας στό φόντο και ή λαμπρότητα τής νύχτας. Τό σκηνικό του Κατζουράκη και ή σκηνοθεσία

του Γιώργου Λαζάνη έν γένει «βλέπει», όπως ή Μίννη μέ τά άθώα μάτια της, τίς μοναδικές και άνεπανάληπτες όμορφίες αυτού του κόσμου, τίς άναδεικνύει και τίς ύπερασπίζεται.

Δηώ Καγγελάρη

Στό «ΑΤΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ» τό

«1843»

του Άνδρέα Στάϊκου

«Ο ρόλος του παιχιδιού στό παιχίδι των ρόλων»

Τέσσερις ήθοποιοί πάνω στή σκηνή. Καί: ένας θίασος έρασιτεχνών στίς παραδουνάβιες ήγεμονίες, μιά ξεχασμένη έθνεγερτική παράσταση από άλλοτινούς έρασιτέχνες, τό ξαναντάμωμα, (τυχαίο; μοιραίο;) στή μετεπαναστατική, κοσμοπολίτικη, πλούσια έμπορική Έρμούπολη, μιά πλαστοπροσωπία καθώς και μιά ψευδής αλλά καλοστημένη ύστεροφημία, αυτά είναι τά ύλικά του θεατρικού παιχιδιού. Τό ιστορικό ύπόβαθρο, οί ήμερομηνίες - κλειδιά

πού επιλέχτηκαν άποτελούν τό στημόνι. Τά άλλα στοιχεία πού προαναφέραμε, καθώς και οί κρυφοί ή φανεροί έρωτες, πού διατρέχουν τήν ιστορία, είναι τό ύφάδι στόν καμβά πού έστρωσαν οί ήθοποιοί κι ό συγγραφέας - σκηνοθέτης τής παράστασης του Άττικού Θεάτρου, Άνδρέας Στάϊκος.

Όλη ή παράσταση είναι ένα πείραμα. Άξίζει λοιπόν, εκ προοιμίου. Γιατί τά πειράματα σπανίζουν στους χαλεπούς θεατρικούς καιρούς πού ζού-

με. Πρώτο, λοιπόν, τό πείραμα τῷ «στησίματος» τῷ ἔργου. Γιατί ἐδῶ δὲν ἔχουμε νά κάνουμε μέ τόν συνήθη τρόπο χρήσης τῷ δραματοουργικοῦ «καμβά» ἀπό τήν Commedia del' Arte. Τό ἔργο ἐδῶ χτίστηκε στίς δοκιμές αὐτοσχεδιαστικά, ψηλαφητά μέρα μέ τήν μέρα, ἀλλά κάποτε πῆρε τή μορφή πλήρους θεατρικοῦ κειμένου: τελειώθηκε. Ὁ αὐτοσχεδιασμός, δηλαδή, δὲν κατέληξε σέ ἕνα αὐθόρμητως μεταβαλλόμενο ἀπό παράσταση σέ παράσταση γεγονός ἀλλά σ' ἕνα θεατρικό κείμενο πού ἀπό κάποια στιγμή καί μετά ζητοῦσε νά ὑπηρετηθεῖ ὅπως ὅλα τά θεατρικά κείμενα. Ἡ πρωτοτυπία λοιπόν τῷ ἐχειρήματος βρίσκεται κυρίως στόν τρόπο παραγωγῆς τῷ κειμένου καί στή δουλειά τῷ συγγραφέα, πού ὑποθέτω ὅτι πρέπει νά λειτούργησε περισσότερο ὡς «ζιζάνιο» πού προκαλεῖ ἐρεθίσματα γιά νά θερίσει ἰδέες, καταστάσεις καί ἀπρόοπτες ἐξελίξεις «πρός ὀργάνωσιν». Ἀπό τή στιγμή πού ὁ πρωταρχικός καμβάς παραχωρήσει τή θέση του στό κείμενο, καί μέ τήν προϋπόθεση βέβαια ὅτι εἶναι ὠραῖο καί ἀξιόλογο, τότε αὐτός ὁ τρόπος δουλειᾶς «ὀλοκληρώνει» καί τό δεύτερο ἀλλά καί τό τρίτο πείραμα. Δηλαδή, καί τή δουλειά τῶν ἠθοποιῶν ἀλλά καί τήν ἱεράρχηση τῶν σχέσεων συγγραφέα - σκηνοθέτη - ἠθοποιῶν.

Πολύ συχνά, λέμε γιά ἕναν ἠθοποιό πῶς «ὁ ρόλος τῷ πάει σά γάντι», ἐννοώντας ὅτι πολλὰ ἀπ' τά στοιχεῖα τῆς προσωπικότητάς τῷ ἠθοποιοῦ ἐνυπάρχουν στό ρόλο ἢ, ἀκόμη, ὅτι μέρος ἀπ' τή θεατρική προσωπικότητα τῷ ἠθοποιοῦ, ἀπό τόν διαμορφωμένο θεατρικό του χαρακτήρα, «μπολιάζεται» ἀπό τόν συγγραφέα στόν ρόλο. Στήν παράσταση τῷ Ἀττικού Θεάτρου αὐτός ὁ δανεισμός ἐγινε μέ τόν πῖο φυσικό τρόπο, ἀφοῦ οἱ ἠθοποιοί οἱ ἴδιοι ἔχτιζαν σιγά σιγά τό ρόλο τους. Ἐπλάσαν λοιπόν, μαζί μέ τόν συγγραφέα, ρόλους πού νά τούς ταιριάζουν «σά γάντι». Ἦταν φυσικό, μέρος τῆς διδασκαλίας τῶν ρόλων νά ἔχει «διαχυθεῖ» στή δημιουργία τους, ὅπως καί μέρος τῆς δημιουργίας νά ἐπαφίεται στό στάδιο τῆς σκηνοθετικῆς ὀλοκλήρωσης τῷ ἐχειρήματος.

Ταυτίστηκαν λοιπόν κατ' ἀνάγκη

καί κατ' οὐσίαν ὁ σκηνοθέτης μέ τόν συγγραφέα ἐνῶ οἱ ἠθοποιοί ἔπαιξαν καί μέ τίς τρεῖς αὐτές ἰδιότητες. Τό ζητούμενο ἐδῶ δὲν ἦταν νά σφυρηλατηθεῖ μιά νέα συλλογικότητα ἢ νά ἀναπτυχθοῦν σχέσεις ἰσοτιμίας. Τό ἰδανικό δὲν στόχευε στή θεατρική κοινότητα, ὅπως στή δεκαετία τῷ '60-'70, ἀλλά στό ἴδιο τό θεατρικό γεγονός. Μετά ἀπ' ὅλες τίς ἀναζητήσεις, ὅπως εἶπαμε καί παραπάνω, ἕνα θεατρικό κείμενο καί μιά παράσταση ὀλοκληρώθηκαν. Καθένας, τελικά, ἐπωμίζεται τίς δικές του εὐθύνες. Τά πράγματα, τήν ὥρα τῆς παράστασης, ἔχουν μπεῖ σέ μιά «γνωστή τάξη». Τότε; Τί μένει ἀπ' ὅλα αὐτά;

Δέν εἶναι ἀσυνήθιστο νά προκύπτει τό καινούργιο ἀπό τά μονοπάτια τῆς δημιουργικῆς διαδικασίας, παρά ἀπό τή δημιουργία αὐτή καθεαυτή. Ἐξάλλου, πού βρίσκονται τά ὄρια; Καί ποιός θά πεῖ μέ βεβαιότητα ἀπό τοῦ πρέπει ν' ἀρχίζει κανεῖς; Στήν περίπτωση τῷ «1843» τῷ Ἀνδρέα Στάικου καί τῆς παράστασης τῷ Ἀττικού Θεάτρου νομίζω ὅτι ἀληθεύει πλήρως, καί μέ εὐτυχῆ ἀποτελέσματα, πῶς «ἡ διαδικασία εἶναι ἡ οὐσία».

Τό ἔργο καταφέρει μιά σπάνια ἰσοροπία μεταξύ πολλῶν «εἰδῶν» θεάτρου. Κάτω ἀπό μιά ἱστορική - ἀληθοφανή ἐπίφαση, κρύβεται ἡ ἀστονομική ἱντριγκα, τό ρομάντζο, τό δράμα τῆς ἀναζήτησης τῆς προσωπικότητας, τό παιχνίδι τῶν διαδοχικῶν ἐπάλληλων προσωπειῶν ἐνῶ και-

ροφυλακτεῖ, χωρίς ποτέ νά φανερωθεῖ μιά ξέφρενη κωμωδία παρεξηγήσεων.

Τό ἱστορικό «τέχνασμα» τῷ Στάικου, τό ὅτι ξεκίνησε δηλαδή ἀπό ἕνα δεδομένο ἱστορικό πλαίσιο γιά νά δώσει «σάρκαν καί ὀστά» σέ πρόσωπα τελείως ἐπινοημένα, «φανταστικά», ἐπέτρεψε σέ ὅλους μιάν ἀπόσταση, καί μιάν ἄνεση· ὡς ἐκ τούτου εἶχαν ὅλοι, σ' αὐτήν τήν παράσταση, τήν εὐκαιρία νά ρίξουν μιάν ἄλλη ματιά στήν ἱστορία, νά ἀναθεωρήσουν ἢ νά ἀνατρέψουν «μέ τήν ἀκρίτσα τῷ νυχιοῦ τους» μιά κάποια τρέχουσα, παραδεδομένη ἰδέα γιά τήν πρόσφατη ἱστορία μας.

Ἐκεῖνος ὁ μπαγάσας ὁ πρῶν ἱερολοχίτης πού προτίμησε νά γράφει τόν ἠρωϊκό του ἐπικήδειο μόνος του γιά νά ζήσει μέ ἄλλο ὄνομα στή Σύρα, καθώς κι ἐκεῖνος ὁ ἄλλος πού ξεπούλησε γιά ὑλικότητα, ὀφέλη καί ὀφίτσια τή συμμετοχή του στήν ἱστορική μάχη τῷ Δραγατσανίου, εἶμαι σίγουρος πῶς ὑπῆρξαν γιά τά καλά, καί ἦταν καί ἐρωτεύσιμοι. Ἀφοῦ τό ἔζησα, μαζί μέ τούς ἠθοποιούς, στή φαντασία μου τόσο καλά.

Ἡ σκηνοθεσία εἶναι, ὅπως εἶπαμε, τῷ Ἀνδρέα Στάικου, τά σκηνικά καί τά κουστοῦμα τῆς Ἰουλίας Σταυρίδου, ἡ μουσική τῷ Πλάτωνα Ἀνδριτσάκη, οἱ φωτισμοί τῷ Ἀνδρέα Μπέλλη. Παίζουν οἱ Κυριάκος Βελισσάρης, Εὐά Βλαχάκου, Μαρία Κατσανδρῆ καί Ἀλέξ. Κολλιόπουλος.

Νίκος Πολίτης

Giuseppe Ungaretti

Ποιήματα, μετάφραση, σημειώσεις, βιβλιογραφία, χρονολόγιο Φοῖβος Πιομπίνος, Ἀθήνα 1990.

Ἦ ἦταν ἄδικος ὁ ἰσχυρισμός ὅτι οἱ Ἕλληνες μεταφραστές καί ποιητές - πού - μεταφράζουν παραμέλησαν τόν μερίζονα Ἴταλό ποιητή Οὐγγκαρέτι. Ἡ εἰκόνα, ἐντούτοις, πού προσπαθοῦσε νά συνθέσει ἕνας μὴ Ἰταλομαθῆς ἀναγνώστης ἀποτελοῦνταν ἀπό ἀποσπασματικές δοκιμές καί δημοσιεύσεις, δόκιμες καί ἀδόκιμες στό μεταφραστικό ἀποτέλεσμα, πού δέν ἐπέτρεπαν οὔτε στόν μέσο ὑποφιασμένο ἀναγνώστη εἴτε νά διασαφηνίσει εἴτε ν' ἀποχωριστεῖ τῆ διάχυτη, ἀλλά ἔγκυρη, σχεδόν συνειρμική, συζυγία Οὐγγκαρέτι - Σαραντάρη. Ἀκόμα καί σήμερα ἡ παραλληλία τους ἀπορρέει περισσότερο ἢ κυρίως ἀπό δοκιμιογραφικές καί ἀπομνημονευματογραφικές διατυπώσεις (νά θυμηθοῦμε τόν Ὁ. Ἐλύτη στό «Χρονικό μιᾶς δεκαετίας») καί ὄχι τόσο ἀπό τήν ἀναγνωστική ἐμπειρία τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ παραπάνω ζεύγους. Δέν ξεχνᾶμε, βέβαια, ὅτι ἡ λογοτεχνική παραγωγή καί τῶν δύο μέχρι πρόσφατα ἦταν δυσεύρετη, κακοπαρουσιασμένη, ἄρα δυσκολοπρόσιτη.

Ἡ ἔκδοση μιᾶς γενναιόδωρης ἐπιλογῆς ποιημάτων ἀπό τόν Φοῖβο Πιομπίνο μέ τό κατ' ἀρχήν ξεφύλλισμα τοῦ τόμου ὑπόσχεται περισσότερο ἀπ' ὅσα ἔως τώρα διαθέταμε: μετρημένος πρόλογος, φροντίδα γιά τήν καταχώρηση τῶν σημειώσεων τοῦ ποιη-

τῆ, χρονολόγιο καί ἡ βιβλιογραφία τῶν μέχρι σήμερα ἑλληνικῶν μεταφράσεων τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Οὐγγκαρέτι ἀποτελοῦν ἐπαρκῆ τεκμήρια πού ὑπόσχονται σχέση ἐμπιστοσύνης ἀνάμεσα στόν δέκτη καί τόν πομπό· σ' αὐτό συμβάλλει προπάντων ἡ «διαφάνεια» πού ἐξασφαλίζει ἡ διγλωσση ἔκδοση: ἡ ἐντιμότητα νά ἐκθέσεις δημόσια τά προβλήματα πού ἀντιμετώπισες μεταφράζοντας, νά ἐκτεθεῖς ἄμεσα καί ἀντικριστά μέ τό πρωτότυπο, προσφέρει γόνιμους καρπούς στόν ἀναγνώστη, ἔστω καί μὴ Ἰταλομαθῆ, ἀφοῦ ὁ καθένας πού γνώριζε μιάν λατινογενῆ γλώσσα, διαβάζοντας, γιά παράδειγμα:

MANDOLINATA

Mi levigo
Come un marmo
di passione

MANTOLINATA

Σάν μάρμαρο
λειαινόμεαι
ἀπό πάθος

μπορεῖ ν' ἀναρωτηθεῖ: Μά γιατί ὁ μεταφραστής ἀλλάζει τή σειρά τῶν στίχων αὐτοῦ τοῦ ἀπλούστατου τρίστιχου; Θά μπορούσε ὅμως νά γίνεαι κι ἄλλιως καί πῶς; Ἄν ἡ ἑλληνική ἀπόδοση τηροῦσε τήν Ἰταλική διαδοχή τῶν στίχων θά ἦταν μιᾶ ἀσυναρτησία· ἀλλά καί ἂν ἀνασκευάζαμε τό Ἰταλικό τρίστιχο σύμφωνα μέ τήν ἑλ-

ληνική συντακτική ἀλληλουχία, ἀκόμα καί γιά ἕναν μὴ Ἰταλομαθῆ οἱ στίχοι θά ἔχαναν ὅ,τι συνηθίσαμε νά τιτλοφοροῦμε ὡς ποιητικότητα, δηλαδή:

λειαινόμεαι
σάν μάρμαρο
ἀπό πάθος

Come un marmo
Mi levigo
di passione

Καλύτερα, μέ τήν αὐθεντικότητα ἐκείνη πού ἀποκτιέται διά πυρός καί σιδήρου, λέξη λέξη, στίχο στίχο, τό πρόβλημα πού θίχτηκε ἐπιφανειακά μέ τό παραπάνω τυχαῖο παράδειγμα διατυπώνεται ἀπό τόν μεταφραστή μέ λιτότητα καί ἀκριβολογία: «Ἄλλωστε ἡ μοναδική σέ κάθε ποίημα τάξη, μέ τήν ὁποία συνδυάζονται οἱ λέξεις, καί ὁ ρυθμός πού ἀπορρέει ἀκριβῶς ἀπό τόν συνδυασμό αὐτῶν τῶν συγκεκριμένων λέξεων, πῶς μπορεῖ νά περάσουν σέ μιάν ἄλλη γλώσσα»; Ὁ Φ. Πιομπίνος μιλάει γιά ἀπόδοση κι ὄχι μετάφραση (σ. 15). Ὅσο κι ἂν οἱ λέξεις σημαίνουν, σημασία προπαντός ἔχει ἡ συνέπεια, ἡ «θεωρία» σέ σχέση μέ αὐτό πού ἐπιχειρεῖται. Ἄλλοι δηλώνουν μεταφραστές καί ἀποδίδουν ἀπό «πρῶτο χέρι» τόν ἑαυτό τους, ἄλλοι λέγουν ὅτι ἀποδίδουν», ὅμως μεταφράζουν: ἄς μὴν χαρίσουμε ἀπό ὑπερβολική εὐσυνειδησία τήν κυριολεξία καί τή γόνιμη σημασία τῆς λέξης σέ κάθε εἶδους μεταγλωττιστές ἢ παρωδούς.

Μαριάννα Δήτσα

Βιβλία πού λάβαμε

Πετρίδη Παύλου, *Ξένη ἐξάρτηση καί ἔθνικη πολιτική 1910-1918*, ἐκδ. Παρατηρητής.

Μαλακάση Δημήτρη, *Ἀναγκαῖες συνταγματικές ρυθμίσεις*, Ἀθήνα 1990.

Τσαούση Δ.Γ., *Ἡ κοινωνία μας — ὀργάνωση, λειτουργία, δυναμική*, ἐκδ. Gutenberg.

Τσαούση Δ.Γ. (ἐπιμ.), *Ἡ εὐρωπαϊκή πρόκληση στήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση*, ἐκδ. Gutenberg.

Προβελέγγιου Ἀριστομένη, *Ὁ ὁδοιπόρος πρὸς τήν πηγή — κείμενα πολεοδομικοῦ στοχασμοῦ*, ἐκδ. Γαβριηλίδη.

Λούντζη Νικία, *Στό Ἴόνιο λιμπερτά*, τόμος Α', Β', ἐκδ. Περίπλους.

Στασινοπούλου Ὀλγας, *Κράτος πρόνοιας*, ἐκδ. Gutenberg.

Ἀγγελίδη Ἀλέκου, *Ἀναδρομή στήν ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, ἐκδ. Μάτι/ἱστορία.

Καλαφάτη Θανάση, *Ἀγροτική πίστη καί οικονομικός μετασχηματισμός στή Β. Πελοπόννησο*, τόμος Α', ἐκδ. Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπεζῆς.

Γεμενετζῆ Κώστα, *Τό ὄνειρο* (μιᾶ ψυχαναλυτική προσέγγιση τῶν ὁνείρων ἐπάνω σέ ἀγνοημένα ἴχνη τῆς σκέψης τοῦ Φρόυντ) ἐκδ. Ἐρασμος.

Βενιζέλου Εὐάγγελου, *Τό γενικό συμφέρον καί οἱ περιορισμοί τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων*, ἐκδ. Παρατηρητής.

Ζωγράφου Λιλῆς, *Παλαισιώλης ἀναμνήσεων*, ἐκδ. Γαβριηλίδης.

Ἀσίκη Θάνου, *Σέ φοβάμαι πατρίδα*, ἐκδ. Ὀρίζοντες.

Λαδιά Ἐλένης, *Ὠρογραφία*, ἐκδ. Καστανιώτη.

Γαβριήλογλου Γαβριήλ, *Συνομιλία*.

Επισημάνσεις

Σύγχρονα θέματα, τεύχος 43-44, Δεκ. 1990

• Μία άρθρα για την παιδαγωγική λογική και μέθοδο στις κοινωνικές επιστήμες, για τον τρομονόμο, μία ανάλυση για την Ελλάδα του σήμερα, για την ανώτατη εκπαίδευση και την κοινωνική επιλογή, για τη βία στην οικογένεια, για τη δομή της απασχόλησης στις βιομηχανικές περιοχές κυκλοφόρησαν τα Σύγχρονα Θέματα.

Τά Σ.Θ. είναι απ' τις ελάχιστες περιπτώσεις περιοδικών που λάβαμε, τα όποια δέν έχουν κανένα έκτακτο αφιέρωμα, αντίθετα, τό κάθε άρθρο αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο, και διαφορετικό από τά υπόλοιπα, θέμα. Συμπληρώνεται επίσης από άρθρα για τά βιολογικά όπλα, για την Ούρουγουάη, ακόμη για τή δομή και προσέγγιση τής Μάνης και για τόν Δ. Πικιώνη.

Άξιολογικά, Νοέμ. 1990, τεύχος 1

• Μία νέα έκδοση θεωρίας και κριτικής, τά Άξιολογικά, έκανε τήν εμφάνισή της τόν Νοέμβριο του 1990. Στο πρώτο τεύχος του περιοδικού, πού κυκλοφόρησε από τόν Έξάντα, διαβάζουμε στο εισαγωγικό σημείωμα: «Η έκδοση των Άξιολογικών αποτελεί μία προσπάθεια θεωρητικής επεξεργασίας και συζήτησης στή χώρα μας όρισμένων κεντρικών θεμάτων τής πολιτικής θεωρίας και τής επιστημολογίας στον χώρο των κοινωνικών επιστημών. Ίδιαίτερα τά Άξιολογικά προσανατολίζονται πρός μία αντίληψη κοινωνικής επιστήμης συνδεδεμένη μέ τήν έννοια τής κριτικής...».

Σ' αυτό τό τεύχος βρίσκουμε κεί-

...στά περιοδικά

μενα για τόν Adam Smith και τήν κριτική τής πολιτικής οικονομίας, για τίς μορφικές μεταβολές όρων στό καντιανό έργο, για τήν αντικειμενικότητα των οικονομικών φαινομένων και τή μεθοδολογία του Hayek, για τήν ανακατασκευή του φυσικού δικαίου από τόν L. Strauss καθώς και μία κριτική στις άντινομίες του φιλελευθερισμού.

Σημειώσεις, τεύχος 36, Ίαν. 1991

• «Έπανερχόμενοι, όχι "τί άλλο ακόμη δέν θά δοῦμε" αλλά, φιλοι μου, τί άλλο έχουμε ακόμα νά δοῦμε!», λέει ό Μάρκος Μέσκος, στό «Άνυπεράσπιστο ποίημα», πού δημοσιεύεται στό τεύχος 36 των Σημειώσεων.

Τό περιοδικό περιλαμβάνει ακόμη κείμενα των Γερ. Λυκιαρδόπουλου για τό 1991, του Βύρωνα Λεοντάρη, του Στέφανου Ροζάνη, του Μάριου Μαρκίδη.

Εκπαιδευτική Κοινότητα, δίμηνο περιοδικό για τήν εκπαίδευση. Νοέμ. '90 - Φεβρ. '91

• Τό τεύχος 9-10 τής Έκπαιδευτικής Κοινότητας φιλοξενεί τό α' μέρος των πρακτικών του συνέδριου πού είχε τό ίδιο όργανώσει μέ θέμα «Η συμβολή των εκπαιδευτικών στον μετασχηματισμό του σχολείου και τής κοινωνίας». Τό μέρος των πρακτικών πού δημοσιεύεται σ' αυτό τό τεύχος αφορά: α) τό περιεχόμενο τής σχολικής γνώσης και τούς τρόπους διδασκαλίας και β) τή δομή και τή λειτουργία τής εκπαίδευσης, τίς

σχέσεις εκπαιδευτικών - διοίκησης και τά πολιτικά και άτομικά δικαιώματα εκπαιδευτικών και μαθητών.

Οί εισηγήσεις παρουσιάζουν αρκετό ενδιαφέρον —χι όχι μόνο για όσους κινούνται στους εκπαιδευτικούς χώρους— όπως και τά υπόλοιπα άρθρα του περιοδικού, σχετικά πάντα μέ τήν εκπαίδευση και τά προβλήματά της.

Νέα Οικολογία, Φεβρουάριος 1991, τεύχος 76

• Μία άλλη πλευρά του Πολέμου του Κόλπου θίγουν τά κείμενα πού δημοσιεύονται στό τεύχος Φεβρουαρίου τής Νέας Οικολογίας, πού τόν χαρακτηρίζουν ως τόν «πρώτο οικολογικό πόλεμο». Ό Χαράλαμπος Τσαρδανίδης στό κείμενο «Οί ΗΠΑ στον Περσικό» κάνει μία αναδρομή στην πολιτική πού ασχούν οι ΗΠΑ στον Περσικό από τό 1971, πολιτική πού οδήγησε τελικά στην φετινή σύρραξη μέ τόν Σαντάμ Χουσεΐν. Επίσης, θίγει και τό ζήτημα των σχέσεων πού διαμόρφωσαν μεταξύ τους τά κράτη στην περιοχή του Περσικού μέ κατ'αλήθεια τό «ένδιαφέρον» των Ήνωμένων Πολιτειών για τόν ευαίσθητο αυτό χώρο.

Στό περιοδικό δημοσιεύεται ακόμη τό μέρος τής «Γεωγραφίας νεωτερικής» των Δημητρίου Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγορίου Κωνσταντά, έκδοθείσας στή Βιέννη τό 1791, πού αναφέρεται στή Μαγνησία. Τό κείμενο αυτό αποτελεί μία πρώτη προσπάθεια γεωγραφικής συγγραφής στον έλλαδικό χώρο. Τέλος, υπάρχουν κείμενα για τήν προσέγγιση τής «νέας φτώχειας» και τόν «έκσυγχρονισμό της», «τά κινήματα δομημένου χώρου» και κείμενα επικαιρότητας.

